

НИКОЛА
РАДЕВ

КОГАТО
ГОСПОД
ХО ДЕШЕ
ПО
ЗЕМЛЯТА

Второ издание

НИКОЛА РАДЕВ
КОГАТО ГОСПОД ХОДЕШЕ ПО
ЗЕМЯТА

chitanka.info

За книгата „Когато Господ ходеше по земята“ Никола Радев е носител на юбилейната международна награда на името на М. А. Шолохов за 2005 година.

ПРОЛОГ

„Отървах се само аз, за да ти обадя.“

Йов

От прозореца се виждат трите корпуса на първите студентски общежития. Пред тях като дървеници пълзят жълтите вагончета на трамвай номер 19, зад тях се белее Студентския град. Вдясно, сред парка, стърчи телевизионната кула. Следобедна мараня трепти над дерето, отвъд него, на поляната пасат черно-бели крави. Сякаш старци са играли домино, скарали се и разпръснали плочките.

Това е пейзажът. Един и същ. Гледам го вече двайсет и пет години. Менят се само багрите му — зелено, жълто, кафяво, черно, бяло. Според сезона.

Дотегнал ми е. Пиесата стара, актьорите скучни.

А! Нещо се размърда. По пътеката на билото мъж в червен анцуг тича за здраве. И мен не ме свърта. След малко и аз ще мина по тази пътека, ще прекося дерето по посока към Американския колеж. Ще ида у писателя Иван Пауновски.

Той си е построил къща от родопски чам от другата страна на колежа. Нося бутилка полска водка „Балтик“. Ще сръбнем, ще бистрим живота с приказка, ще потълкуваме нещо от руската класика. Ще ровим за някое неизвадено трънче от петата й.

Пауновски е от малкото хора, с които може да се говори сериозно на тази тема. Преди много години е завършил филология в Ленинград, познава и историята му, и великата литература, създадена в него.

Оня с червения анцуг пак се появи. Прави втори тегел, трупа здраве. Той не е чел руските класици. И не само той. Сега никой не ги чете. Това не им пречи да са класици и великите им идеи да не умират.

А Чехов никога не е тичал. Горки също. Туберкулозните не тичат, докторите не им дават. Тичал Толстой. И кънки майсторски карал.

Самоописал си карането в образа на Константин Левин от романа „Ана Каренина“.

Пушкин и Лермонтов яздили коне. Лермонтов прилягал ниско върху шията на коня, от вятъра гривата го шибала в лицето, препускал в кариер, с пети, забити в потния хълбок на коня.

Пушкин яздел спортно, с изопнато тяло, в английски тръс. В това време обикновено ухажвал дама. Но на него с дамите му вървяло и без езда.

Двамата се дуелирали. И двамата ги убиват на дуел. Заради засегнатата чест.

Банкерът Атанас Буров казвал, че за чест мъжът се дуелира, за пари — направо убива. Познавал добре руската литература, бил неин почитател.

Достоевски играел на рулетка. Отличен математик, имал своя система как да спечели. И никакъв шанс.

Бледен блондин, с яка от бобър на шинела, дворянинът Чернишевски бил изправен на позорния стълб на Конния площад и преди да пречупят сабята над главата му, което значело, че му отнемат гражданските права, снел очилата си, обрамчени от телени рамки, триел стъкълцата с пръсти. От тълпата към него полетяло букетче, но той не го видял.

Това станало на 19 май 1864 година. Пет години по-сетне студентът в Одеската духовна семинария Стефан Стамболов превел романа му „Какво да се прави?“. За съжаление преводът не е обнародван и не е запазен. След още двацетина години той арестувал шпионина Набоков, когото Александър III настоятелно изисквал да му бъде върнат. Тогава диктаторът Стамболов предложил на императора да ги разменят с Чернишевски.

Не станало.

Но докато Чернишевски гаснел в каторгата, Тургенев живеел в Париж. Той се запознал с актрисата Полина Виардо, когато бил на двацет и пет, и цели четирийсет и пет години вървял подир нея, дишал тънките ѝ парфюми, пращал ѝ любовни писма.

Пък Некрасов отнел жената на приятеля си Иван Панаев Авдотя Яковлевна, после я зарязал. Но заедно написали и издали два романа, тя продължила да графоманства.

Принуден да напусне Русия, Александър Херцен живял в чужбина цели трийсет и три години. Жена му го зарязала заради един немски стихоплетец, а той я обичал. Обикновено в чужбина семейството или се сплотява, или се разпада. Горко му, когото сполети второто. Съвсем скоро, при корабокрушение, се удавили майка му и вторият му син. За да не си окачи въжето, го спасява единствено мисълта за Русия.

Веднъж Маяковски бил с Лиля Брик на литературна вечер. На Лиля ѝ доскучало и си тръгнали. Но си забравила чантичката и той се върнал да я вземе. На съседния стол седяла влюбената в него Лариса Райснер. Хубава и печална, тя набрала смелост и го запитала цял живот ли ще подтичва подир тази чантичка. Или нещо такова. Той се надвесил над нея, дъхът му я опалил: „Аз тази чантичка мога и със зъби да я нося. В любовта срам няма!“

Той боготворял Александър Блок. Веднъж отива при него, носел книгата му „Сиво утро“, да напише автограф на Лиля. Блок го написал, завъртял подпис, поканил го да поговорят. Маяковски, по-млад с тринайсет години, подскочил като петле: „Чакат ме с автографа!“ „Хубаво е, когато човек няма време заради любовта си — тихо казал Блок. — Но не е хубаво, че нямаме време един за друг.“

След време Горки ходатайствал да го пратят на лечение в Германия. Не толкова да го лекуват, а да се храни редовно. Живее с майка си и гладували. Казват, че последното, което написала изящната му ръка, преди да умре, били следните думи: „Русийо, майчице моя, ти ме изяде така, както свинята изяжда прасенцата си!...“

Ранният Чехов в един от многобройните си разкази — фейлетони, подписвани с името Чехонте, има герой — обеднял дворянин със запуснато имение нейде в Средна Русия. Понякога той ходи на гости у съседката си помещчица, да разчесват голото теме на провинциалната скука. Позната история. Както се казва: пиесата стара, актьорите — скучни, ще прием ли чай, Варвара Михайловна?

Помещчицата живее на няколко версти. След разходката дотам шампанското е като балсам за душата. Нашият герой си носи дъска — в малкия овраг тече рекичка. Както и да се засилва, все не може да я прескочи,

все се напръсква с кал. Ще праметне дъската през рекичката и безгрижно, както подобава на руски благородник, ще премине. После ще я придърпа и ще я потули в близкия ракитак. На връщане отново ще потрябва. Баронът е целият в бяло — бели обувки, бял костюм от шантунг, бяла шапка.

На мръкване нашият човек си тръгва. Бавно, бароково прощаване — всичко е било прекрасно, времето — изседяно, чаят със сладко от диви ягоди — изпит. Цяла седмица светът ще е наместен, нещата — в ред, чувствата — под контрол.

Тръгвам си от Пауновски и настигам по пътя нашия герой. Почти сме щастливи и весели, той — от шампанското, аз — от водката „Балтик“. Даже си тананикаме, но ето че неусетно сме стигнали до рекичката. И разбираме, че щастието е измамно понятие — ту го има, ту го няма. Преди малко е било в тебе, ромонът му още бълбука вътре, а сега е отлетяло и душата ти кънти — празна и гола. Търсим дъската в ракитака, разгръщаме върбовите клони, а дъска — найн! И почват да се бият в главите ни разсъждения. Къде е дъската? Няма я! Крепостните я откънали. Продали я. Къде са парите? Пропили ги. Боже мой, какъв разврат!...

Чехов

Честни са и не лъжат, докато не стане нужда. Зловец е, но той го е казал.

Сега прескачай и токовете ти — пак в калта. Но не само дрехите се изпръскват и мърсят — и ние остаряваме. Става неприятно — старец демодее. Има и по-неприятно — старец, който се прави на млад.

Не можеш да си представиш Чехов нито млад, нито стар. Ирисът на едното му око е по-тъмен от ириса на другото. Не очи — рентген.

Пауновски се смее: тия дяволи, крепостните, дъската да откраднат! Е, ама това наистина е разврат! Камшик за тях, руски камшик!

Живот. Като повечето страдалци и Пауновски го гледа от упор. Презира тялото си, което от ден на ден го предава, гълта по шепа хапчета и се усмихва мефистофелски. Казвам му тоста на моя далечен брат, бурята Баир Дугаров: „Времето е дим от лулата на Тангра, а човекът е вечен!“ Но той много добре знае какво остава от човека. Затова надмогва болките и пише. Без пощада. От метафорите му бие ток голям волтаж. Дори и онова, което познаваш и е всеизвестно, в неговите изречения звучи поновому. Той те води за ръката в руската литература, отваря ти очите, налива ти в главата. Прозата му осенява.

Понякога ме разпитва за Литературния институт „Максим Горки“ в Москва, за състудентите ми и преподавателите. Разказвам му смешни истории. Случват се и тъжни.

Тъй почна да се пише тази книга...

1.

СМЕТКА БЕЗ КРЪЧМАРЯ

С поета Иван Динков сме се запили в кварталната кръчма „Клондайк“. Сервитьорката, дама с попреминала първа младост, носи поредната водка. Мезе няма — що да харчим излишни пари за треволяк.

И двете ѝ ръце са отрупани със златни пръстени. На шията ѝ, напълзяна вече от бръчки, три синджирчета. На едното висят кръстче, котва и сърце. Вяра, надежда и любов. Лицето ѝ, стегнато от пластове грим, е каменно. Но личи: тя много е видяла в живота. И всякакви.

На приятеля ми са потънали гемиите. Седи срещу мене мрачен, тъмен, та чугунен. Уж сме в кръчма, а размумка няма. Мълчим. Ако се обади, неговото не е приказка, а присъда. Не кръчма, а съдебна зала. Ето и сега, от горчивата му стегната уста излиза поредната максима: „Малка държава — малка литература, голяма държава — голяма литература!“

Сякаш с топор е ударил изправено чамово трупче и цепениците се пръсват на четири страни.

Той припалва цигара от късия си фас, стрелва ме с поглед, като че ще се надигне да се бием. И да възразя, все тая.

На Иван Динков не се възразява.

Още по сто грама.

Мариана ги носи с балетна стъпка. Много пръстени. На средните и безименните пръсти — по два. И все златни.

Вкъщи, на пияна глава, до полунощ правя преброяване. Ако турим на лавицата нашата литературна класика от Раковски до Георги Караславов, общо двайсет и четири класика, се нареждат около сто томчета. Ако наредим руската класика от Пушкин до Горки — трийсет и шест автора, цели пет лавици не могат да поберат петстотин седемдесет и петте тома, дебели като тухли. На нашите писатели се падат средно по четири тома на човек, на руските — почти по петнайсет.

Писали, та писали, сякаш нямали друга по-сериозна работа.

На другия ден показвам листчето на Пауновски. На млади години двамата с Иван Динков са другарували. Сега пак са приятели, тачат се, но почти не се срещат. Младите вълчета са станали вълци единаци. С яки литературни вратове, които не се огъват встрани.

Пауновски прочита листчето, смачква го, гледа ме слисан и гнусливо цеди думите:

— Сметката ти е без крѣчмаря! Вие, като се съберете с Иван Динков, съвсем затѣвате... То аслѣ това ти е литературното мислене. А дѣржавата троши пари да те учи цели пет години в институт за писатели!... С тях една молотовка^[1] щеше да купи на някое текезесе. Язѣк!...

[1] Молотовка — камион до 5 тона, производство на завод „Молотов“. — Б.а. ↑

2.

МАЛКА ПЛАСТИКА

Юлска жегата тегне над столицата. В кабинета ми в „Профиздат“ пърха въртящ се вентилатор, старее се, а полза няма.

Влиза Иван Динков. Този път са му потънали не няколко дървени сини гемии, а цяла бронирана армада.

И моето настроение го няма. Викали са ме „горе“ заради поредния донос — този път от подчинен, газили са ме учтиво, по принцип. Имаме от предния ден уговорка с Динков да ходим да се почерпим. Обикновено черпя аз, той ме удостоява с присъствието си.

— Наистина затъваме с тебе — казвам. — Ще звънна на Никола Инджов, човек ведър, а и приказката му сладка и умна, ще разведри масата.

— Звънни — заканва се Иван Динков. — Ако го намериш!... Той не е като нас, той ходи по момичета...

Инджов е главен редактор на списанието за българите в чужбина „Родолюбие“. Редакцията му е срещу Народното събрание.

Набирам номера, казвам му, че отиваме в кръчмата „Силистренска среща“ в Подуяне, каним и него.

— Идвам — казва той.

Секретарката Правда нарежда на шофьора Коце да слиза бързо в колата и след минути сме на площада, до самия паметник на Александър II, нашия освободител. Ха да слезе Инджов, ха да слезе — никакъв го няма, ще изгорим живи на пъпа на София.

Излизаме от колата, подпираме се на нея, пушим. Тоя приятел хептен ще ни развали празника!

Инджов се задава, върви устремено към мен и вика:

— Не, повече не може да се търпи! Това не е столица! Ще седна и ще напиша писмо на кмета!

— Защо бе, Кольо, какво е станало пак?

— Какво е станало ли? В тоя град няма нито един монументален паметник! На, сутрин, като мина от тук, погледна коня, погледна царя

отгоре му, добре звучи, внушително. Застане ли Иван Динков до него, изведнъж става като малка пластика...

Смеем се. Динков ни хвърля бавен, презрителен поглед — бялото на очите му е оранжево — и без да каже нещо, недосегаем, влиза в ладата.

В късния следобед жегата сякаш е намаляла. Над София лъхва прохладата на привечерното ракиено време. Напъхваме се и ние в колата — колко му е да се напъхат две малки пластики.

3.

РЕЦЕНЗИЯ

Но на Иван Динков да има как да му се забрани да пише стихове. Поне за известно време. Както поставят на резервната скамейка провинилите се играчи. Защото си прави каквото си иска на поетичния терен.

Но той не е играч, той е поет и няма резервна скамейка за него.

Учили са ни, че поезията изразява ясни чувства: гняв, радост, възторг, тъга, омраза, обич. При него всичко е омесено и изригва като лава. Животът и смъртта, величието и низостта, върхът и бездната. Тази огнена лава, втвърдена на белия лист, е с непознат химически състав. Елементите в нея липсват в поетическата таблица, както липсват елементи в таблицата на Менделеев, тъстът на Александър Блок.

Той пише поезия нов тип, нов вид. Тя е като нов вирус и още няма антибиотик за нея. Дори да оздравееш от Иван Динков, пак остава нещо недолекувано в тебе. Той прави от антиподите еш. Как ги укротява в един впряг — Бог знае! Меланхолията му те смазва. Като валяк. Не характер, а вълнолом — или хвърляй котва в завета му, или се разбивай в камъните.

Този поет сякаш няма детство. Родил се е библейски старик. Птиците, които излитат от ковчега му след потопа, не цвъркат весели трели.

От трийсет години не е мръднал, само косата му побеля като на римски философ. Каквото изрече, го изрича с категоричния тон на древен римлянин. Невъзмутим. Възражения? Гласове от залата?

Не търпи такива.

Издялан е от тъмен мрамор. И малцина знаят, че е изтъкан от болка, от бащинство.

Преди години, опечален, проронвайки в поема сълза за баща си, написа стихотворение за смъртта на майка си, която тогава бе сравнително млада и която още е жива, Бог да я пази! Но изречените от

него думи, че макар да идваме един от друг, умираме отделно, като зърна, затрупани от плуг, са неопровержими. Както и тези, че животът няма синоним. Не че не са казвани подобни неща. Но неговото гражданско поведение, неговият глас ти поднасят мисълта като ядка — оголена и чиста.

Той от младини погребва живите и съживява мъртвите. По-точно незабравимите. Казва: „Да бъдеш жив — това е невъзможно, а да останеш мъртъв пък е трудно.“ Или: „Когато говорим за поезията, мъртвите поети са в гроба, а живите — по-дълбоко.“

Епопейни са баладите и баладични са епопеите му. Колкото и да си обръгнал от поезия, стиховете му предизвикват спазъм. Тази магия, това обладаване на думите, в което се зачева и ражда мисълта — невероятна, внезапна, шеметна, неоспорима като него — е магия на посветен. Господи, все едно месия е проговорил!

Преди години каза, че с книгата си „Почит към литературата“ си е изтъкал престилката. С книгите, които написа след това, може да се рече, че е извезал със златни нишки и покрова — да го заметнат, когато поеме за отвъд...

Българин до мозъка на костите. Нетърпим. Ужасен. Непрощаващ. И в същото време добър и милостив.

Не само шарениите на живота, а мъзгата, възторжената сладост и мрачната мъст на живота са му ясни. Той ги докосва с оголените нерви на безпощадната си дарба.

Болката е неистова.

Той мълчи. Стиска и троши зъби. Пали цигара от цигара. Думите, които изрича опушената му уста, трополят, сякаш хвърля на масата шепа орехи: „Я се усмихни! Я по-весело!“

Обичам този поет. Много време сме изседели двамата в кръчма.

Да мълчим с часове.

Да пием, не да се наливаме. Ракия, бяла като гибел, както е казал друг поет от неговия край. На голо, без мезе.

Огънят на ракията да опалва и да гори душата. Накрая да ровим из празните си вече джобове за последно сто грама. И щом няма, да се надигнем и да отблъснем. Като кораби, които на котва няма да могат да удържат напъните на бурята и тръгват срещу нея.

В открито море. Срещу коравите буци на океана.

4.

ЗАКАЛКАТА БЕ ЖЕЛЯЗНА

Комендантката на общежитието на Литературния институт „Максим Горки“, която ме води по дългия коридор, е рижо миньонче с нежни рамене. Вратлето ѝ е напръскано със златни лунички, а задничето — налято и закръглено като на всяка рускиня. Двата огромни куфара, които мъкна, ще ми откъснат ръцете. Най-последно спираме пред стая номер 134, отключваме: просторна стая, кръгла маса, бюро, стол, легло. Тук ще живеете, отривисто казва тя, тук ще творите! Въпроси има ли? Няма! До утре!

Отварям куфарите. Единият е натъпкан с дрехи, другият — с еднолитрови бутилки коняк „Екстра“, затапени с корк, отгоре — червени станиолови шапчици. Нали ще творим, тази поетична душа трябва да се подхранва с енергия.

На вратата се чука и докато се обадя, на прага застават помалките братя на Иля Муромец. И четиримата в един глас: Правда, що из Балгариин? Да. Вместе будем учиться? Да. Пожалуйста — канят ме в отсрещната стая.

В средата на стаята — пак кръгла маса, но с изчоплен фурнир. Върху нея — десет бутилки „Столичная“, ръбести водни чаши, а върху амбалажна хартия — три едри сельодки, два кирпича хляб, от най-черния.

Давай, знакомимся, предлагат, как вас величают? Никола. Аа-а, Микола. Представят се и те: Анатолий Данилченко — беларус, Иван Евсеенко — украинец, Георгий Баженов — руснак, Хаджи Расим — лезгин. Сега и четиримата са известни писатели. За дружба, казват и изливат чашите в гърлата си — на екс.

Първата ми среща с водката! Отпивам и се задавам, налагат ме по гърба с юмруци. Умирам за дружбата, но не мога на екс. Обясняват ми: издишай въздуха, сега пий! Маладец! Не вдишвай още! Един ми подава филийка хляб, тика я под носа ми да дишам през нея. Така-а! Парче сельодка...

След две-три минути в стомаха ми се превърта кълбо огън, а по тялото ми плъпва сила и нежност. Вторият тост е за България! Отивам в стаята си, грабвам две бутилки „Екстра“. Хараша страна България, а Расия лучше всех!... Веднага редактирам текста: „как Расия лучше всех“ и се съсредоточавам, изпивам до дъно водката, дишам през хляба. Железен! Само дето краката ми се отлепят от пода — почва отгласкването към седмото небе. Трети тост — от него и последващите нямам спомени...

Събуждам се на другия ден — в легло съм, с дрехи съм, слънцето ще ми избодне очите. Четиримата муромци седят на столове пред леглото ми, както седят джигити до ковчега на погинал побратим.

Ставай, братец Микола! Будем апахмелятса!

Да си разкараш махмурлука! Жива магия направо, ама кой да те научи. Но аз, явно още тогава съм се досещал, че незнанието е голяма простотия и не води доникъде, освен до страданието...

Първата ми разходка из белокаменната десетмилионна Москва! Отбиваме се в едно заведение на по халба бира с червени скариди — във Варна им викаме морски череша... В друго — пак бира, но с пелмени... От обяд, та до късен следобед, края на работния ден.

Стотиците служби, учреждения, комитети, министерства бълват народ по улиците. Тротоарите се задръстват. И нали заплеса и вързаното куче го хапе, загубих се. Наоколо все богатири, а моите муромци ги няма...

Мъча се да спра някого, да попитам къде се намирам. Отминават ме. В многомилионните градове е така. Разговорите с непознати са интимност за селата и малките градчета. А, разгеле, милиционер! От Бога пратен. Още не бях изучавал Маяковски в детайли, но знаех: моята милиция мене пази!

Додето му обяснявам с ръце, с намигвания, с мучене — дойде още един, подхванаха ме и ме напъхаха в коша на мотоциклета. И — в изтрезвителното.

Дежурният лейтенант — младок. Сламен перчем, сламени мустачки, безбожно сини очи. Младок, но важничи: Документите? Давам червения си международен паспорт, разлиства го той, опипва и изучава. Аа-а, тегли резолюция накрая, чужденец! Пускайте го!

На улиците движението е жива лавина, повлича ме и докато се измъкна в края на тротоара, минава време. Никой не спира да го

попитам къде е общежитието ми, къде са моите верни другари. Една, две, три пресечки — пак милиционер. И той човек на Маяковски, личи си. Тааваариш ммилиционер... Докато го кажа, и пак ме натъпкаха в коша на „Урал“-а, и пак в същото изтрезвително. Че като рипна онова ми ти лейтенантче: Махайте го оттук този пиян българин... После изведнъж се съсредоточи, изглежда му домилях нещо или се сети, че е хараша страна Балгария, обърна се към старшината: Абе я го откарайте на адреса му!

Мотоциклетът лети през Москва, аз съм пак в коша, но вече удобно настанен. Септемврийският ветреца на 1968 година гали лицето ми. Съветската милиция е най-добрата милиция на света, а колегата Володя Маяковски — класик!

Въвеждат ме във фоайето на общежитието, там — паника. Търсили ме моите верни събутилници, търсили, накрая се прибрали да решават бъдещето ми по-нататък.

Нахвърлят се върху мене, кокалите ми пукат в прегръдките им. През рамото на Хаджи Расим виждам как бабката — портиерка се кръсти и забелва очи към тавана, шепне молитва: Господи пресвети, майчице Богородичке, този българин ще надмине нашите!...

Пророчица излезе, милата! За пет години минах по целия конвейер на този древен занаят, опитах в промишлени количества всичко — от самогона до одеколона „Тройной“, с мезета и на голо. Пожънах блестящи успехи и през всичкото време бях челник, портретът ми не слезе от почетната дъска. Десетки пъти Иля Муромец се изправя срещу Крали Марко, десетки пъти губи битката и пада под масата. Понякога за ден-два отстъпвах жълтата фланелка на младия тогава поет Георги Борисов. Невероятно схватлив и възприемчив, жива попивателна, той показваше изключителни възможности и с това ми правеше скомина. А колкото до поета Андрей Андреев, в това отношение много се стара и напъва вратни жили, но си остана в калабалъка, горкият, не можа да прескочи високата летва на екса и навярно още тренира и още чете теоретиците по въпроса. Иначе черпи.

Но сега, докато той чете Поспелов и Сорокин, ние да си продължим пиенето.

Поредният запой. На Хаджи Расим му е излязла книга в превод на руски от Булат Окуджава. Повест. В нея се извисяват гордите дагестански планини, където мътят орлите. Аул. Вилнее шапна

епидемия по добитъка. На края на аула — бариера, пазят двама милиционери, руснаци.

Задава се джигит, макар и над стогодишен, пъргав, с черна брада и мустаци, с бурка и огромна овча папаха на главата. С кинжал в пояса. Дръжката на кинжала е инкрустирана, предаван е от прапрадядо на дядо, от дядо на внук.

Старецът носи три пити кашкавал, три килограма всяка. Вася и Ваня се изправят, закопчават най-горните копчета на гимнастърките — кавказецът ще трябва да стъпи в коритото с хлорна вар и да мине, а кашкавалът — дотук!

И се емва старецът да кандърдисва момчетата — до последната кажи-речи страница — че това, дето носи, е армаган за неговата многобройна челяд. В медената му реч е събран целият кавказки фолклор, хуморът и мъдростта на дедите, драматизмът на националната им история, мъжеството и храбростта на поколения отпреди и след легендарния Шамил.

Не и не! Скачай, старче, с ботушите в коритото, а трите пити заряза — дотук! Тия не само не са чели — понятие си нямат от Маяковски.

Старецът се дръпва встрани, сяда на тревата, вади кинжала, срязва питите. Бавно и методично, както се казва, парче по парче, изяжда кашкавала...

Преди да му дигнат бариерата, той пита: Мина ли, синковци? Мина, подвиват опашка органите на реда.

Това е повестта. Булат Окуджава не превежда какво да е.

И сега Хаджи Расим жъне успех, падат тежки снопи, тежки запои — успехът и славата са изменчиви, трябва на слънце да се изнасят, редовно да се поливат.

И водка, водка, водка. Четвърти или пети ден, няма кой знае какво значение за световния революционен процес. Тостове: за дружба! За Родину! За Победу! Само война да няма! За мъжете. За жените. Отделно за майките! За ескимоса-чукча, който бил не читател, ами писател. Между тостовете — по двойки: Ты на Камчатке был? Не бил. Йоб тваю мать, я тоже не был! Маяковскава читал? Читаал. Йоб тваю мать, я тоже читал. Евтушенко гений, да? Не гений. Нет, я не согласен... А ты меня уважаешь? Червонец^[1] дашь?... Дай пацелую...

Почнали сме дузина бабаити, накрая на маратона сме додрапали Хаджи Расим и моя милост.

В стомаха и около слънчевото сплитане дерат котки. Трябва да туряме капак, но махмурлукът е непоносим... Защото, докато си пил, все едно че си замазвал проблемите си с мистрия с цимент марка 500. Почне ли обаче изтрезняването, се оказва, че не е било цимент 500, а най-обикновен гипс, и сега мазилката почва да се пука и рони... Смазва те самотата, а излишните думи, дето си ги изприказвал, дето са ти ги надумали между чашите, почват да се сипят като пърхот — не само по реверите, но и по веждите... Като че някъде се е случило нещо ужасно, което пряко те засяга. На моменти пред очите ти трясва светкавица и душата ти се отделя от тялото. Наблюдаваш го, сякаш е чуждо — риба, която се бие на сухо. Въздухът се втвърдява и лепне като вата — по ръцете, по лицето, гърлото ти се превръща в ауспук на трабант. Алкохолът е изгорил кислорода в организма ти. Трябва да си го набавиш. С течности. С вода, H₂O. Но ти не си гюм. Каца без дъно. Колкото дни си пил, толкова дни след това са мъките — едно към едно. Нищо не облекчава положението ти, нито партийна, нито класова принадлежност. Това е то махмурлукът. Само от мисълта за водка ти се повдига. Ех, бирица поне да имаше! Кехлибарена, с бяло калпаче, студена като собствена съпруга. Но бирата в Съюза все още е лукс, все още е само за профсъюзните членове... Значи и Илф, и Петров като нас са се мъчили, горките! Страдатъ надо, цеди през ситни зъбки Фьодор Михайлович и дъхът му залюлява пламъчето на свещта...

Ало, такси! Не си още извикал, и то спира. Осем копейки на километър, какво му плащаш? Право на Арбат, в бирария „Жигули“. Затворено, санитарен полуден... Оттам — в бирарията на улица „Столешников“. Опашка над петстотин души — солидарен и смирен народ, предан на идеята. Лягай, мри или продължавай към нови заветни брегове — таксито чака. Къде, къде? В бюфета на Савьоловската гара, срещу редакцията на вестник „Правда“. И там затворено. Така е: на сиромаша като му се разгони кравата, поврежда се инструментът на общинския бик.

Я да се връщаме в общежитието и да треснем по чаша водка, ей тъй, отведнъж, като на фронта преди атаката. Да почнем всичко отначало!

Мягаме се на автобуса, той вози всякаква пиеща и непиеща сволоч, дори и непрофсъюзна измет. Но за беда — подминава нашите спирки и хваща разклона преди общежитието. Ура-тута, на кой номер сме се качили?...

Не е нашият. Този е от експресните и ще ни отведе до едно от предградията на Москва, в Коровино. Хаджи Расим като истински джигит се хвърля, прегазва правостоящите, стига до кабинката на шофьора, чука припряно на стъклото: спри, гълъбче, спри, скъпи, бъди човек! Е, и нашите шофьори не са хора, но московските спират само където трябва...

Летим с осемдесет, след половин час автобусът намалява ход, изплюва ни на спирката, хлопват вратите. И — Господи! Щипя се по бузите — не, не е сън! Дървена будка като гъбка печурка. Продавачката — мамаша с мощна гръд, опряна в тезгяха. Пред нея — халби, пълни със златистата течност, с по три пръста пяна отгоре... И никаква опашка!

Като начало — по три халби. Нещата почват да идват на фокус. Ти си бедуин, който след десетки миражи най-сетне се е добрал до оазиса, локвичката е в краката ти, камилата е полегнала и преживя, храстът до нея е от зелен балатум, а небето — синьо, синьо! И никой не те пита дали си член на профсъюза...

Блажено време! Стипендията — седемдесет рубли, петдесет и четири лева в български пари. За пет години — две хиляди и седемстотин лева, цяла молотовка. С чергилото и резервните гуми, би добавил Иван Пауновски.

В столовата супа, второ, десерт, хляб — двайсет и три копейки. Време на застой. Господ още ходеше по земята. Понякога сядаше и на моята маса.

Брежнев, Леонид Илич, помахва от трибуната. Четирижди герой! Под навесите на черните му вежди очите са устремени в точка, три метра над хоризонта, в сияйната зора на бъдещето. Бил е скоро на гости в Германия, на Вили Бранд. Естествено — лов на зубри. В тамошните вестници — двамата на снимка. По ризи с къс ръкав, с пречупени надцевки. Вестник „Правда“ ще препечатва снимката. Но „Правда“ не може да показва генералния секретар по къси ръкави, това го няма в протокола!... И му нарисуват — колко му е — дълги. На другия ден световните вестници публикуват двете снимки —

оригиналната и подправената в „Правда“. Направо вредителстват, гадовете. Пука му обаче на Брежнев, той никога си е нямал проблеми със съветските профсъюзи...

Животът наистина учи и те кара да се съобразяваш с него. Оттогава ще да се е появил и този мой стремеж да съм профсъюзен активист, който навремето ме докара и тактиса за цели десет години на директорския стол на „Профиздат“...

Когато вече завършвах института, при връчването на дипломата, държах кратка, но съдържателна реч, достойна и за устата на всеки нобелов лауреат. В нея подчертах великата идея да си разкарваш сутрин махмурлука. С болка признах, че моят тъмен балкански народ се мъчи като грешен дявол, търпи да го цепи главата през целия ден и чак привечер се домогва до чашката. Обещах да не пожаля сили, да бъда патриот и да го ограмотя по отношение на тази жизненоважна тема. И го сторих. Ако не ми вярвате, отбийте се сутрин в което и да е заведение и ще се уверите. Пие народът юнашки, не се и досеща, че заслугата за неговото щастие е лично моя, че аз съм дал примера. Абе прав е габровецът Васил Априлов, като казва: „Само възпитаните в Русия могат по разни начини да станат полезни на народа си.“

Първата ми среща с водката беше и първият мой изпит в Литературния институт, основан от самия Горки. Издържах го с фантазия и името ми бе вписано в почетната книга. Не се изоставих и по-късно, продължих да се усъвършенствам с много „вносна литература“, докато бях моряк и плавах с кораби из световния океан, пък и сетне. Закалката ми бе желязна, все още не се предавам — и сега налитам на чашката като теле на прясна люцерна. А Андрей сигурно вече е изчел теоретиците, ще трябва да му направя едно препитване.

Но играта загрубя, откакто алкохолът престана да е държавен монопол и взехме да се делим на съветски и антисъветски. Заляха ни ментета, а ментетата тровят дори такива калени в битки, железни мощи като моите. Тровят и стоманените ми интернационални чувства. Особено към някои мургави производители.

Изучих навремето Маяковски в детайли. Уж класик, а и той ме праметна — нашата полиция вече не само мене, никого не пази. Да се утешим поне с това, че у нас напориха много профсъюзи и бирата се лее навсякъде...

[1] Червонец — десет рубли — Б.а. ↑

5. УРОК ПО РУСКИ

Вече съм студент в Москва и като начало ще уча усилено руски език — всеки ден по два часа. Сам, с учителка. Студентите от азиатските и кавказките републики и крайния Север са в отделна група. След година подготовка ще се слeya с тях.

Ректорът Владимир Пименов вече ме е викал — хем да се запознаем, хем да ме предупреди да бъда по-внимателен с преподавателката — жената е в траур, наскоро загубила съпруга си.

Първи урок. Нина Иларионовна Корнелева е в черна рокля, крехка и вгълбена като героиня на Тургенев. Изящните ѝ пръсти мачкат бяла копринена кърпичка. На лицето ѝ е застинала славянска доброта, в зелените ѝ очи често бликва влага.

Моят руски език, учен във вечерна гимназия преди седем-осем години, е горе-долу такъв: ти иди, а я дуду. Или — откуда-накуда? Не страхуйся, атакуй!

Диктовка. Колко му е, това се прави в отделенията. Нина Иларионовна разтваря томче на Гогол, зачита от „Тарас Булба“: „Еще солнце не дошло до половины неба, как все запорожцы собрались в круги.“

Повтаря с детското си гласче изречението, почвам аз да пиша, а тя надзърта в тетрадката ми. И прихва да се смее. Хем се смее, хем сълзите ѝ текат.

Думата се пишела така: Е, после Щ, после пак Е, с две точки върху е-то — общо три букви. Аз съм написал четири букви и нито една от горните три — ИШЧО. Значи в една проста дума от три букви съм направил четири грешки. Това е то — да довнадиш, да сътвориш. Но просто момче бях тогава, необразовано, спокойно можех да използвам случая и да ме включат в рекордите на Гинес. Ама кой да ти каже!... Утешавам се, че след това през института „Максим Горки“ минаха къде-къде по-големи цепеници от мене, може и пет грешки да са направили на същата дума...

През втория час съм още по-старателен. Пратили са ме тук, във великата братска страна, ум да уча, знания да трупам. Затуй се старая. С това мое старание толкова неща съм опропастил...

И така, иска Нина Иларионовна да ѝ разкажа някакъв случай от живота си, да види нивото на подготовката ми по руски, за да знае откъде да зида нагоре. Милата, не се и досеща, че трябва темел да копае, кофраж да плете, бетон да налива...

Добре, но в българския език думите са две: случай и случка. Голям случай и малка случка. Е, и в руския имало, но съвсем друга била работата...

И почвам аз да разказвам една малка случка, после друга малка случка, после трета. Нали трябва хем да покажа знанията си, хем да развличам жената — цял ректор ме е викал да ме предупреди, че има мъка.

Нина Иларионовна гледа в масата, по лицето ѝ избиват алени петна, на моменти повдига бялата си малка ръка, сякаш да ме възпре, но кой ти обръща внимание. Важното е да се изявя, да разкажа повече случки — тази случка, онази случка...

Еква звънецът — край на първия урок. Нина Иларионовна с разтреперано гласче ми казва: „Другарю Радев, моля ви, повече не употребявайте тази дума... Тя е некрасива...“

Излизам в коридора. Първият, когото виждам от състудентите, е чукчето Анатолий Старостин. „Толя, какво значи думата «случка»?“

Толя се озърта — дали е чул някой. Слава Богу, момичета няма. Придърпва ме и шепне в ухото: „“Случка” значи полов акт между животни...”

6. ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Хелзинки, 10 декември 1968-а. Двайсет години от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека от ООН, тържествена сесия. Има думата представителят на Чукотския национален окръг на Съюза на съветските социалистически републики.

Той е осигурен да присъства на сесията от най-високо място, от самия Централен комитет на КПСС. Пропътувал е хиляди версти от тундрата до тук — на ски, пеш, със сал по река, на всъдеход, с влак и накрая — със самолет. И ето го в Хелзинки — инструктиран, с отрепетирано изказване.

Делегатът се приближава до трибуната, прибягва момиче, придърпва надолу микрофоните, пригажда ги да са пред устата му и не само залата, целият свят стихва. Той старателно търси листовете със словото из джобовете си — много джобове, а листове няма. Махва с ръка, следва изказването:

— Преди, до Великата октомврийска социалистическа революция, чукчите имаха две чувства: чувство за глад и чувство за студ. След революцията съветската власт ни прибави още едно чувство — любов към родината!

7.

ГОЛЯМ ХЛАДИЛНИК

На връщане от Хелзинки чукчето и жена му са настанени в хотел „Россия“, на две крачки от Централния държавен универсален магазин — бившия царски дворец срещу Кремъл.

Видяло удобствата на Европа, семейството решава да съчетае полезното с приятното. Баш магазинът им е под носа и двамата тръгват да купят хладилник, който ще откарат в тундрата на самолет, влак, на всъдеход, на сал, с еленов впряг.

Насам-натам из коридорите, нагоре-надолу по етажите, покрай шадраванчетата с мраморните амурчета, най-накрая стигат до хладилниците. От малките „Морозко“ до големите с двойни камери „Зил“ и „Нева“.

Чукчето ги оглежда, навира глава вътре, след него навира глава и чукчата. Продавачките ги обикалят, мъчат се да заправят разговор, но чукчето знае само едно: „По-голям, по-голям!“

Момичетата се виждат в чудо, извикват началника на склада. „За какво става дума?“ — строго пита началникът. Той не е чел хартата за правата на човека, защото още не е публикувана в Съюза. Но за какви права ще му говори това смотано чукче, след като вече два часа им трови живота — по-голям, та по-голям!

Няма по-голям! Началникът направо потъпква правата на човека:

— Абе чукча, ти живееш на майната си в тундрата, за какъв чеп ти е притрябвал хладилник!

— Аа-а — клати глава чукчето. — Навън е минус седемдесет, в чума минус трийсет, в хладилника минус четири. Влезеш, постоплиш се...

8. СЛОВЕСЕН ПОРТРЕТ

Семейството си тръгва без хладилник, блъсканицата е голяма, вече затварят магазина. Човешката лавина се сурва към осемте изхода и докато се усети нашият хелзинкски оратор, вече е на улицата. Тук чукча, там чукча — няма я, сякаш земята я глътна. Имаше жена мъжът, сега няма жена мъжът. Кой ще соли рибата, кой ще кърпи кожите, кой ще храни кучетата?

Уличното осветление уж е силно, чукчето прибъгва от единия вход до другия, оглежда се пред затворените вече врати, няма я жената на мъжа.

Старица руския го нарича „синко“ и разбрала каква е бедата, го повежда към близкия милиционерски участък, там ще помогнат. Чукчето се опъва като въртоглав елен пред впряг, но с куп кандърми старицата успява да го отведе там, предава го в надеждни ръце.

Дежурният, младичък лейтенант с кривната фуражка, е вече запознат с проблема и ще трябва да го решава. В училището той е учил всичко: как да открива контрареволуционери и шпиони, как да води бой със закоравели престъпници и безпросветни пияници. Но да търси наред Москва изгубена чукча — това железният Феликс Едмундович не го е предвидил!...

— Имате ли нейна снимка? — пита делово дежурният.

Къде у чукчето снимка! То присвива още повече очи и двете цепчици на лицето му стават още по-тънички. В тундрата я види друга жена веднъж в годината, я не види. А свойта, дете на човек не прилича, знае наизуст и без снимка. На всичко отгоре му говорят и на „Вие“ — тука е милиция, а не Хелзинки...

— Тогава й направете словесен портрет — не отстъпва лейтенантчето.

Лицето на чукчето лъщи като гръб на тюлен и нищо не трепва по него — чиста дъска, както са викали римляните.

— Е, добре, добре — казва примирително младокът. — Не знаете какво е словесен портрет!... Е, добре, добре. Сега аз ще направя словесен портрет на моята жена, сетне вие ще направите на вашата.

Лейтенантчето запалва папироса „Казбек“, всмуква и издухва дима няколко пъти, почва да рисува портрета:

— Моята Наташка има чисто бяло лице и големи сини очи. Устните ѝ са червени като молдовски черешки, а зъбките — бели, бели... Гъстите ѝ руси коси се спускат на вълни по нежната шия, към гърдите. Те са големи и обли и стърчат напред и встрани, а зърната на тях са едри и бодливи като току-що откъснати ягоди...

Лейтенантчето млъква, дал е пример как се прави словесен портрет, сега е ред на чукчето. Той го е зяпнал, цепчиците на лицето му са се открехнали, но очи не се виждат. Младоче, устата му на мляко мирише, а какви ги приказва!... Черешки, та ягодки... Сини очи имала! Де да ги знае очите на неговата какви са. А косите ѝ са като конци на фитил, напоен с тюленова мас — пипнеш ли ги, лепнат. Пък и циците ѝ — кой знай де са из пазвата... Черешки, та ягодки!...

Надига се чукчето, махва с ръка и преди да отвори вратата, измърморва:

— Е, добре, добре, няма да я търсим моята...

9. ЧУКОТСКИ СПИРТ

Тези и много други анекдоти за чукчите ми ги е разказвал Анатолий Старостин. Аз ги разказвам на Иван Пауновски. И на други съм ги разправял. Човек мре да приказва, мисли си, че по този начин се прави интересен.

Веднъж, към края на студентството, се връщам от ваканция, свалям от асансьора куфарите — далече в коридора се кандилка някой, сякаш проправя пъртина. А, това е Толя Старостин.

Като го приближавам, той светва:

— Коля, скъпи! Донесох ти спирт! Хайде да го опиташ! Ама още сега, веднага! Уруй Айхал!

Последните думи са на майчиния му език и с тях ми пожелава да тъна във вечна слава.

Толя от няколко години обещава да донесе чукотски спирт, да кусим това благо. Но спиртът от тундрата все не стига до Москва, все бива изпит по дългия път.

Сядаме в славната моя 134 стая. Пет години го чакам този момент — аз да съм трезвен, Толя да е пиян. Комай все се случва да орем по едно и също време, но на различни ниви. Сега ще му задам един провокационен, сногшибателен въпрос и като калайдисан тиган на месечина ще лъсне великоимперската руска политика...

— Анатолий Гаврилович — питам. — Как ви асимилират руснаците?

Толя извръща лице към мен, цепките на лицето му потрепват. Люсва чашата със спирта в гърлото си, запива вода, прошепва:

— Женят се. Наши жени за руснаци и рускини за наши мъже. Децата им стават много красиви!...

Толя няма потни жлези. Милиони години природата си е вършила работата — ако се изпоти в тундрата, ще замръзне. От порите му избива мас. Както и да се мие сутрин, и с най-лютия сапун да е, до

вечерта лицето му става мазно, сякаш се е плескал с крем „Дунавски вълни“. От обед нататък избягвам да го докосвам.

— Коля — казва ми той, — в Чукотка всичко се промени освен климата. — И добавя с погнуса и омерзение: — Коля, братко, ние пренебрегнахме това, че бялата жена се поти!...

Толя, далечни чукотски приятелю, де да беше само този кусурът на бялата жена... Трагедията пък на белия мъж е, че престана да се поти.

10. ТРАГИЧЕСКИ МАКСИМАЛИЗЪМ

Седим с Георги Борисов в ресторанта на писателите на улица „Ангел Кънчев“ 5. Той завърши „Максим Горки“ след мене, година живяхме в една стая.

Политическото време е лошо подсирено и в момента има митинг. Там група поети ще четат свои стихове, ще подсилват сирището.

Агитка.

Властта да се отърка в интелигенцията и интелигенцията да се покаже предан поданик. Сашка му се смее: „Стига си пил, върви там, прочети нещо. Пиер Безухов!...“ И се извърща към мен „Щастлив ли е Пиер Безухов? Защо не е?“

Ами не е. Всичко си има, за да е щастлив, а нещо не му достига. Това е то трагическият максимализъм на руската класика, казано с две думи и в кръчма.

И княз Андрей Болконски не е щастлив. И Наташа Ростова, това слънчево дете. И княз Дмитрий Нехлюдов — и той. Всичко имат, за да са щастливи, а не са. Нещо не им достига. Какво? Богати са, образовани, обичани, здрави. Да не говорим за Митя Карамазов, който се мята от калта на земята до звездите. А Нехлюдов? Катюша Маслова тръгва на каторга в Сибир, а подир нея, със специален впряг, и той...

И Федя Протасов от „Живият труп“ не е щастлив. В тази своя пиеса Толстой направо се гаври с кастата си, с църквата, с полицията, с правосъдието, с държавата...

И Толстой не е щастлив. Няма снимка, на която да е усмихнат. Мрачен. Непоносим. Горката София Андреевна, жена му! Родила му сюррия деца — единайсет, цял футболен отбор. И книгите му преписвала. Само „Война и мир“ — осем пъти. На ръка. С перодръжка и мастило. И преписвайки, тайно си го е редактирала...

Евелина Ефимовна Зайденшнур, работила в музея „Л.Н. Толстой“ цели петдесет и пет години, казва, че когато преписвала, графинята направо се намесвала в текста, премахвайки

простонародните думи и изрази, оправяла цели изречения, дестилирала ги. Например той пише: „... полицаите изпотъпкаха приближилите се твърде близко“, а тя го оглажда с ютията: „... полицаите отблъснаха приближилите се“. И за да не си помисли някой, че се заяждам на дребно с графинята, ще добавя: в романа „Война и мир“ тя е нанесла хиляда осемстотин петдесет и пет поправки. В „Ана Каренина“ — деветстотин, във „Възкресение“ — петстотин.

Той, разбира се, не знаел за поправките. Поначало мъжете малко знаят какво вършат съпругите им. Но Толстой като мъдър човек по принцип си е бил недоволен. След смъртта му отпорили от работното му кресло няколко писма до нея от различни години. Писал ги, ослепял от гняв, после му минавало (като на всички мъже) и не ѝ ги връчвал. С тях обявявал, че я напуска. Завинаги!

Последния път не написал писмо, направо хукнал. Бягайки от нея, тръгва май за България. Не е доказано. Настива по пътя — вече е на осемдесет и две години — и умира на гара Астапово.

Потомък на старинен род, известен още по Царпетрово време, той по майчина линия е роднина с князете Волконски, Трубецки, Голицин, Одоевски. С Александър Пушкин. Това е то сой! Добре че не е заемал обществени и държавни постове. Докато оправи всичките братовчеди и братовчедчета, сватанаци и племенници, ще срине Русия. Както ние — България. Но не от трагически максимализъм, а от първоначално натрупване на капитала по български...

Заорал той в литературната нива и тръгнал да оправя не роднините, а света. Дори по някое време лишава близките си от хонорарите на своите книги... Кавгите на тази тема с графиня София са епически... А на Орлов мост четат стихове, подсирват демокрацията.

Сиренето по шопски в гювече е малко солено, но мерлото върви. Няма лошо мерло. И най-калпавото мерло е прилично вино. А ресторантът е празен, защото цените са безбожни. Пък Пушкин, като бил на заточение в имението си в Михайловское, си изписвал шампанското от Москва. Веднъж не го харесал и върнал бричката — да донесат друга марка.

Келнерите ни дебнат и налитат: Още нещо да желаете? Нещо да ви липсва? Добре ли се чувствате? Къш! Ще ви повикаме, щом потрябва.

Ще пие колегата Пушкин каквото си поиска! Дворянски капризи. Е, можел е да си го позволи — точно с това шампанско е черпил тогава той Ана Керн — генийката на красотата!

По онова време нямало ментета. Сега си на тръни. Дават го за първокласно питие, етикетът му — по-истински от истинския, бандеролът отгоре, номерчето (тая пък шашма, който я измисли у нас, да си вземе дипломата и да си обърше дирника с нея!). И уж не се увличаш, уж париците ти едва стигат за чашка-две, а сутринта, като станеш — едното ти око на челото, другото на брадата. Докато ги докараш по хоризонталата, докато ги фокусираш — стана пладне. Ами главата! Цепи се по шевовете. Карата, Бог да го прости (поетът Хасан Карахюсеинов), викаше: по-добре пийнал, отколкото махмурлия. Прав бе красивият казълбаш! Я да хвърлим по една лопатка твърдо гориво, сиреч по сто грама. Не повече. Няма значение какво — пернишката печка всичко гори.

11. ТАЗИ НЕ Е ОНАЯ

А Толстой не пиел и пак не бил щастлив... Граф, а се обличал като мужик. Памучна рубашка, препасана с шнур. Ботуши. Но на младини бил конте. Жени се чак на трийсет и четири за осемнайсетгодишната София Андреевна Берс, докторска щерка. Отупали сватбата, всичко както подобава — блясък и мраморни стълби, „Многая лета“... И още след първата брачна нощ нашият човек се изсулил от кревата, отишъл в кабинета си и записал в дневника: „Ета не Та!“ Тази не е Оная! Сито е кучето!...

Но и тя не му остава длъжна, направо му отпорила хастара: „Той ми е противен със своя народ!“

Осемнайсетгодишен почва да води дневник и — вали, гърми — водил го педантично шейсет години. Събран сега — цели тринайсет тома. Колко скандали, колко истерични и трагични сцени му донася този дневник! Щото къде тайно, къде явно, къде той й го подхвърлял, София Андреевна най-редовно го четяла. И сто на сто, макар да е преписвала с увлечение книгите му, този дневник тя е прелиствала с най-голям интерес... В него тя е главното действащо лице.

На шейсет и седем години записал в дневника си: „Днес пак такава Маша. На мъжа й подарих кон.“

И какво толкова? Да не й е извадил окото? И Маша жива, здрава и развеселена, и мъжът й с кон. И той охладил жилата...

След няколко години бил отлъчен от църквата, сиреч анатемосан. Не заради Маша, разбира се, а като еретик и вероотстъпник, слуга на Рогатия.

Стоял съм часове на гроба му в Ясна поляна. Погребан е без кръст, една могилка. Бе красива, покъртителна до сълзи есен.

В началото на 1908 година изобретателят Едисон му изпратил фонограф и той диктува на него писмо до балдъзата си Татяна Андреевна Кузминская. Палава хубавелка ще да е била тази балдъзка, след като, описвайки Наташа Ростова, той мислел за нея...

Благодарение на професор Берщейн до нас е достигнал гласът на Толстой, записан на грамофонна плоча. Стари ветрове навяват дрезгавия му глас: „Сегодня пахал, устал, много работал и не совсем здоров.“ Орал значи. Абе то орането е било повече за физзарядка, ама нейсе... Изорал си орането на друга нива — събраните му съчинения са в деветдесет тома. Петнайсет години преди да умре, пише на Чертков: „И моето писане ми омръзна.“

Послъгал, разбира се.

Звучи като анекдот, но не е анекдот. На гарата в Тула някаква дама го взела за носач и го накарала да пренесе куфарите й. Пренесъл ги до купето на вагона и тя му платила, подпъхнала му в джоба дребна банкнота.

Всички били шашнати — та това е самият граф Лев Николаевич Толстой, великият писател! А той се радвал, че за първи път спечелил пари с честен труд. Естествено и дамата. Тя направо се изприщила от щастие, че е натрупала биография.

Свободно владеел английски, френски, немски. Четял на италиански, полски, чешки, сръбски. Знаел гръцки, латински, украински, татарски, църковнославянски. Изучавал древноеврейски, турски, български.

Командвал батарея в Кримската война. От фронта се върнал с пълна шапка ордени за храброст. След това няколко месеца обикалял Европа, заседавал се при Херцен в Лондон.

12.

СКЪРЦАЩА ВРАТА

Всеки би се заседял при Херцен, не само Толстой. Защото този мъж, голям като многовековен дъб, е белязан от Бога.

Дете от любовна връзка, майка му е немкиня от Щутгарт. Херц значи сърце. Бащата, потомственият дворянин Иван Яковлев, до края на дните си не смогнал да оформи връзката си с брак...

Александър завършва Московския университет със сребърен медал, значи втори по успех. В следващите години е арестуван с групата на Огарьов като социалист утопист и след деветмесечно следствие в затвора го заточват в Перм. После във Вятка. После във Владимир — след ходатайство.

Написва блестящия, вече забравен, мускулест роман „Кой е виновен?“ Този роман, ако не майка, то е дойка на Исак-Бабеловата проза. Целият Бабел иде от неговия кратер.

Постепенно се разминава с всичките си идейни приятели и остава сам.

Единак.

На трийсет и пет напуска с гняв Русия, без да подозира, че е завинаги. Живее в Италия, среща се с Гарибалди, после отива в Париж. Духовната му драма започва, когато кристално ясно разбира, че човекът е нищо в историята, че тя просто се развива по свои закони като всяка обективна наука.

В тази скърцаща врата — историята — сега и аз ще си пъхна кутрето, пък ако ще да го откъсне. В историята на ВКП(б) — КПСС и на Съветския съюз по времето на Сталин всичко започва и завършва с него. Той бие пъртината. Умира Сталин — историята негодна за ползване. Идва на власт Никита Сергеевич, следва ново издание. Хрушчов, Хрушчов, Хрушчов! От световния мир до кукуруза в разораните целини — герой и повелител. Но и на него му скроиха каскета — изданието пак не става за ползване. Брежнев — и той се надигна, та го изпълни. Че и прописа графоманът му неграмотен, две-

три книги издаде. И той не бе вечен, отиде си и ето че и последното издание вече не важи. Да не говорим за българската история, че имам приятели историци, свестни хора. Но и тук е същото. А историята освен истината търпи единствено малко шовинизъм, ей тъй, лека добавка, като щипка мерудия към манджата.

Човекът е нищо в историята. Но Херцен е личност. Купува печатница и почва да издава в Лондон забранените в Русия автори — Радищев, Пушкин, Рилеев, Полежаев. Първи отпечатва стихотворението на Лермонтов „Смъртта на поета“.

Събраните му съчинения са трийсет тома нажежена мисъл за възхода и падението на човека.

В Москва, в родния му дом, след революцията през 1917 година се настанява новосъздаденият Съюз на съветските писатели. Този дом е описан от Михаил Булгаков в „Майстора и Маргарита“. В ресторанта му Есенин рецитирал и вдигал скандали. През него са минали всички тогавашни писатели. До 1934 година, когато го предоставят за учебна сграда на Литературния институт „Максим Горки“, единствения институт за писатели. От българите преди мене са търкали прага му Георги Джагаров, Димитър Методиев, Блага Димитрова, Лиляна Стефанова, Димо Боляров.

13. ТРАГЕДИЯТА НА СПАЛНЯТА

След гостуването си при Херцен Толстой седнал да пише. И писал, не си поплювал човекът. Що хартия само отива за издаването на тия деветдесет тома, що гора е изсечена да се добие целулозата! А още колко тома за Толстой и романите му излизат? Ужас! Ама то и професорите не са хора, все питат: какво е казал Чернишевски за Толстой? Ами рекъл е, че за първи път изразява „диалектиката на душата“. Голям праз! Но си длъжен да го знаеш и цитираш точно! Ами Иван Тургенев? И той не си мълчал. Навремени двамата се понамразвали, до дуел стигнали, ама на — препоръчвайки на френците „Война и мир“, Тургенев писал: велико произведение на велик писател. Горки пък го нарича руската „Илиада“. А Ленин, сакън да не пропуснем статията на Ленин за наследството на Толстой — духовното, разбира се. Другото, няколкото имения и къщи, както и всичко останало, което синовете му не успяват да пропият и проиграят на карти, революцията го национализира.

Или „Ана Каренина“ да вземем. Тухла от хиляда страници, словом и цифром. Роман в осем части. Бил на четиридесет и пет, като го писал. Ана Каренина! Какво щяха да правят днешните уйдурмаджии на кръстословици, ако не беше тя? Лесно им е сега: героиня от едноименно произведение на Л.Н. Толстой.

„Мне отмщение и азъ воздамъ.“ Това е то епиграф! Забит в романа като стоманен клин. Откъде ли го е взел? От Библията естествено. Впрочем не богохулствам, като твърдя, че и тя цялата е изтъкана от трагически максимализъм. Да не би Иисус Христос да е щастлив!...

Веднъж Толстой казал на Горки: „Човек преживява земетресения, епидемии, страшни болести и най-различни душевни мъки, но през всички времена най-мъчителната трагедия е била, е и ще бъде трагедията на спалнята.“

Пред тези думи няма човешко същество, което да не стане пониско от тревата.

Друг път, в присъствието на Чехов: „Аз ще кажа истината за жените, когато бъда с единия крак в гроба. Ще я река, ще скоча в ковчега, ще захлупя капака — ела ме хвани тогава!“ — и очите му под рунтавите вежди на „горски дух“ блеснали с вледеняваща дързост.

А в Ялта, докато се подреждали с Горки за снимка за бъдещите читанки, попитал Чехов, както винаги добър и кротък като монах: „Вие на младини много ли развратничехте?“ И загледан в морето, добавил: „Аз бях неуморим...“

Когато умирал в малката стаичка на гара Астапово, не допуснали близките му, уж да не се вълнува, а той просто не искал да ги вижда. Има снимка, на която София Андреевна, стъпила върху няколко кирпича, се надига на пръсти да достигне малкото прозорче, да надникне вътре. Може би тогава Чертков, когото графинята неистово мразела, е казал: „От всички хора единствено той^[1] я е обичал и я обичаше искрено до края.“

Но не са били щастливи. Всяко нещастно семейство е нещастно посвоему. Толкоз. Ана е можела да се примири със съдбата си, Русия е пълна с изоставени жени. Да си намери нов любовник, дори по-хубав от Вронски. Можела е да наведе глава и да се върне при Каренин, копче нямало да ѝ каже. Можела е да си купи къща и да се изнесе с детето си. Много работи е можела да направи тази богата, с чистокръвна хубост жена. Но за нея няма вече мъж, под когото да легне — ляга под влака! Мне отмщение и азъ въздамъ!

А какво е мнението на Чехов за Толстой? Каквото — такова. Но взел — двацет и две години по-късно, че написал разказа „Дамата с кученцето“ и с това направо му показал среден пръст!...

И неговата героиня е Ана. Ана Сергеевна. Но най-неочаквано — Ана Сергеевна фон Дидериц.

Върху съдбите на тези две жени се сгромолясва щастието и нещастията да се влюбят, да станат жертва на трагична любов. Едната история е разказана в хиляда страници, другата — не по-лошо — в седемнайсет.

И двете страдат. И двете са на ръба на пропастта. Но едната тръгва да въздаде — на себе си, на мъжа си, с когото живее без щастие,

на онзи, когото обича, на целия враждебен за нея свят! Да отмъсти за страданието и съдбата си.

Другата задържа всичко в себе си. Небогата, неопитна, неярка, почти неизвестна в градчето. Има само едно кученце, един бял шпиц и нелепата фамилия на мъжа си, който във всичко е абсолютен лакей. Фон Дидериц!

С какво да защити дори пред себе си своята изтръпнала душа — нито със светски салон и блестящо общество, зад чиито кулиси кипи невероятен живот. Нито с душеприказчици, пред които да се изповяда, да я утешат. Нито с рожба, в която да намери упование. Пред нея, около нея, в нея — самота, самота, самота...

А Ана Андреевна Ахматова, по баща Горенко, не обичала разказите на Чехов. И особено „Дамата с кученцето“. Голяма поетеса, но сетя ли се за това, направо ми разваля настроението. Сигурно го е казала на по-млади години. Тя и срещу Натали, жената на Пушкин, изтървала приказка...

[1] Толстой — Б.а. ↑

14. БАРИН

На едно място Толстой пише: животът на писателя е ад, затуй пък книгите му са прекрасни. Или нещо подобно. А Цветан Стоянов, Бог да го прости, отиде си млад, го е казал още по-добре: „... писателят тъкмо като писател се отделя в биографията си — наоколо еснафите тънат в самодоволство, а той е целият изтъкан от болка и сякаш не би бил творец, ако в живота му няма катастрофи.“ За Чехов да не говорим: „Талантът те поставя в особено положение: може да си жаба или паяк, но и тогава биха те уважавали, защото на таланта всичко се прощава.“

Толстой. Дребен, сух, с нос като попска круша и ръце на орач. Такъв е и на картината на Иван Крамской зад ралото. Когато му дойде да ругае — псува като мужик, без да се притеснява кой е насреща му. Разбира се, ако наблизко няма дами. И тези тлъсти и сочни като гъби масловки псувни изригват от косматата му уста най-естествено. Сякаш казва „здравей“ и „здрасти“. И — като повечето дребни и неугледни мъже — обича да говори за жени. За тялото на жената. На едрата, пищната жена. За „унизителните пориви на плътта“, негов лаф.

Особено се увлича от картите. Амбициозен играч, нервници, когато губи, но не се издава, мрази противника.

На 10 октомври 1855 година спечелил сто и трийсет рубли и вечерта се заканил в дневника си: „От утре или ще работя цял живот, или ще захвърля всичко — правила, религия, приличие — всичко.“

Комай това му е и единствената печалба на карти.

Веднъж загубил три хиляди златни рубли. Една вносна породиста холандска крава струвала три рубли. Значи стадо от хиляда крави. И какво от това? По лицето му и сянка не преминала. Но се загледал как съперникът му прибира парите. Не ги прибирал, ами грабел с разтворени пръсти като нокти на хищна птица. Паднала на земята една рубла. Обичай и неписано правило в игралните домове било: каквото падне на пода, остава за този, който мете — играят

аристократи! Но нареждайки мазно-мазно, съперникът все се понавеждал напред и с лявата си ръка шарел под масата да напипа и прибере изтърваната банкнота. Толстой гледал, гледал, усмихнал се гнусливо, извадил банкнота от сто рубли, свил я на фунийка, запалил я на свещта, надигнал плюшената покривка и почнал да му свети под масата...

Това също е трагически максимализъм.

И на стари години язди — малко татарско конче, космато като него и със свирепи очи като неговите. Горки пише: „И изведнъж под мужишката брада, изпод демократичната, смачкана рубашка се надига старият руски господар, великолепният аристократ — тогава на простодушните, образованите и прочие хора веднага им посиняваха носовете от нетърпим студ. Приятно беше да гледаш това същество с благородна кръв, приятно беше да наблюдаваш благородството и грацията на жеста, гордата сдържаност на речта му, да слушаш изящната точност на убийственото му слово. Господар беше тъкмо колкото е нужно на слугите. И когато те предизвикваха у Толстой господаря, той се явяваше начаса, свободно и така ги смачкваше, че те само се свиваха и писукаха.“

15. ЛИТЕРАТУРНО ЧЕТЕНЕ

А на Орлов мост четат стихове. С Пиер Безухов се местим в друго заведение, тук не се издържа. Искат майка си и баща си. Не скубят, направо скалпират. С изхабено ножче. Режат с трион без чапраз, ако трябва да сме по-точни. И българинът като западния човек иска да забогатее. Но българинът иска това да стане веднага, начаса и ако може, без да се труди.

Минаваме на твърдо гориво. Виното е питието от пасторалното начало на века и изисква време, мезе, нежна музика, задушевен лаф. Сега сме края на века и нямаме време. Животът е тръпка и гърч като на фолк естрада. Ще люснем няколко водки, ще се наместват нещата. Ония да си четат кирливите стиховца.

Като се разраснала конницата на Чапаев и станала дивизия, пратили Чапаев на хуманитарен курс в Москва. Естествено — и Петка. Какъв командир е онзи, на когото ординарецът му е прост и без курс. Но първия ден двамата се напили, както те си знаят, и не отишли на занятия. На втория ги цепи махмурлук, а преподавателката дава свободно съчинение на тема как прекарахте първия учебен ден.

Петка поглежда въпросително към Чапаев — ще пишем ли истината? Само истината, командва народният командир и добавя — със символи!

Всичко е ясно, Петка безпогрешно е разбрал своя легендарен командир. Почва да пише, не вдига глава от листа, осенен от вдъхновение: Станал Петка сутринта, тръгнал за академията, но по пътя се отбил в първата квартална библиотека и от раз прочел една голяма книга. По-нататък, във втората квартална библиотека, прочел две малки и една голяма книга. Отбил се пътьом още в две библиотеки. Накрая се добрал до централната библиотека и там се срещнали с Василий Иванович, но той вече се бил начел и очите му били начетени, едва гледал...

А на Орлов мост четат други книги. Скучни. Слугинска е понякога българската поезия, както и журналистиката. Ние вече заръчваме да ни донесат по трета голяма книга. Сричаме родно менте, съчинявано в някой гараж или барака в ромската махала...

И моят Пиер Безухов не е щастлив, яде го талантът. Виж, Акакий Акакиевич е щастлив — най-после са му ушили шинела. Но щастието е като пръднята, бързо се разсейва. Докато го усетиш, докато засмъди и — край.

Така и с нашия човек. Отива той на гости, разговаря с този-онзи, две чаши шампанско изпива дори, облича си новия шинел и си тръгва... А на площада, във виелицата, двама му открадват шинела и побягват. Да е бил пиян — не. Какво са две чаши? Пили сме много повече и не да се гевезим с шампанско, а спирт и одеколон „Тройной“ направо. И какво? Ето ни отново на ринга, с мечтателни погледи като на Майк Тайсън трепача. Питали на дипломатически прием руския посланик, като му поднасяли таблата: „За вас конячец или водчица, Ваше превъзходителство?“ „И бира!“ — отсякъл посланикът. Ние обаче сме редови, тротоарни хора, бирата ще си я прием сабахлем...

Сергей Залигин твърдеше, че у Гогол липсва понятието щастие. Липсва и думата щастие. Гогол никога не говори за това, а за руската литература щастието е въпрос номер едно, движеща сила, тягата на житейската талига.

Затуй Акакий е щастлив съвсем за малко. Достоевски вижда щастието в пречистването на душата чрез страдание. Толстой — в пълнотата и искреността на чувствата. Короленко — в благородството на характера. Пушкин като в магия определя щастието, усеща го в кръвта си.

При Чехов щастие няма. Но при никой друг писател, както при него, героят не страда така от факта, че то липсва.

Явно и ние не можем да го разплетем този чорап, наречен трагически максимализъм, само пускаме бримки. Но подпийнали, сме склонни да обобщим, като поднесем литературно, тоест, като скопим, латинската сентенция: щастието не е като оная работа и в ръка не може да се вземе!

На съседната улица е живял българският класик Георги Порфиорович Стаматов, абсолютен максималист. В непубликувания му бележник има такива изречения: „Когато честваме деня на Ботев,

приличаме на стара проститутка, която показва на клиентите си портрета, когато била девствена!“ И още: „Пия, за да не ви гледам мръсотиите! Когато съм пиян, не съм за пред вас. Но когато съм трезвен, вие не сте за пред мене!“

16.

ОПЕРА В КРЕМЪЛ

Хаджи Расим, Славка Рибас, Бангуолис Балашявичюс и моя милост сме тръгнали да слушаме опера в Кремъл, в Двореца на конгресите, сграда модерна, строена по Хрушчово време.

Тази вечер дават операта „Повест за истинския човек“ по книгата на Борис Полевой.

На български у нас са му преведени четиринайсет книги, а тази повест е преиздавана десет пъти. Всички я знаем, но един от читателите да се случи да я е пропуснал, разваля моето либрето. Затуй с две думи ще кажа за какво става дума и какво е искал да каже авторът.

Повестта е написана по достоверен случай. Това е историята на летеца Алексей Маресиев, с когото Борис Полевой се запознава на секретно летище край град Орел.

Летецът, свален по време на въздушен бой на окупирана от противника територия, пропълзва с потрошени нозе десетки километри снежна земя, пресича бойната линия и продължава да лази, докато своите го намират. В болницата му ампутират краката, но и без тях, с протези и вече Герой на Съветския съюз, Маресиев продължава да лети и да бие врага.

Имаше и филм по книгата с Павел Кадочников, а тази вечер ще слушаме опера, композирана още през 1948 година от Сергей Прокофиев, едноименна, в две части, издържала проверката на времето, станала класика на новото социалистическо изкуство.

Вече не мога да си спомня кой изпълняваше главната роля, но беше заслужил артист, тенор, драматичен тенор, плюс хорът на Большой театър.

В края на първата част лекарите са категорични: краката на летеца трябва да се ампутират. Той пее: „Бедные мои ноги!“ Веднага се обажда хорът на лекарите: „Надо резать! Надо резать!“ Пак той:

„Бедные мои ноги!“ Пак хорът на лекарите: „Надо резать! Надо резать!“ Така много пъти — арията му беше бая дълга...

Но нашата, на четиримата меломани, опера е друга: преди края на действието трябва да сме станали, да сме се добрали до изходите на залата и като падне завесата, да се юрнем към четирите бюфета на етажа, да сме първи на опашката.

Всеки от нас прави следната покупка: десет сандвича с черен хайвер по дванайсет копейки — общо рубли и двайсет. И десет сандвича със сьомга — също по дванайсет копейки. С други думи — четирийсет сандвича с хайвер и още толкова със сьомга.

Набързо ги увиваме във вестник, полагаме ги в чантата на Бангуолис и напускаме Двореца на конгресите.

От Кремъл покрай Манежния площад, покрай Вечния огън, музея на Ленин и хотел „Метропол“, минаваме подлеза и излизаме на площад „Свредлов“, точно пред Большой театър. Качваме се на тролейбус номер 3, там е началната му спирка, и за около половин час сме на улица „Гончаров“, точно срещу общежитието, на пресечката с улица „Добролюбов“.

И се почва: остъргва се хайверът от филийките и се събира в чиния. Същото се прави и с розовите филета на сьомгата. Разлива се поравно — до капка — водката в чашите. Тишината е като при всяко свещенодействие — муха да бръмне, ще ни проглуши.

А Хаджи Расим разказва, че преди години в Баку слушал друга опера — „Майка“ по Горки. И започва да ни подпява сцената, когато приятелят на Павел Власов тича запъхтян да му каже, че майка му Пелагея Ниловна е арестувана на гарата с позивите...

Павел чете книга, май че „Капиталът“ на Маркс, самообразова се. Втурва се на сцената приятелят и напористо почва да пее: „Павел, твоя мать! Павел, твоя мать!“ Твойта мамка демек — дообяснява ни Хаджи Расим. В това време на сцената нахлуват жандармите и ги закопчават — ще псувате, а, ще псувате!...

Не, хорът на лекарите вече си е изпял песента, сега ние пеем нашата. Но с водка и черен хайвер, гребнат с лъжица, след като си забил на екс двеста грама, направо е щастие! И животът е хубав, и да живееш е хубаво, дига тост Владимир Владимирович.

А щастieto на Акакий Акакиевич свършило завинаги. Имало един чиновник — Башмачкин — като човек го поканили на гости, там

той поприказвал с други чиновници като него, изпил две чаши шампанско и си тръгнал... А на площада го нападнали, заплашили го с юмрук и го съблекли. Пестил, стискал, мечтал, сбъднала се мечтата, ушили му шинела и животът станал друг, а сега — край. Няма шинел, няма живот. И генералът, при когото отишъл за помощ, и той го напъдил, не го защитил. И се разболял Башмачкин от притеснение и простуда. Е, поразмислил се след туй генералът, почнал да се разкайва. Дори пратил да потърсят нещастника, да разбере как може да му помогне. Направил си труда добросъвестният пратеник, ходил, питал, намерил къщата. Но Башмачкин взел, че умрял в това време. А впоследствие вампирясал и почнал да краде шинели... Най-същественото в поведението — според критиците.

Не, хич не е смешно. И Гогол бил убеден, че написаното от него ще ужаси хората, че те през смях и сълзи ще се облагородят нравствено, ще станат по-добри, ще се разтревожат. И на гроба му пише нещо подобно — „С моя смях горчив ще се посмеят...“

17.

МОЯТ ГОГОЛ

Това, че Башмачкин вампирясал и почнал да краде шинели, било най-важното в повестта „Шинел“. Костилката на текста, твърдят тълкувателите.

Но аз, предобрий читателю, сега ще те поведем по една друга петербургска уличка, ще повървим ние подир Акакий Башмачкин и ще премисляме едно друго за него и за нас самите.

Ето го и героят пред нас — нисък на ръст, малко сипаничав, малко риждоляв, малко късоглед, малко плешив. Топла писателска ирония, почти мила, още малко и ще го щипнеш по бузката тоя Башмачкин!...

Това не е змийският език на Пушкин от епиграмата му за одеския губернатор граф Воронцов: полукупец, полуподлец, полуневежа, но има надежда да стане цял подлец... Впрочем може да се каже, че Пушкин е колега на Башмачкин — и двамата имат еднакъв чин — титулярен съветник.

Акакий няма да има време да оплешивее докрай. Ще оплешивяваме ние, сричайки житейската му балада. Но сега, като сме повървели из петербургските наплетени улички подир него, спокойно можем да преценим, че той стъпва внимателно с ботушите, деликатно някак, не сурка крака като някой лапнимуха. Сякаш едва докосва дъските на тротоара, за да не изтърква гъона.

Гогол ни е пошепнал, че няколко поколения назад мъжете от рода Башмачкини носят ботуши, на които три пъти в годината сменят подметките. Това не е случайно — при Гогол случайни работи няма.

Зиме, лете, вали, треци — ботушите не се изуват, а това значи, че тия мъже работят на официално място. Интересно какво обуват, докато им слагат подметките? Сигурно обуцарят набива клечките нощем — една нощ на единия ботуш, другата нощ — на другия. Или в неделя. Или на някой празник, ако не се напие, както приляга на всеки истински обуцар.

Гогол изчислява всичко до грамче, сантиметър и секунда в писанията си, работи по този начин, а виж, това го е пропуснал...

Да сменяш, предобрий читателю, не веднъж в годината, а цели три пъти подметките, значи още много и важни неща.

Първо — Башмачкини нямат впряг, а по онова време няма и градски транспорт. Освен файтонджиите. Бая ходене ходили Башмачкини от квартирата до работата. Значи работата е в центъра, квартирата — далече, за по-евтин наем. Файтонът не е по джоба. Затуй — три подметки на година. Като петалата на конете.

И още — ако сметнем, че квартирата е на пет километра от центъра — минимум! — то на година се навъртат към три хиляди версти. Все пак здрав е бил гьонът по онова време, не като сегашния, като за умрял.

Но ето че докато му гризем подметките, Башмачкин влиза в департамента, министерството по сегашнему.

Той е титулярен съветник, сиреч писар, длъжност отговорна и важна във всяка бюрократична държава. Както е сериозно и важно сега да си компютърно грамотен, представете си.

Влиза важният чиновник, а нито пазачът, нито портиерът му стават на крака. Дори не го поглеждат, правят се, че не го виждат...

Младите писарчета са го взели на мезе. Гаврят се с него, избиват комплекси. Не се и досещат, че младостта минава и отминава, че утре и с тях ще се гаврят.

Той търпи простащината им. Над тях е — един добър и безрадостен човек. Може би точно това търпение после, когато му открадват шинела, ги смилява тези същите писарчета и тръгват да събират помежду си копейки.

Прекаляват, разбира се, но не го осъзнават. Повечето млади хора са безтактни. Подхвърлят мръсотии за него и за хазайката му, осемдесетгодишна старица, мухлясала отдавна, ще го изкарат некрофил. Него, който при първата разходка с новия шинел се застоява пред витрината, а там нарисувана жена, в момента си обува чорапа...

Абсолютно френска работа. Той я гледа занесен, усмивка изтънява полуотворената му уста... Чаровна е жената, когато се обува — досега е била твоя, оттук нататък не се знае чия е. Тънката материя на копринения чорап е вече бариера между теб и нея. Събличането не

впечатлява толкова, то възбужда. Става атракция и затова за него се плаща — и в семейния, и в кабаретния стриптийз.

Но ето че веднъж Башмачкин улучил шестица от тотото — един от началниците го забелязал и оценил положително. Рядко явление е, но понякога се случва — и началникът да е справедлив.

Сигурно си е рекъл, докато посрбъвал изстиналия си чаец: тоя Акакий Акакиевич! Дългогодишен служител, щъка насам-натам, на бълха няма да посегне, старе се, завалията, преписва ли преписва! Я да му възложат нещо по-така, да му зарадвам душата, стига е гълтал прахоляка на утъпкания коловоз.

Извиква го началникът и най-великодушно му възлага да препише едно писмо. Ама не просто да го препише мотамо, а да смени имената в него с други имена и да промени някои глаголи от първо в трето лице...

Творческа работа! Дава му и юрнек, тоест образец, направо играта заспа! И примерът ясен, и идеята ти е внушена, сядай и твори!

Ама не е лесно.

С Иван Пауновски много пъти сме си приказвали за този сублимен момент от живота на Акакий Акакиевич. Ами ако беше преправил и преписал писмото както се иска?

Това щеше да промени живота му. Щеше да изуми всички, да стане любимец на началника, да тръгне неудържимо нагоре и тогаз ще видят тия пишлигари, младите писарчета, кон боб яде ли и ходжа в джамия пърди ли?...

А нашият доблестен герой, целият плувнал в пот, с изприщена от притеснение душа, изтерзан и трескав, отива при благодетеля си, връща фиша с шестицата. Произнася знаменитата фраза: „Не, по-добре ми дайте да препиша нещо...“

Почтени времена! Когато човекът все още е честен и признанието му е от сърце...

С Пауновски веднъж изброихме имената на доста колеги от писателския съюз, които еле вършат работата на бедния Акакий и не само че нямат доблестта да се откажат, ами пишат и издават книга след книга. Покрай тях и постове заемат, звания и ордени получават, хонорарче кътат. И критиците се стараят, пишат за тях хвалебствия, добре се справят — сменят само имената на авторите и или хвалят, или отричат. Най-често топят в розовата боя и баданосват с баданарката.

Пауновски сияеше: този Башмачкин! Уж плюнка и половина, а какво достойнство! Каква скромност и мярка за собствените възможности! Я виж наоколо — гъмжи от повярвали в себе си Башмачкини. Не само в литературата. В политиката. В управлението на държавата. Навсякъде. Те не само не могат да обърнат глаголното време, те не знаят в какво време живеят. Могат само да изюродват истината.

Но да се върнем при стария шинел на нашия герой, оня с червеникавобрашнения цвят, с изкусно замрежените кръпки, с нещо полепнало по него, неизтощимо зацапано. Не шинел, а бостанско плашило, виси като дрипа на закачалката.

Не става вече и за закърпване, разпада се. А стопанинът му преписва ли преписва в това време — без да променя и буквичка в текста. Взема си и надомна работа, която върши до насита, както до насита се ядат палачинки...

От това преписване си докарва трийсет и две — трийсет и три рубли. Като ги събереш за годината — тринайсета заплата става. Не е без хич. Да не би пък редовият руски или български писател да е получавал или да получава сега повече!...

Навярно тези Акакиевци палачинки е имал предвид Антон Павлович, като казва: „По-рано, като не знаех, че ме четат и преценяват, аз пишех безгрижно, като че ли ядях палачинки. Сега пиша и се боя.“

Тогава Чехов бил само на двайсет и шест години. Много по-късно ще изстене: „Пиша и задрасквам, пиша и задрасквам.“

Така е. Отказал се от палачинките, не намерил сили да отиде при издателя си и смирено да му рече: „Не, по-добре ми преиздайте нещо...“

А! Ето го и Григорий Петрович! Едноок. Сипаничав и той. В руската класика се мяркат много сипаничави лица. Бил крепостен, после — свободен, откупил се. От такъв направо се пази. Само освободеният човек е жесток тиранин. Почва и да пие, какво друго? Ама пиене, не нашето — близ-близ, като коте от паничка. Пиене до смърт.

Отначало само на големите празници. После и на по-малките. После както дойде — само освободеният човек сам си измисля и сам си прави празника.

Но в събота винаги, държеше на своето Пауновски. Задължително. След банята. И двамата знаехме, че дълбоко взрян в народа си, Кутузов казва за войника — след баня може да си продаде и партенките, ако няма друго, но трябва да пийне!

Но кой беше Григорий Петрович? А, да, важно лице, шивачът, помазан от съдбата да ушие новия шинел на Башмачкин.

Не е проста работа ушиването на един шинел, предобрий читателю. Трябва да почнем от договарянето на цената, но ще го прескочим. По-важно е Григорий да отрезнее, да излезе от запоя и да скрои плата...

Първо поисква сто и петдесет. Кандисва на осемдесет. Нанадолна е тая урва от сто и петдесет до осемдесет, но и Акакий е хитър и изважда голяма пъргава крачка. Отива рано сутринта в неделя. Знае, че ще го завари много зле. Изчаква да заглъхнат клетвите на жена му, да тръгне да се черкува и влиза. Безгрижно оглежда стените, прашното кандило и избелелите перденца и тъй, уж между другото, му дава десет копейки. Колкото трябва, за да купи половинка самогон от хазайката и да избие махмурлука.

Петрович сякаш се назлъндисва, но не повече от няколко секунди и хорото се заправя, компромисът е сторен...

И тъй, докато разчесвахме плешивината на живота с разни странични разсъждения, Акакий Акакиевич вече е свършил две сериозни неща и доволно потрива изцапаните си с мастило пръсти: той е изживял удоволствието да даде бакшиш — и неговата ръка е ръка, която дава! И е преполовил цената.

Пак е висока. И сегашните цени не са ниски, и сега е проблем да си ушиеш нов шинел.

Почва да пести. Лично аз, почна ли да пестя, набързо натрупвам дългове. И това не е за всеки. Взема ли да харча и мастилените ми пръсти станат редки — оттук потече, оттам прокапе, все нещо подрънква в джоба.

Как пести Акакий? Като всеки сиромах. Отделя от хапката. Недояжда. Но да не изпадаме в подробности и да не надничаме през ключалката му, че той вече се е съблякъл, свалил си е даже бельото — да не се изтърква и цапа, по-рядко да го дава на перачката. Пропуска едно къпане...

А ние като нямахме вода през хиляда деветстотин деветдесет и пета и деветдесет и шеста година? Не говоря за топла. И ни държаха — милион и половина софийнци — без вода. А като пуснеха, ако стигне до твоя етаж и свариш да наточиш един пластмасов леген, цялото ти семейство щастливо се полива после с кратунката...

И вицове тръгнаха: Ти софиянец ли си? А, не, аз така си мириша... Или: Къпете се често, но краката мийте поне веднъж на десет дена.

Не, хич не е смешно. И не се намери един журналист да издири виновните за това насилие над човека. Кой източил водата от язовир „Искър“? Кой я източил и превъртя в електроенергия? Кому я продадоха и кой си натъпка джобовете? А после се хванаха да връщат обратно река Скакавица да потече към Шоплука. Кой са виновните?

Мълчание.

Преди повече от петдесет години максималистът Георги П. Стаматов го е казал: „Журналист, голяма клечка. Свикнали хората, без преса не могат. Само пропаганда из страниците сеят. Затова и чуждите легации се надпреварват да ги купуват... като уличните жени. Зад всеки журналист стои сянката на прокурора. Готови са за затвора. Властта, министрите са с тях. Делят плячката.“

Помияри. Вълкът плячка не дели.

А Башмачкин, като почва да пести — живва! Обяснимо е — той вече има ясна цел и мечта в живота.

Всъщност циклопът Григорий Петрович му взема за работа — кройка и шев — само дванайсет рубли. Останалите шейсет и осем отиват за плат, хастар, яка и копчета.

Но има нещо друго, което е по-важно от парата. Петрович е горд, че е ушил нова дреха! Рядко му се случва. Все поправя, кърпи ями, отгук резне, там тропоса... А сега — нов шинел. Цял-целеничък, излязъл изпод неговата майсторска ръка.

Подбягва Григорий Петрович напред по уличката да види как му стои новият шинел на Акакия. Заобикаля през пресечката, бият петите му в гърба, потулва се и гледа. На сърцето му е радостно и леко...

Друг човек е станал неговият клиент! Отдавна практиката е отритнала поговорката, че по дрехите посрещат, по ума изпращат. Отдавна интересът клати феса. И няма да сбъркаш, ако ме погледнеш с едното, пък аз ще те погледна с двете.

Акакий вече влиза в министерството и портиерът рипва прав, а младите писарушки, като го виждат с нов шинел, му се завъртат на пета. Дори се одумват да черпи. И помощник-началникът, който също не го брой за нищо, изведнъж го поканва на рождения си ден наред с другите...

Друго нещо е да те поканят някъде! Друг човек ставаш само от мисълта, че си поканен! Разбирам защо някои хора така си и преживяха живота — тук ги поканят, там ги поканят, от банкет на банкет, от коктейл на коктейл... И Акакий — вече поканен! — не преписва вечерта, излежава се, преди да тръгне за гостито.

А там — шампанско, поклони, любезност, светски обноски. Настояват да остане и за вечерята, но той си тръгва — добре облеченият по-трудно губи мярката и рядко се натрапва.

Измъква се инкогнито, както постъпват деликатните хора. Намира шинела си паднал от закачалката. Това е прокоба, че ще се случи нещо лошо, но щастливият човек не обръща внимание на предразсъдъците. Изчиства го внимателно, че как иначе? Този шинел завъртя живота му на сто и осемдесет градуса.

По пътя към квартирата го настига нещастие.

Ние няма да се спираме подробно на кражбата, предобрий читателю, защото и днес много се краде — и в Русия, и у нас — и може да засегнем служителите на реда. Каквото и да си кажем, ще се тълкува и тъй, и инак. Още повече че сега се крадат не само шинели, а цели заводи, текезесета, масиви с лозя, язовири, жилищни кооперации, хотели и банки.

България цялата се разграби и никой нищо не каза. Само ще уточним, че днешните апаши ходят с модни копринени костюми, с мобифони, карат скъпи коли, имат бодигардове. Ще ги срещнеш навсякъде — и в парламента, и в министерствата, и в щабове на политическите партии...

Хазайката, макар и на осемдесет, ще те купи и ще те продаде. Съветва го да не ходи при кварталния, той лъже и трябва да му дадеш сухо. Да върви направо при участъковия — този човек се черкува всяка неделя и на излизане от църквата гледа весело всички...

Послушва я Акакий — де ще идеш, като ти смъкнат дрехата от гърба, ще слушаш.

Но участъковият още спи. В десет пак спи. В единайсет му казват, че не е вкъщи.

Отива при съдебния пристав. Приставът не взема работата насериозно. Подпитва да не е бил в някоя „непочтена“ къща и там, докато той нежнички и се гушка, да са му опънали шинелчето...

На другия ден Акакий вече е при важното лице, при генерала. Генералът употребява главно три израза, но с подходящ тон: „Строгост!“, „Как смеете!?“ и „Знаете ли с кого говорите?“

И тъй, след трите фрази, произнесени с подходящ тон, го напъждат. Нищо ново под слънцето — нито под руското, нито под българското. Та нали тия фрази са в устата на днешните началници. Ти знаеш ли кой съм аз! Знаеш, предобрий читателю, но нашият герой вече е легнал на умиралка — простуден, ограбен, оскърбен...

И докторът няма милост. Казва на хазайката да не губи време, а да поръчва ковчег от чам, че дъбовите са скъпи, а като те видят на зор, те прецакват — прибират и скриват чамовите.

В завещанието си от юли 1846 година Николай Василиевич Гогол нарежда да го ровят без погребални почести. Вместо тях — да нахранят няколко гладни. И това го пише, след като е бил на Божи гроб, след като два дни го е валял дъждът в Назарет. Тъй искал да изпратят в земята девственото му нещастно тяло... Но за душата си е рекъл друго: един ден моят смях ще ви разтревожи!...

Не изпълнили завещанието.

Умирал мъчително в навъсеното московско утро на 4 март 1853 година, в квартирата си на Никитския булевард, изтощен от дългото гладуване. А гладувал нарочно, да изгони сатаната от тялото си. Лекували го бездарни доктори — порусначени немци, давали му очистително и му пускали кръв. Той стенел, молел да го оставят на мира, а те му слагали черни тлъсти пиявици на дългия нос...

Предчувствал смъртта и на 7 февруари се изповядал и причестил, а през нощта на единайсети срещу дванайсети изгорил беловата на втория том на „Мъртви души“. Останали само черновите на пет глави.

Бил дребен и слаб, поръчвал си ботушите с по-висок ток. Зиморничав, той бягал на юг в Италия, треперел за здравето си. Бил изтъкан от страхове, чувството на ужас не го напускало. Страхувал се от буря и гръмотевици, от котки, гуцери и гъсеници; от леглото, че

може да умре в него — дремел по креслата, увит в шалове; от болести и настинки. Бил тревогодник, тъпчел се с макарони. В чужбина прекарал общо осемнайсет години. Изпадал в безпаричие и черно униние, пишел молби до императора за помощ. Веднъж Николай I му пратил в Рим пет хиляди рубли.

Почва да пише на двайсет, умира, ненавършил четирийсет и три. Страдал от мании. Една от тях — мания за величие.

А Акакий нямал завещание, угаснал кротко.

Нататък почва фантастиката.

Вампирясалият герой се появява около Калинкин мост и почва да сваля шинелите на минаващите.

Един чиновник даже го познал и побягнал. Мъртвият Акакий му се заканил с пръст! Тук, да ме прощават критиците, реалистът Гогол им е угодил и направо се издънва, като ни проповядва, че литературата може да влияе положително на света и дори да го оправи. Мъртвият почва да въздава възмездие, да краде шинели...

Той и Пушкиновият Евгений вампирясва и се заканва на паметника, но там е друго, там е казано точно: злото е в чина, в йерархията, както казваше Иван Пауновски. Тия неща ги създаде и раздаде на случайни Петър I. Човекът с камшика, с големите юмруци и мустаците.

Пушкин е знаел, че светът е непоправим в своята логика, камо ли да го оправяш с литература. Гогол вярвал, че може да го промени, и залегнал над втория том на „Мъртви души“.

Мания. Но същият този писател преди туй го е заковал точно: „Масата от народа прилича на жена, която поръчва на художника да й направи съвсем точен портрет. Но тежко му, ако той не е успял да скрие всичките й недостатъци!“

Светият Филарет за своя народ, прекръствайки го опрощаващо: „В него светлината е малко, но топлотата му е много.“

А ние, предобрий читателю, докато се заканвахме по-горе на литературата, генералът вече се е разкаял за постъпката си, праща човек да издири нещастника и да замете калните си стъпки, а като научава, че се е споминал скоропостижно, скръбно се натъжава...

Но отива същата вечер на гости. И той като Акакий опъва две чаши шампанско, минава му скръбта, прибира се вкъщи, не му открадват шинела...

Открадват го на другия ден. Самият вампирясал Акакий. Това е възмездието, спете спокойно, литературата ще оправи света!...

Генералът бил тръгнал да навести една дама. Каролина Ивановна — немкиня, неслучайно уточнява Гогол. По онова време неомъжената немкиня в Русия е почти същото, каквото беше чехкинята за нашите гларуси по Черноморието. Някога. Отдавна. И те се убедиха, че българите са бетер техните мъже.

Генералът е добър съпруг, ама на — човещина, по хората ходи. При съпругата е скучен наряд, без каквото и да е произшествие, оттатък — боен фронт и топъл празник след сражението...

По пътя към дома на Каролина Ивановна каретата се изпълва със сладникав тленен мирис и в нея прокълтява леденият шепот на Башмачкин...

Какво става с генерала по-нататък? Цитирам: „... подобно на мнозина с юнашка външност, той почувства такъв страх, че не без основание...“

И това сме го виждали. Но Гогол иска да ни предупреди: внимавайте, момчета, вижте какво се случи на безсърдечния генерал! Демек и с вас може да се случи същото, ако сте несправедливи с бедните и нещастните.

Лошото е, че на този свят много рядко идва възмездието. А като дойде, не се стоварва там, дето трябва — все ще сбърка номера и ще падне на съседната къща.

В реалния живот е тъй: мерзавецът, подлецът, измамникът, предателят и пр. разчитат на твоята лоялност и почтеност. Че ще премълчиш и няма да реагираш на гаднярството. Че няма да слезеш долу при тях, в калта. Ще махнеш с ръка, абе живейте, от мене да мине...

Но това са други неща, предобрий читателю, знаеш ги, всеки ден се сблъскваш с тях.

В началото на нашата размисълка тръгнахме подир Акакия по реалистичната пътечка на неговия живот и ще оставим фантастиката на литературните критици — да се вживяват в нея и да си вярват, че шикалката на повестта „Шинел“ е във вампирясването на героя. Ние с теб ще си кажем кое според нас е най-важното в съчинението.

А най-важното е, че в министерството узнават за смъртта на титулярния съветник Акакий Акакиевич Башмачкин три дни след

погребението му... И Гогол написва следните кратки думи като епилог на драмата: „... научиха в департамента на Акакий Акакиевич и на следващия ден на неговото място вече седеше нов чиновник, много по-висок на ръст, който редеше буквите не с такъв почерк, а много по-наклонен и полегат.“

Това остава от човека, предобрий читателю, почеркът. Разликата е само в почерка. По-наклонен и полегат. Това е истинското възмездие и гаврата на живота с нас, хората.

Това е Гогол. Моят.

18.

ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

Не е лесно това пусто писане, ама на — краста — няма начесване. И запетайки трябва тук-там да се турят, и пълен член, и двойни съгласни. Да не говорим за играта на глаголните времена. Ама говорим, няма начесване.

Излязла е книга на известен наш писател. Хубава книга, одумваме я със Станислав Сивриев, радваме се и пъшкаме. Защото от край до край е написана в минало несвършено време. Спеше, вървеше, ядеше, седеше, лежеше, четеше. Ше-ше-ше-ше! Ехо от циркуляр, кога режат дръвца през две къщи на двуфазен ток.

Сивриев скача:

— Слушай ме сега! Ще ти покажа какво е жива реч, когато се играе с глаголните времена. Слушай, импровизирам (пауза, в която се кашля и прочиства гърло):

— Беше подхвърлил, кога да тръгна, че в торбата има хляб и саздърма. И шише вино. Мамка му и корем, като чу и заработи, помами ме. Мамил ме е и ще ме мами, то аслъ за него живеем...

Тръгнахме сутринта, вървахме, още вървим, става пладне, ще хапнем по някое време, викам си, ама него трудно ще го умориш. Капнах, а наоколо сенки като прани халища. Той върви, маха крачол, не ще и да се обърне.

Вървахме още бая време тъй, но колко сме вървели, не мога ти каза, колко още ще вървим, не мога да знам, щото умът ми все в торбата рови. Ако не бях чул за тая саздърма, друго щеше да бъде, ама той на езика си юлар не слага, той го беше казал, той го каза. Казал и забравил. Ще забравиш ами, търбухът ти набит, време ще мине, докато омекне. Одумвам се — да бяхме седнали, да похапнем и ще вървим пак. Ти вървеше добре, вика, крачка имаш, не си бил келява семка, ама накрая ще оакаш шумката... Млъкна, усетил се беше, че огъна клона, ще го счупи, и вика — да повървим още, ще минем и оная бърчина, тогаз сядаме и ще седим, докато ометем всичко...

Това е играта на времена, сайдоч^[1], но трябва да имаш уши и да слушаш как говорят умните хора от народа... Писането е игра с глаголните времена! Никакви причастия и деепричастия, требиш ги като каклица, щото умъртвяват действието! И чат-пат по някой епитет, ама точен и необичаен!... Мисъл да има, да тегли като кука с прясна стръв — закачиш ли се, няма отърване...

Слушах го тогава зяпнал — седяхме в двора на къщата му в Боженци. Той отиде до чешмата, извади си стъкленото око, изми го, плисна вода и на лицето си, прибра стъкълцето в очната ямка.

Хубаво говореше човекът, не е за всекиго тая работа, ама инат, още ме мъчи над белия лист... Човъркам думичките, нижа ги на връвчица една след друга и почеркът ми е съвсем леко наклонен, почти изправен, почти като на Акакий...

[1] Сайдоч — кумец (родопски диалект) — Б.а. ↑

19. ПОЛИТИЧЕСКА ГРЕШКА

Професор Водолагин е към седемдесетте. Бръсната розова глава, черни рогови очила, зад тях очите — и те розови.

По време на Втората световна война е бил комендант по погребенията в Сталинград. Присъствал, когато се предава фелдмаршал Паулус. С вдигнато бяло знаме свитата на фелдмаршала излязла от развалините и тръгнала към щаба на Червената армия. Първият въпрос на генерал Рокосовски към пленника, след като му прегледали документите, бил защо вписаното в тях военно звание не съответства на пагоните му. Паулус бръкнал в малкото джобче на куртката си и извадил телеграмата, с която преди четири часа Хитлер го бил произвел фелдмаршал.

Веднъж ми се случи да пътувам с професор Водолагин до Суздал. Старинният град е основан от киевския княз Мономах и професорът надълго и нашироко ми разказа за тамошните женски манастири, от които Василий III си подбирал съпругите. Де глава да помни. Но ми се е набило в паметта, че на дървената Николска църква, двеста и двайсет годишна по онова време, имаше прикована на входа табелка с надпис: „Уважаеми туристи! Ако искате да увековечите името си, то автограф поставяйте не на паметника, а на тази дъска.“

Професорът не ме остави на мира — показва ми и единствения монашески затвор в Русия, и килията, която била приготвена за граф Лев Николаевич Толстой след отлъчването му от църквата. В килията до нея беше лежал Паулус.

След войната Водолагин е директор на един от най-големите тракторни заводи. Не знам какви пътища са го извели до катедрата по история в Литинститута и професорската титла — все пак едното е трактори „Сталинец“, а другото — живи студенти; едните орат целините, другите — литературната нива.

Професор Водолагин четеше история на Русия. Той преподаваше материала си с голямо вълнение, вживяваше се и се забравяше, а като

стигнаше до петрашевците, по старческите му бузи потичаха сълзи...

Изпитът при него е един от първите. Студентите първокурсници още не са нахитрели и закоравели, не смеят да преписват, а лицата им са свежи и гладки, неосланени от запоите.

Няколко години след мене при Водолагин се явява на изпит наш студент. Не ми казаха името му, но предполагам, че е същата цепеница, която ме е ударила в земята със своите пет грешки на трибуквената дума „еще“.

От онова обаче, което сънародникът ми наговорил по изтегления въпрос, професор Водолагин нищо не проумял — нашият герой през цялото време цитирал на невъобразим руско-български някаква статия на Ленин, Владимир Илич.

Обстановката е тържествена: все едно стар вожд от неоткрито още в джунглата племе е приел млад вожд от друго непознато племе. Двамата са си говорили на различни езици. И макар нищо да не са разбрали от казаното, все пак са си разменили почести и с достойнство очакват разпалената лула на мира...

По някое време професорът отпива разреден чай от термоса, който си носи от къщи, и заявява:

— Тъй или иначе, другарю Х., аз ще ви поставя „отличен“. Но ще ви помоля да ми назовете заглавието на статията, която цитирахте.

Нашият студент започва да обяснява, че е чел статията на български, знае я и не само споделя, напълно е съгласен с постановките на Ленин, приветства ги. Но заглавието ѝ е едно такова, дълго и завъртяно, трудно за запомняне, направо никакво...

— Не — казва професорът. — Ние не бързаме, моля ви, спомнете си.

Пак същите увъртания от българска страна.

— Все едно, аз „отличен“ ще ви пиша — пали се Водолагин. — Но просто така, за успокоение на съвестта, назовете заглавието.

Наистина голяма бяля е този Ленин! Тръгнал да оправя света, а всичко объркал!... И заглавията му — усукани и омотани като прежда, в която са ровили патета, иди им търси началото и края!

Преди да подаде лулата на госта си, професор Водолагин, старият команч, продумва:

— Другарю Х., постаарайте се да си спомните заглавието на статията. Този труд на Ленин е много важен!...

— Не — твърдо отсича младият вожд, сякаш с един удар на томаховката поваля абаносов прът. — Категорично не съм съгласен с вас! Всички трудове на Ленин са много важни!

Очилата на професора тупват върху отворената студентска книжка с вписаната в нея отлична оценка. Асистентката рипва, търчи в канцеларията да звъни по телефона...

Изпитът е прекратен. Отдавна са минали времената, когато за такава политическа грешка пращат в Сибир. Вместо „черен гарван“ в двора на института с надута сирена нахлува линейката на „Бърза помощ“.

20. КОЙТО ТЪРСИ — ЗНАЕ

Лятна сесия. Изпитва Михаил Павлович Ерьомин — руска класика. А класиката, както казва Иван Динков, е винаги великодушна.

Първата тройка — Евсеенко, Баженов и аз — сме изтеглили билетите и се подготвяме, търмъчим разхвърляната слама на знанията си. По закона за световната гадост винаги ти се пада това, което най-малко знаеш.

Ерьомин чете „Правда“, цъка с език, преплюва, мляска, сякаш дъвче заглавията. Прозорецът е отворен, из храсталаците в градинката пред дома на Херцен цвърчат врабци.

Сегиз-тогиз Ерьомин вдига глава от вестника, поглежда към прозореца — стъклото е като огледало и в него се отразяват първите чинове, където седим, масата, върху която са разхвърляни изпитните билети.

Влиза с цялото си могъщество и великолепие на лезгински княз Хаджи Расим. Черни лачени обувки с остри върхове, черен панталон (изгладен), черна копринена риза, черна коса и черни очи над ястребовия нос — на такъв му дай тостове да държи, не изпит...

Ерьомин го кани да си изтегли билет и продължава да предъвква заглавията на първа страница.

Разправяха ми, че засекли в някакъв град някакъв гражданин, всяка сутрин купува вестник от будката. Разгъне го, огледа първата страница от горе до долу, смачка вестника и го хвърли в близката боклукчийска кофа. Тъй ден, два, месец.

Но за всичко си има хора. Корабът и без котва ще тръгне за океана, без курва — никога. Съответно засеченият от бдителни очи гражданин е наблюдаван, докладван, където трябва, описан в папка и прошнурован. Преди да го приберат, го питат: „Гражданино, защо хвърляте вестника, без да го прочетете?“ „Аз чета само некролозите!“ — сопва се гражданинът. „Но некролозите ги печатат на последната

страница“ — възразяват ония. „Абе — хили се въпросният гражданин — аз този некролог, дето го чакам, ще е на първа!...“

Та и Ерьомин, и той чете само първата страница.

По време на лекции често се самозабравя, подхвърля пиперлии приказки на тема социалистическа справедливост и западна демокрация, сякаш с кирка подкопава строя под краката ни.

Плешив, с рошави вежди, изпод които надничат зелени, занесени очи. Зъбите му са изпилени и ръждиви като на кон, който цяла зима е дъвкал сено.

Когато изнася лекции, залата винаги е препълнена. Освен студентите идват и преподаватели да го слушат, писатели, а последните редове обикновено се запълват от допотопни, почти от предреволюционно време дами с шапки и с пера на шапките, със златни лорнети и нарисувани с червило запетайки на устните.

Той винаги импровизира, ходи между банките и гледа в паркета, сякаш търси изтървано кабарче. И все уж сам си обяснява нещо от произведение, писмо, дневник или факт житейски от теглото на гениите. Говори високо и щом гласът му отънее до фалцет, изведнъж се сниши, зашепне, пък току изреве, сякаш се заканва някому, спори, съгласява се, ласкае — и пак отрича, и пак скърца със зъби. Всеки път, като се разгорещи и му избият алени петна по лицето, имам чувството, че или ще му се спуска сърцето, или ще превърти.

Хаджи Расим е пристъпил към масата, плахо се озърта и — посегне, пипне билет, понадигне го, погледне с крайчеца на окото и по лицето му на секундата се изпише погнуса, като да рови в плювалник. Истински син на гордите планини, той е чел само Лермонтовия „Герой на нашето време“, „Хаджи Мурат“ на Толстой и от по-новата литература — „Съдбата на човека“ от Михаил Шолохов.

Опулен, с увиснала като на кон бърна, Ерьомин се е втрещил в „огледалото“ и вече минута го наблюдава. И почва да се гърчи като епилептик, да върти рамене и да преплюва думите:

— Търси, гълъбче, търси, миличкият ми...

Смачква вестника, обръща се рязко към нас и изревава:

— Значи! Щом търси, той все пак нещичко знае!

21. ВЕДРО ШАМПАНСКО

Допреди Великата октомврийска социалистическа революция капиталист номер едно на Русия е Сава Морозов. Богат, жизнен, меценат на руската култура, човек на думата и жеста. Познава цялата руска интелигенция, включително и тази, която живеела на Запад. Дружал с по-първите. Познавал и Ленин, с когото са почти връстници. Малцина знаят, че дълго време е укривал професионалния революционер Николай Бауман, когото Ленин му изпратил с препоръчителна бележка.

Веднъж на някакъв бал, година преди революцията, приятел на Морозов заявява на всеослушание: Край, Русия загива! „Как така загива, кипва Морозов, що за наглост!...“ „Ами идете в която и да е кръчма и ще видите — офицерите още от сутринта пият шампанско!“

В понеделник Сава Морозов заповядва да му впрегнат трите бели арабски кобили, облича вълчия си кожух, налага на главата вълчата папаха, мята се на шейната и кочияшът изплющява във въздуха с камшика, за да се понесат към Тръбния площад, където са трактирите „Ад“ и „Преизподня“.

Около този площад по онова време са били разположени позисканите московски вертепи, тук е и знаменитият френски ресторант „Ермитаж“, където на 8 юни 1880 година е била наредена трапезата за гостите след откриването на паметника на Пушкин — първия паметник на писател в Русия, и където е станало прословутото сдобряване на Достоевски с Тургенев.

Шейната изтрополява по мостчето над Неглинка, отминава отвесните мъшасали стени на Рождественския женски манастир и спира пред „Ад“. Морозов слиза, в тишината снегът хрупа под валенките му, сякаш сто мужика дъвчат ряпа.

Отваря вратата, прекрачва и през парата, която го облъхва, вижда: около масите наистина седят офицери и наистина пият шампанско.

Сцената е по руски до болка сублимна. Съдържателят тръгва със ситни крачки към Морозов, а тъпче на едно място. Покланя се и с чужд глас казва:

— Заповядайте, господарю...

— Ведро шампанско! — заповядва господарят.

Донесят дървено ведро, бутилки. Заръчва Сава Морозов, а не аз, та да се циганят.

Тапите гърмят, виното искри и се пени.

Всички са станали на крака. Морозов взема ведрото, излиза навън, офицерите се юрват към одимените прозорчета, гледат как той спира пред всяка кобила, как поднася ведрото към муцуните им, как те помирисват и отмятат глави.

Морозов тръгва обратно към трактира, офицерите отскачат по местата си. Той влиза, тръсва ведрото на пода и казва:

— Господа офицери, дори моите кобили не пият сутрин шампанско!

Тежката облицована врата се затръшва — бил ли е тук Морозов, не е ли бил?... Отведнъж тишината в трактира става зловеща. При подобна ситуация най подхождат думите на Чехов: „В руските кръчми вони на чисти покривки.“

22.

АВТОГРАФ

Докато посягам да затворя чугунената решетъчна врата на раздрънкания асансьор, в краката ми се свлича и тупва едро мъжко тяло. Натегнатата пружина рязко затръшва решетката, асансьорът бавно потегля нагоре, сякаш предчувства, че ще се случи нещо страшно.

Мъжът се надига, подръпва пешовете на светлосиньото си габардинено сако, побутва с два пръста възела на вратовръзката и казва:

— Не ми върви с жените!...

И на други не им върви, но няма да седнем сега да правим от това трагедия. Кимвам му, което би трябвало да означава, че същата малария тресе и мен и че е намерил църквата, в която може да запали свецица. Той ме гледа, гледа през мен с пияни, безпощадно сини очи и изпъшква:

— Или ще отида трезвен и няма да посмея да посегна, или ще се замъкна пиян, ще налетя и ще ме изпъдят...

Всичко е ясно и изпитано безброй пъти. По душата — белег върху белег, а и смъдят още незавехнали рани. За това страдание лек няма, минава от само себе си. Но докато трае болката — водка, гарсон, мезе не трябва!... Или като средно интелигентни хора, ако трябва да се подплатим философски на това хлъзгаво място, то ще стане с думите на Джузепе ди Лампедуза: любовната мъка трае няколко години, а не петдесет.

Това е казано доста отдавна, нямало е още дори черно-бяла телевизия, естрада и жените на плажа вместо с бикини, монокини или нуди, припкали по бели хасени шалварки с джувки на глезените. Затуй, за да сме в крак с времето, ще подменим думата на граф ди Лампедуза „години“ с думичката „дни“ и нещата ще се натаманят: сега любовната мъка трае няколко дни, петдесет са много...

Стигаме на петия етаж, асансьорът спира. Трябва да слеза, но любезният ми спътник слага лапа на таблото и натиска копчето за последния етаж. Отиваме горе, аз натискам петия, връщаме се. Той натиска седмия, качваме се. Така три пъти.

— Не, приятел — твърди културно мъжът. — Гост ще ми бъдеш!

На седмия етаж успява да ме изпревари и отваря вратата, дърпа ме.

На този етаж не живеят студенти. Стаите са обзаведени като гостни — с килимчета и пътеки, със скринчета, в чиито витринки прозвънват кристални сервизи и друга стъклария на чешката фирма „Бохемия“; с колосани покривки на масите. Тук отсядат предимно членове на Съюза на писателите, хора от ръководствата на безбройните писателски отделения и дружества, пръснати из огромната съветска страна.

С пиян и луд не се спори — умора нямат. Побутваме се на площадката, от големия портрет насреща — метър и половина на метър, рисуван с маслени бои — Чехов ме гледа през пенснето си с насмешка, сякаш иска да каже: „Хайде, не се прави на госпожица!“

На площадката на всеки етаж виси по един портрет. Разбира се, почва се от Пушкин, Александър Сергеевич — човекът, който първи в света е въвел литературния хонорар. Дотогава бедните списователи разчитали на богати благодетели. Пушкин първи започва да плаща пари за отпечатани произведения в своето списание „Современник“, същото, което купува Некрасов след гибелта на поета.

На втория етаж е Гогол, Николай Василиевич, който в поемата си „Мъртви души“ — десета глава — споменава само на едно място за някой си, доколкото си спомням, Семьон Иванович. Този Семьон Иванович имал красив златен пръстен на показалеца си и когато изпаднал в добро настроение, разрешавал на дамите да го разглеждат. Преподавателите, за да проверят дали студентът внимателно е чел Гогол, обикновено питат за този Семьон Иванович...

На третия етаж е поручикът от Тенгинския пехотен полк Лермонтов, който е живял само двайсет и шест години, девет месеца и тринайсет дни, а ни е оставил цели шест тома съчинения, и то какви!

Нагоре са Тургенев, Толстой, Достоевски. Златен деветнайсети век на руската литература!

Веднъж Сергей Залигин заговори пред мен и Василий Шукшин за този златен век и почна да изброява кой кога е роден. Пушкин през 1799 г. Гогол през 1809. Белински — 1811. Гончаров и Херцен — 1812. Лермонтов — 1814. Тургенев през 1818. Некрасов и Достоевски — 1821. Толстой — 1828. Една жена би могла да бъде майка на всичките, ако е родила най-големия си син на седемнайсет, а най-малкия — изтърсака — Толстой, на четирийсет и шест.

Та няма да се правим на госпойки, любезни Антон Павлович, тръгваме — на гости ни канят, не за работа.

Пред стаята, докато отключва, мъжът се представя: Пантюхов, Игор Михайлович, поет, председател на Съюза на калининградските писатели, потомствен моряк от легендарния балтийски флот.

Сега ще направя лирическо отклонение. Човекът, който ни набиваше в главите като клинци в копито на катър какво е това лирическо отклонение — яде ли се, пие ли се, или само се гледа — се казваше Виктор Антонович Богданов и ни четеше теория на литературата. Беше ни наплашил, че на изпита ще ни дави като мърляви котета в леген. Леко кривоглед, той беше отявлен сухар, хегелианец и в червата, злобно ироничен. На зачот при него ми се падна нещо засукано, не помня вече колко ката беше, и аз като почнах: по този въпрос Ленин казва така, на друго място — инак. Ленин тъй, Ленин онъй — с навити крачоли прецапах плитчините на въведението в литературата. И до ден-днешен никой не ме е слушал така внимателно, както Богданов тогава. Гледаше ме, без да мига, долната му челюст увисна, лицето му от рижо стана алено. Зачете ми зачота, подписа се, върна ми студентската книжка. И тихо, почти под секрет, ми рече: „Другарю Радев, запомнете от мене — никога, никъде, при никакви обстоятелства Ленин не е говорил и писал на тази тема...“

И сега, докато си го спомням това отпреди трийсет години, ушите ми отново пламват от срам...

Помъчих се да му се реванширам на изпита след два месеца. Между другото му споменах и за Атанас Далчев, който на едно място пише, че читателите на Шекспир са се родили два века след него. Толкова му хареса, че си извади бележника и ме помоли да му го продиктувам. Разправих му още неща за Далчев, рецитирах го, писа ми отличен и се разделихме като приятели. От този ден нататък, когато ме

срещнеше по коридорите на института или на двора, винаги ми подаваше ръка.

Та да си направя лирическото отклонение. Но преди това ще ви обясня какво представлява то, за да не търсите и вие като мене какво е казал Ленин по въпроса.

Лирическото отклонение се отличава с голяма емоционалност и към него се прибягва в момент, когато авторът изразява свои мисли и чувства, породени от високия емоционален градус на разказа. А разказът ми бе стигнал дотам, че ме канят на гости!...

О, предобрий читателю, кой в днешно време кани някого на гости?! Обикновено нас, както и магарето, като го канят на сватба, го канят не да седи до булката, а работа да върши, чеиза да носи...

По славното социалистическо време, когато Господ пешком ходеше по земята и понякога сядаше и на моята маса, много се канеха гости. Понякога и интересчийски се правеше тази работа, карацисваха се началници и подчинени, колеги по работа и хоби, партийна принадлежност и т.н. Моят приятел Марко Семов, мастит професор и народопсихолог, написа томове учебници на тази тема не само за да мъчи с тях студентите и безбройните си читатели и почитатели, а и да ни отвори очите.

По мое социалистическо време с голяма диплома и голям пост, със средна диплома и среден пост, с малка диплома и малък пост се живееше почти еднакво — уравниловката ръсеше наред. Важното бе да имаш връзки, а връзките се завързват на маса. Имаш ли връзки, имаш всичко. Сега при първоначалното натрупване на капитала в заведение не можеш да влезеш, камо ли да заръчваш маса — цените не са за хора. Вкъщи — хладилникът празен, парното е изключено и е студено. Какви гости? Беше!... И храната евтина, и ичкията — стотинки. Каквото у тях на трапезата, такова и у нас. В събота нервозни кюфтета, в неделя — пържоли. И обстановката в хола еднаква — две-три секции с книги, диван и два фотьойла, лампион, масичка, килим. Средна класа. Каквато искат сега да ни правят и каквато никога няма да станем. Сега и трапезата, и холът са абсолютно различни, сравнение не може да става!

Но ти видя, предобрий читателю, само пет-десет минути преди моето лирично отклонение, как срещам човек, при това поет и моряк, той ми казва, че съм му симпатичен и веднага ме кани на гости. Чакай,

ама то имало и повод — книга му излязла, стихосбирка — „Брегът на размислите“, сега ще ми подари автограф.

Върху дивана са турени три мукавени куфара — сиви, миши цвят. Посяга към първия, отваря го. В него са наредени бутилки арменски коняк — три звезди. „Не е това!“ — казва с досада Игор и посяга към втория. Той пък е пълен с бутилки водка „Особая“, със зелен етикет — любимата. И това не е!

В третия куфар са наредени книжките, отдалече мязат на големи локумени вафли. Взема една. Брегът на размислите...

До този бряг стигаме през два коварни рифа — единият рижокафяв арменски, другият — мекозелен московски. Игор отваря първата страница, вади химикалка и се обръща към мене:

— Как те викат?

— Никола.

— А-аа, Микола...

Той се замисля, посяга да пише, но се дръпва:

— Ти знаеш ли — казва ми, — това е първият ми автограф на тази книга, трябва да пийнем по този повод!

Донася две ръбести водни чаши, вади бутилка водка, разлива я до капка. Чукваме се, леко се съсредоточаваме, изпиваме ги. По двеста и петдесет грама, до дъно. Игор пак хваща химикалката.

— Как ти е името?

— Никола.

— А-аа, Микола значи... Сега, Микола, сега! Какъв си ти?

— Студент — казвам. — Бивш моряк от славния български военноморски флот.

— А-аа, братушка значи!...

Игор се хвърля, прегръща ме, разцелуваме се. Автографът няма да избяга, това е то повод за поливане!...

Чашите отново са пълни. За дружба! За дружбата! Още една лопатка жар се изсипва в празния ми стомах.

— Как ти беше името?

— Никола.

— А-аа, Микола! Сега, Микола, сега!

Игор се навежда над разгърнатата страница и написва направо: „Миколe — от всего сердца.“ Надписът е леко крив, опира в илюстрацията — глухарче с две нимбички, готови за духане. Донася и

отваря трета бутилка, пълни чашите. Екс! За тези, които са в морето! Ние сме моряци. Мъже с крайбрежно възпитание и морски характер. В стомаха ми вече диша седемстотин и петдесет грама жарава. Игор е леко разкрачен, опрян в масата. Но тялото му се поклаща като при ситна балтийска вълна. Навежда се и дописва: „С нежностью. Игоръ, 7.V.1970 г.“

Тялото му силно се разклаща и рухва на паркета. Подписът му остава недоподписан — химикалката е драснала черта през страницата...

Автографът ми заприличва на записка в корабен дневник върху щурманска маса. Нажежената палуба под краката ми се размеква, залюлява я стръмна вълна и аз се свличам до вече сладко спящия поет. Двама моряци корабокрушенци, изхвърлени върху плитките скали на зеления московски риф.

Игоре, братко! Всичко пропихме, но флота не опозорихме! Къде си сега, потръгна ли ти с жените и взе ли си петте пари от любовта?... Тази моя сметка вече е на приключване и клони към нулата, без плюсове и минуси. А що време и енергия изпотрошихме на това Марсово поле, що рога чупихме и рани близахме, за да почнем сега да се досещаме, че то и без тая (и оная) работа можело, що сме се трепали толкова!

Разлиствам ти книгата „Брегът на размислите“ и въпреки че си останахме на брега тогава и не стигнахме до размислите, препрочитам твоя нежен първи автограф и дочувам думите на един друг приятел, капитан далечно плаване: Не, всичко беше наред тогава. Всичко беше наред, освен нашата неприлична младост...

23. ДОНОСНИК

Сталин вика Жуков. Жуков пристига от фронта след полунощ със своя личен самолет. Той е четиридесет и седем годишен здравеняк, съвсем наскоро произведен маршал, но е капнал от умора в момента — през деня със седемнайсет кацания и излитания по временните секретни летища е проверявал целия фронт от Балтика до Крим.

Преди да провесят стълбичката на самолета, черен ЗиС вече го чака с отворена врата и от подмосковската брезава горичка — право в Кремъл.

Лошият сън от краткото задрямване на задната седалка се сбъдва — Сталин го газии по сталински...

Маршалът, който е обръгнал от ада на войната, общо взето е гъон, но този път Сталин го вади от равновесие. Излизайки от кабинета, пелерината му прави вятър и помита бумагите от бюрото на Поскръобишев. Скърцането на ботушите му заглъхва, но думите, които е изрекъл през зъби, още кънтят в ушите на генерала: „Задник с мустаци!“

Александър Николаевич Поскръобишев е генерал-лейтенант, началник на кабинета на Сталин и негов помощник. Баджанак е на Седов (сина на Лев Троцки) и това тъмно леке в биографията му се знае от всички. Чинно поднася за подпис на Сталин папката, в която е и заповедта за изпращане и на неговата съпруга в лагерите на Колима. Скоро го утешават с млада хубавица от НКВД, проверена бойна мацка — да му чисти, пере, готви и — многоточие. По време на вечерите на Политбюро в Кунцево и в Кремъл пийналият Сталин интимничел с него: взимал си от чинията варено яйце, повиквал го, правел му знак да се наведе и чупел яйцето в челото му...

Година преди смъртта на Сталин и на Поскръобишев пламва чергата и изпада в немилост. Лаврентий Берия урежда да му „откраднат“ някакъв секретен документ. Разжалват го в редник. Арестуват с него и цялата охрана на вожда начело с генерал Власик.

Лекарите — също, целия медицински екип. Берия вече открито се стреми към властта.

Поскръбишев набързо умира в санаториум. Преди да издъхне, казал, че Сталин е убит от Берия. С бавна отрова, а като получил планирания мозъчен удар, Берия го удрял по главата с торбичка пясък — да не личи и да се засили кръвоизливът.

Но да се върнем в онази нощ, когато Сталин извикал Жуков от фронта.

Изплашен до смърт от думите на Жуков и като знае, че го дебне невидимо око и го подслушват невидими уши, Поскръбишев се втурва при Сталин:

— Йосиф Висарионович, вие знаете ли какво каза Жуков, излизайки от кабинета ви?

— Какво каза?

— Задник с мустаци...

Сталин рязко се извързва, процежда:

— Върни го!

Поскръбишев се хвърля към телефона, звъни на пропуска:

— Жуков обратно!

Една подробност: Поскръбишев винаги се обръща към Сталин с „Йосиф Висарионович“. По време на цялата война Жуков и Сталин се другаросват — „Другарю Сталин“ — „Другарю Жуков“. Нищо повече. Само понякога, когато са отблъснати германците или е освободен окупиран от тях град, по време на банкета Жуков си позволява обръщението: „Другарю главнокомандващ!“

И тъй, Жуков, поуспокоен, с оцедена от кръвта глава, е отново при Сталин. Главнокомандващият тъпче лулата си, същата от известната фотография на евреина Напелбаум, и бавно го обикаля. Така най-свирепата акула, синята, обикаля жертвата си, преди да се нахвърли...

Когато Сталин извърви деветдесет градуса по кръга, Жуков рязко се обръща, за да е с лице към него, чуква по войнишки токове. Четири пъти на всяка обиколка. Поскръбишев е застанал в стойка „мирно“ до вратата.

— Другарю Жуков — казва Сталин и пуска облаче дим, — излизайки от кабинета, вие нещо сте казали?

— Тъй верно — чуква токове маршалът. — Казах.

Четвърът обиколка, отривисто чукване на токовете.

— И какво сте казали?...

— Задник с мустаци.

Следва цяла обиколка, четири резки чуквания на токовете.

— И кого имахте предвид?...

— Разбира се, че Хитлер!

Не се чува тракване на токове. Сталин бавно извива мощна шия към Поскръбишев:

— А вие, другарю Поскръбишев, кого имахте предвид?

24. АНЕКДОТ

Седемнайсетият конгрес на ВКП(б) заседава в края на януари, началото на февруари 1934 година. Последните два дни се провежда избор на ново централно ръководство. За поста генерален секретар, освен Сталин е предложен и Сергей Миронович Киров — четирийсет и осем годишен, първи секретар на Ленинградската партийна организация, болшевик от 1904 година.

Той е мъж с биография: едва навършил пълнолетие, е на партийна работа в Иркутск и Владикавказ. Участва в Октомврийските боеве в Петроград, веднага след това заминава за Северен Кавказ да организира там съветска власт. Води отбраната на Астрахан и разбива армията на генерал Антон Иванович Деникин. Става секретар на партията в Азербайджан, по-късно го изпращат в Ленинград. От 1930 година е член на Политбюро.

Когато приключва тайното гласуване и отварят урните, се вижда — повечето бюлетини са за Киров. Разтреперан, той отива при Сталин и му прошепва на ухото: „Йосиф Висарионович, знаете ли какво са намислили глупаците? Да ме изберат на вашето място!...“ „Нищо“ — успокоил го Сталин.

Истина е, че председателят на преброителната комисия Владимир Затонски, виждайки, че Сталин губи избора, отива да се посъветва с Лазар Каганович. Той пък се съветва с Молотов. Молотов със Сталин и Сталин кимва: да се подправи изборът!

Този конгрес е известен като кървавия конгрес. Повечето от делегатите му за кратко време са ликвидирани. Затонски също е арестуван и разстрелян.

В края на същата година, през ноември, се провежда пленум на Централния комитет, на който се провъзгласява, че социализмът е победил вече и в съветското село — извършена е масовата колективизация.

Веднъж Сергей Залигин, който наследи семинара на Константин Паустовски и ни беше ръководител, каза пред аудитория от триста души: „Тук има двама писатели с щастлива писателска съдба. Единият съм аз, другият е българинът Никола Радев. Ние и двамата сме преживели масова колективизация.“

Докато залата шаваше и се извъръщаше да види българина щастливец, Залигин обясни, че руският мужик няма чувство към земята. Ленин я раздаде с декрет и след три петилетки отново му я взеха — пак с декрет. Докато българинът е човек стопанин и винаги се е измервал със земята си.

Българският писател Ивайло Петров безпощадно отрази тази втора, по-страшна от първата революция в романа си „Хайка за вълци“, на който имах честта да бъда първи редактор и издател. Залигин го направи с повестта си „На Иртиш“, преведена и на български още през 1966 година. Тази повест бе филмирана и главната роля изпълняваше Василий Шукшин. Филмът не стигна до екрана — изчезна безследно. И до ден-днешен не можа да се открие лентата.

Тъй. След пленума Киров се отбива за малко у Серго Орджоникидзе, с когото са близки. Нещо не го свърта, нетърпелив е, иска да се прибере в Ленинград. Серго го спира, настоява да остане, сякаш предчувства нещо лошо. Киров е неумолим и тръгва с колата му за Ленинградската гара в Москва. По пътя претърпяват авария, но Киров се качва на трамвая, пристига на гарата.

Сутринта на 1 декември е вече в Смолни. Същата вечер в коридора на театъра, зад правителствената ложа, недостъпна дори за телохранителя му, убиецът изпразва в него цял пълнител.

Когато отвеждат на разпит телохранителя, по пътя в колата му строшават черепа с дръжката на наган. След огледа в болницата лекарят отказва да подпише протокола, че е загинал при автомобилна катастрофа. Начаса арестуват доктора, прекарва със заключена уста двайсет години в Сибир. Но шофьорът се спасил — веднага духнал и дълги години се крил по безкрайната Рус.

И убиецът на Киров — Николаев — е арестуван. Двама офицери го пазели да не се „самоубие“. И те били разстреляни, защото „общували“ с него.

Веднага след убийството Сталин тръгва за Ленинград с влак от три вагона. В първия са операторите от киното, във втория — самият

той, в третия — охраната. На всеки петдесет метра по железопътната линия стоял войник с пушка.

От тази кървава средновековна драма, за чието потуляване са убити тринайсет души, се ражда почти забавен анекдот. Чух го за първи път от устата на Хаджи Расим, който имитираше блестящо грузинския акцент на Сталин.

... Събран е Централният комитет, чакат Сталин. Той влиза последен, трябва да съобщи, че е убит Киров. Погледите на всички са вперени в него. Сталин се разхожда пред дългата маса, гледа пред себе си, тъпче тютюн в лулата. По някое време спира и тихо казва:

— Другари! Враговете на народа убиха Сергей Миронович Киров.

От дъното на залата някой недочул надига глас (пък и по онова време убиват много хора):

— Кого, кого са убили?

— Другари! Враговете на народа убиха Сергей Миронович Киров.

Пак някой не дочул името. Убиват всеки ден. И все враговете на народа вършат тая работа.

— Кого, кого са убили?

— Когото трябва, него убиха — скръцва с черни зъби Сталин и хлътва в страничната врата.

25. ЗАВИСТНИЦИ

Когато немците стигат до Москва и правителството, висшият апарат на ЦК на ВКП(б) и Генералният щаб се преместват в подземията на московското метро, в най-дълбоката станция — „Кировская“, Сталин вади от лагера осъдените от него генерали Батов, Малиновски, Горбатов, Ванников и Рокосовски.

Довеждат ги в Кремъл, облечени в нови-новенички униформи. Сталин застава пред тях като караулен началник, който прави развод на нова постова смяна, отделя Рокосовски и му възлага отбраната на Москва.

Двуметров исполин, Константин Рокосовски е изпитан военачалник. По онова време той извършва нещо уникално — за четири часа сменя генерална операция на фронт с всички изчисления, разстановки, обоз и тилово подкрепление.

По-късно ръководи блокадата на Сталинград и пленява фелдмаршал Паулус. Накрая на бял кон подкомандва на маршал Жуков парада на победата. След войната известно време е министър на отбраната на Полша.

С него избягва и живее във фронтната му палатка актрисата Валентина Серова. Тя е съпруга на писателя Константин Симонов, специален кореспондент на армейския всекидневник „Червена звезда“.

Той вече е написал знаменитото стихотворение „Чакай ме“. Почнал го в газката, която се друсала из хендеците на калния фронтни път и го довършил в блиндажа. Пратил го на жена си — домързяло го да пише писмо.

Напечатано вече, стихотворението гръмва над цяла Русия. Куплети от него войниците изписвали по танковете и катюшите, по оръдията и чергилата на камионите. Има и филм със същото заглавие, стихотворението е в основата на сценария, а актрисата Серова играе главната роля — т.е. себе си.

Но животът се развива по друг сценарий, не като за кино. Тя не го дочакала. Стават и такива работи. Зарязала поета и отишла при генерала. Симонов се поболял от ревност, оплакал се на Сталин. Сталин вика Рокосовски, пита го:

— Другарю Рокосовски, знаете ли чия жена е Валентина Серова?

— На писателя Симонов.

— И аз мисля така — съгласява се Сталин.

Рокосовски се връща на фронта, събира набързо червилата, помадите и огледалцата на своята възлюбена, слага в една войнишка раница и сухоежбина за два дни и без много приказки я натоварва на самолет за Москва. Защото чичко Сталин знае всичко, чичко Сталин може всичко.

През живота си съм ходил само два дни на детска градина. През лятото на 1946. Първия ден учихме песничка, писана и композирана от учителката. Пеехме: „Хитлер пасе патки, Сталин яде сладки.“ На втория ден учихме нова песничка: „Тя е всеобщата мама, нарича се тя Бекапе“ (два пъти).

Жалко, че само два дни съм ходил на градина. Баща ми, политически късоглед, не се възторгна от моето пеене и ме натири да паса биволицата...

Но по онова велико сталинско време се появил и такъв анекдот — Юрий Борев го разказваше с невинна усмивка: „Иванов, жена ти се оплака в партийното бюро, че не изпълняваш съпружеските си задължения.“ „Другарю секретар, но аз съм импотентен.“ „Преди всичко ти си член на партията.“

Аз вече съм безпартиен.

А Валентина Серова умира млада и знойна. Преди да се ожени за дъщерята на генерал Жидов, прекръстен на Батов, че Сталин не му харесал фамилията, Симонов написва следната трепетна епитафия:

*Здесь лежит Серова Валентина.
Мне и другим верная жена.
Господи, спаси ее от сплина,
В первый раз лежит она одна...*

Но думата ми беше за Рокосовски. Той ще завърши войната с маршалска звезда. Но дотогава има още много боеве. Макар да е кадърен и оперен и да не бръсне никого, а може би и тъкмо поради това, по негов адрес се трупат донос след донос във Военния съвет. Че е голям женкар, че е обърнал щаба си на бардак, че като тръгне за някъде, в газката му има най-малко по една-две солдатки.

Като студент съм срещал възрастни жени, които, без да са били негови войнички, с озарени лица и лъчисти очи въздишаха: „А пък аз веднъж на живо видях Рокосовски!...“

Доносите са станали набъбнала обемиста папка.

Заседава Военният съвет под председателството на Сталин. Дневен ред: Първа точка — докладва Рокосовски. Втора точка — разглеждане положението на Рокосовски.

Той застава пред картата на фронта с показалка в ръка. Униформата е излята по исполинското му тяло. Ботушите — джам. Муха да кацне — ще се разчекне. Говори точно двайсет минути. Въпроси има ли, пита Сталин. Няма. Всичко е точно и ясно.

Рокосовски поисква разрешение да напусне. На вратата се прегъва — да не удари глава в горния праг.

Секретарят на съвета тутакси тактисва папката с доносите пред Сталин.

Той мълчи. Слага тютюн в лулата, тъпче го с показалец. Тягостни минути. Молотов, като по-печен, нарушава мълчанието.

— И все таки, какво ще правим с този Рокосовски?

Димът около Сталин се е разсеял — разпалената лула се е укротила в черната му уста. Изпуска лимбичка дим, произнася резолюцията по въпроса:

— Ще му завиждаме...

26.

РАЗМЕНЕНИ ПИСМА

През пролетта на 1982 година писателят Кольо Георгиев, тогава директор на театър „София“, на връщане от родното си село Голямо Ново се отби при мене в къщата ми над Трявна. След първите радостни думи за добре дошъл и добре заварил той извади от багажника на жълтото жигули плетена дамаджана от пет литра. Оказа се, че е пълна с превъзходен домашен памид. За такъв памид умираше, Бог да го прости, големият лирик Славчо Красински. Аз принесох буца козе сирене, кукнахме на припек до каменната масичка под кумбалката и от дума на дума, както се вика, изпихме виното. Кольо Георгиев седеше край стария, обрасъл със здравец дувар и на всеки две-три чаши късаше листа и ги пускаше във виното — изхвърли от празната чаша старото листо и преди да я напълни, пуска ново.

Ставаше някаква магия: здравецът обистряше вкуса на виното, правеше го още по-пивко. Опразнихме дамаджанката, без дори да ни се размътят главите.

На другия ден заминахме за Творческия дом на писателите в Хисаря. Там той започна да пише пиесата си „Четвърта-пета степен по скалата на Рихтер“, която дълго не слезе от сцената, аз човърках нещо.

Следобед двамата се разхождахме. Почти всеки път по различни маршрути. Тръгвахме по някоя улица, излизахме извън Хисаря и по шосето или през полето стигахме до съседно село. Връщаме се обветрени и освежени и водката много ни се услаждаше. Понякога на масата ни сядаше Дора Габе — поръчвахме й петдесет грама.

Почти през цялото време говореше той. Всеки, който е общувал с него, знае какъв удивителен импровизатор, имитатор и разказвач е Кольо Георгиев. За тези му дарби бях слушал много от Ивайло Петров и Иван Пауновски, но тогава бях направо изумен.

Веднъж по време на разходка той ми разказа една история, която ме потресе. Помня, ниско над нас прелитаха кресливи врани, двамата стояхме сред полето, прехвърляха редки снежинки. Тъмносините му,

теменужени очи блестяха със сух блясък, а гласът му ставаше все по-сипкав, почти грапав... В годината, когато умира Сталин, Кольо Георгиев е бил последна година студент в Ленинград — следвал икономически науки. Предавам разказа му телеграфно.

... Последните дни на октомври 1941 година. Германците са пред Москва, обкръжават я. Тежки дни за Съветска Русия.

Полунощ. Сталин слуша радио. По радиото — старинна руска песен. Пее народната артистка на Съветския съюз Надежда Обухова, певица с рядък по красота и богатство на тембъра мецосопран.

След като е почукал няколко пъти и не получил отговор, в кабинета влиза Берия и замръзва: пред радиоапарата е застанал Сталин, а лицето му е обляно в сълзи. Песента свършва и той, хълцайки, се устремява към Берия: „Каква песен, а!? Какво изпълнение, а!?... Не мога ли да имам плоча с тази песен и понякога да си я пускам, а?!“

За Берия желанието на Сталин е заповед. Но нито плоча има, нито магнетофонен запис. По време на войната цялата радиопрограма върви на живо.

В два след полунощ е задействана операцията. Целият личен състав на завода за грамофонни плочи, от директора до чистачката, е дигнат от домовете и извозен с коли до предприятието. Докаран е и оркестърът на радиото. И певицата. В четири часа всички са по местата си.

Първата плоча — дефектна. Втората — също. Третата.

В шест часа сутринта Берия се появява в кабинета на Сталин и носи плочата — топла-топла...

Сталин отново слуша изпълнението на Надежда Обухова, отново същото емоционално въздействие — сълзите му текат, сълзи на очищението. След тях на душата ти олеква и усещаш как силите ти се събуждат, готов си да действаш, да побеждаваш.

Развълнуваният Сталин сяда и написва благодарствено писмо. Лично. „Скъпа Надежда Андреевна!“ След обръщението следват високите думи на благодарността: в този тежък за Русия час вашето прекрасно изпълнение вля в мене нови сили и упование, за да мога да взема важни решения... И пр., и пр. Накрая Сталин ѝ написва закодиран адрес, на който тя може да прати писмо и ако има някакви проблеми в личния и творческия живот, да смята, че са решени.

Надежда Обухова получава писмото. Само че нейната душа е вече изгорена. Трима души от най-близките ѝ — баща, брат и съпруг — са арестувани от НКВД и разстреляни по късата процедура — без съд и присъди. И отговаря: „Убиецо! Бъди трижди проклет! Ако знаех, че ме слушаш, щях да си изтръгна езика от гърлото. Знаем какво ще последва. Но отивайки към ешафода, на всяка крачка ще произнасям по едно проклятие към тебе. Поне едно от тях да те настигне!“

И Сталин получава писмото...

Надежда Обухова го надживява с осем години и умира на седемдесет и пет, без да падне косъм от главата ѝ. Казват, че великият вожд на народите бил суеверен и изпитвал животински страх от религиозните клетви още в семинарията...

27.

СКИЦА С ЧЕРЕН ТУШ

Йосиф Висарионович Сталин е роден в неделя, 21 декември 1879 година в грузинския град Гори, в четири часа и двацет минути.

Висок е сто шестдесет и девет сантиметра. По време на манифестациите, когато излизал на козирката на мавзолея, му слагали подложка отдолу — дървена скаричка, за да е малко над другите. Когато се ядосал, ходел ситно напред-назад с наведена глава.

Пословично недоверчив. Винаги имал едно наум. Като всеки недоучен човек презирал интеллигентите. Злопамятен като корабна хлебарка, той помнел кой, кога, къде и как се е отнасял с него — после това му помагало, като определял кадрите във властта. Иля Еренбург казва за него: „Единственият човек, на когото Сталин повярва, беше Хитлер. И той го излъга.“

Академик Владимир Бехтерев му поставил диагнозата параноя още през 1927 година. Скоро след това Бехтерев починал загадъчно. Изпил някакъв сок в бюфета на Большой театър и същата нощ получил пристъп. Лекарят, който му правил аутопсия и открил отровата, бил убит.

Фамилията му е Джугашвили. На младини имал поетичен псевдоним — Сосело. Другарите му викали Сосо. Партийната и официалната му фамилия е Сталин, от думата стомана. По-късно са го наричали Хазаина. Сред затворниците и артистичните среди му казвали Мустакатия. Сред интеллигенцията иронично са му казвали Бащицата, а военните — Върховния. Грузинските комунисти — Коба.

Цитирам серия определения за него по Юрий Борев: Велик вожд. Вожд на световния пролетариат. Вожд на съветския народ. Баща и учител на народите. Вожд на цялото прогресивно човечество. Кормчия. Велик стратег на революцията. Създател на Червената армия. Организатор на всички наши победи. Верен ученик на Ленин. Съратник на Ленин. Ленин днес. Верен марксист. Класик на марксизма. Корифей на всички науки. Творец на сталинската

конституция. Велик пълководец. Велик интернационалист. Знаменосец на комунизма. Гений на човечеството. Най-добрият приятел на съветските физкултурници, лекари, железничари, учители, механизатори, колхозници и т.н.

Ще добавя още едно определение: „Сталин на всички езици значи мир!“ Когато бях в трето отделение, по поръка на учителката го написах на полегатия покрив на обора на общинския бик, на страната откъм шосето за Варна — да се вижда отдалече. Буквите бяха по-големи от мене, метър и нещо. Така е, аз от малък съм си ценител на изкуството и по-точно — на партийното слово.

Любими афоризми на Сталин — пак според Борев: „Има човек — има проблем, няма човек — няма проблем!“ „Когато загива един човек — това е трагедия. Когато загиват хиляди — това е статистика!“ „На нас не ни трябват политици. Имаме ги достатъчно, дори в излишък. На нас ни трябват изпълнители.“ „Колкото по-близо е социализмът, толкова расте съпротивата на враговете и се изостря класовата борба.“ „Веднъж взетото решение не бива да се променя.“ „Предпочитам хората, които ме поддържат от страх, пред онези, които ме поддържат по убеждения: убежденията се сменят, страхът остава.“ „Пълно единоподушие има само на гробището.“ „На лъжата ще повярват, на истината — не.“ „Няма власт и слава без кръв.“ „Историята започва от момента, когато на дадено явление обърне внимание партията.“ „Депутатът е слуга на народа.“ „За партията няма незаменими хора.“ „Кадрите решават всичко.“ „Болшевиките не се плашат от трудности.“

Пушел тютюн „Херцеговина Флор“. Никой не е разгадал смисъла на тези две думи. Писателят дисидент Виктор Некрасов, който умря в Париж — също. Но професорът грузинец, който му избирал хармана и му правел смеската, получил за това Сталинска награда.

Държал да има и имал отлични готвачи. И винаги грузинец и китаец. Те никога не го виждали. Сервирала му старица от Туруханския край, където бил заточен.

При хубаво време, сутрин за гимнастика, риголвал с права лопата в градината. Вечерта охраната затъпквала изкопаното.

Понеже знаел, че акцентът може да му подрони авторитета, говорел бавно, обмислял всяка своя дума. На осемнайсетия и деветнайсетия конгрес докладите му се записвали предварително на магнетофон. След това довеждали преподавателката по руски от

Московския държавен университет Мая Владимировна Зарва. Карали и нея да го прочете и я записвали. После съпоставяли двата записа. На трета лента записвали грешките и ги отнасяли на Вожда. Да отрепетирва.

Любима книга му бил романът „Злато“ на Блез Сандрар, специално преведена за него и издадена в един екземпляр, подвързан с кожа. Казват, че четял средно по петстотин страници на ден. Не е вярно. Имало екип, който четял вместо него и подготвял риддайджести от по двайсет страници, в които се разказвала същността на две-три книги. Викали и артиста Михаил Царьов да му чете на глас.

По официални данни в Отечествена война Съветският съюз дава двайсет милиона жертви. Но инвалидите от нея, довчерашни бойци, сега без ръце и крака, били много повече. Те живеели полугладни, често без дом, но се държали независимо, като обидени на държавата. От тях веело недоволство и непокорност. Те обитавали пазарите, кръчмите, тъмните входове, църквите и влаковете. През 1948 година Сталин заповядал да бъдат изловени и унищожени.

Страдал от главоболие, но не викал лекар. Лекувал се сам. Имал тесен кавказки калпак и като го заболявала главата, нахлупвал го до веждите и ушите и му минавало.

Името му като — ако не на пряк, то на косвен убиец, е свързано със смъртта на Фрунзе (1925 г.), Держински (1926 г.), академик Бехтерев (1927 г.), Надежда Алилуева (1933 г.), Киров (1934 г.), Куйбишев, Анри Барбюс и академик Павлов (1935 г.), Горки (1936 г.), Крупская и Разколников (1939 г.), Лев Троцки (1940 г.), Жданов (1948 г.), Георги Димитров (1949 г.).

Веднъж Надежда Крупская се добрала в Кремъл. Още докато бил жив Ленин, Сталин я псувал на майка по телефона, защото по искане на Ленин търсила връзка с Троцки. Той бил в Кавказ. За смъртта на Ленин научил седмица по-късно — не му давали телеграмите от Москва.

Крупская стигнала до кабинета на Сталин, но не я пуснали. Старицата се разкрещяла, после кротнала, заплакала.

Изгонили я. Сталин погнал комисаря Вишински, нахокал го, че не може да се справи с една истеричка. Насила я вкарали в болница и там скоропостижно се споминала.

За него били много важни хората, които го заобикалят. Да е над тях, а те да го обичат. Трезв и практичен. Идеалите му са въплътени в твърда безкомпромисност и жестокост. Никой не е можал да издърпа тези идеали изпод краката му. Те го направили войнствен и подъл, със стремеж към победа над враговете и приятелите. Смесвал понятията добро и зло и това пораждало у него алчност, злоба и завист. Притежавал несломим инат и дива работоспособност. Обикновено работел от обяд до разсъмване. Издържал на алкохол. Често проявявал просташки маниери, но бил изтъкан от комплекси. Жестоко искал беззаветна любов, боял се от самотата. Когато при него идвала жена, преди да се съблече, гасял лампите.

Тайно в себе си се самооправдавал за всичко.

Ястията, с които се хранил Сталин, минавали през лабораторен анализ и винаги били придружени със сертификат. Но той не вярвал на хартиятата, карал първо другите да ядат, най-често Никита Хрущов. Като минели десетина минути и не им прилошеело, нахвърлял се той. Обичал карски шишчета и печени пилета.

В подмосковската му вила в Кунцево осветлението се палело едновременно във всички стаи и коридори. Така се и гасяло. За спане и работа били обзаведени няколко стаи. Никой не знаел в коя ще осъмне.

В Кремъл, където са работният му кабинет, заседателната зала на Политбюро и спалнята му, системата за охрана била доведена до съвършенство. Там няма регистриран случай на извършено покушение.

Звучи като анекдот, но не е. По време на Техеранската конференция външният министър на Англия Идън пратил бележчица на Чърчил. Той я прочел и промърморил: „Старият орел няма да излети от гнездото!“

Минутата била много напрегната — обсъждал се въпросът за втория фронт. Всички се объркали. Службите започнали действия, за да възстановят текста и разберат смисъла му, но нищо не открили.

Когато Хрущов идва на власт и посещава Англия, среща се с Идън. Първият му въпрос бил: „Какво беше написано на бележката?“

Англичанинът със зор си спомнил случая, но си го спомнил точно — написал бележката, защото видял, че панталонът на Чърчил е разкопчан.

И на мен ми се случи подобна история. Литературният критик Бор Леонов веднъж по време на лекции придърпа стола и се изтъпани в средата на подиума пред черната дъска, а дюкянът му зее отворен. На първия ред седяха главно поетеси и чакаха орела да излети от гнездото. Бях на последния ред, станах прав и когато той ме погледна, му показах с пръст каква е работата. Той разбра, тури си шепите между чатала, извика силно: „Разбрах ви!“, и пламна целият. Но при нас всичко мина, без да се включват службите, а значи и без жертви...

На 9 май 1945 година, точно в двацет и един часа председателят на Съвета на народните комисари Йосиф Висарионович Сталин произнася реч по радиото, приветства победата. В московските кина, театри и концертни зали прекъсват представленията и по предварително монтирани високоговорители я пускат на зрителите.

На седемдесетгодишния му юбилей са поканени десет хиляди души. Наредил да поканят и бившите му любовници — Роза Каганович, Валерия Борисова, Бронислава Златогорова, Наталия Шпилер, Олга Лепешинская, Мария Семьонова, Валечка Естомина, Вера Давидова, и да ги турят на една маса...

Когато за първи път видял Назия, жената на председателя на правителството на Абхазия Нестор Аполонович Лакоба, Сталин я огледал с джамбазко око и колкото по я гледал, то по се наливало с кръв. Знаел много добре кавказкия обичай да не се хвали чуждата жена, но взел, че я обсипал с комплименти. Присъствали членове на Политбюро, смутили се и те. Почервенияла от срам, Назия скочила и побягнала. Сталин гневно отреагирал: „Ако ти, Лакоба, не можеш да възпитаеш собствената си жена, значи си лош, некадърен и като ръководител. Масите няма да те последват!...“

На другия ден сухумските гости, потиснати и изплашени, почти тайно офейкали. Но Сталин заповядал отново да ги поканят. Такива покани не се отклоняват.

Още със сядането на обедната маса Сталин привикал Назия до себе си, но красавецът Лакоба строго погледнал жена си, казал й през зъби, че е на гости с мъжа си и трябва да седи до него. Тя това и чакала.

Сталин побеснял, грубо го наругал. Лакоба скочил и се хванал за пистолета, но жена му и други се хвърлили срещу него...

Сталиновата не станала.

Скоро арестували Лакоба. Подложили го на ужасни мъчения. На тях присъствал и Сталин, псувал го, когато идвал в съзнание. Лакоба намерил сили да събере в сухата си уста слюнка и да се изплюе в лицето му, нарекъл го чакал. Вождът избърсал лицето си и заповядал да му изтръгнат езика.

Нататък е зловещо.

Не по-малко зловеща е съдбата и на Назия, и на момчето им. Под конвой ги докарали в Москва. Тя пак отказала интимност. Започнали й следствие. Два месеца не й давали да заспи. В килията светела крушка, думкали по вратата, гледали я през шпионката как се мята гола и полудява. Довели и детето й, а то било вече с бяла косица и докато плюело зъбки от кървавата си уста, го разстреляли. Назия се строполила в краката на убийците и издъхнала.

28.

САМИЗДАТСКИ СВИТЪЦИ

Като студент изчетох всички самиздатски книги на Александър Солженицин. Състудентите ми имаха доверие, даваха ми ги на свитъци.

Четях по цяла нощ, дремех на лекциите. Написаното от Солженицин събуди в мене най-вече страх. Почнах и денем да се озъртам и слушвам. Чаках да дойдат и да ме вербуват. Не ми оказаха доверие. Поболях се от шубе. Засънувах кошмари. И почти винаги един и същ, натрапчив сън: лежим върху каруца със сено, на два метра от земята. Сталин е облечен в сребърна униформа, с червени пагони, върху които е извезана със сърма генералисимуската звезда. Два вола теглят каруцата, едва пъплят, а наоколо — безкрайно жълто руско поле.

Лежим върху сеното, раменете ни се докосват, аз мълча, а Сталин ми се кара.

След студентството, когато плавах с кораби, видях на витрината на една книжарница на главната улица на Гран Канария книгите на Солженицин: „В първия кръг“, „Август четиринайсета“, „Раково отделение“, „Архипелагът Гулаг“. Озърнах се по навик, да не ме види някой, и влязох. Изръсих си всичката валута, но ги купих. Докато стигнем Южна Бразилия, ги изчетох още веднъж, вече на спокойно. Сториха ми се скучни — четях, четях и ме налягаше досада от авторското белетризиране, скучно при това. Там, където поднасяше фактите такива, каквито са, беше интересно. Бликнеше ли омразата му и писателската амбиция, направо се издънваше.

В България внесох книгите, като ги скрих във филмовите кутии. Обикновено вземахме от кинобазата по петдесет филма на рейс, после ги връщахме, без да минават през митнически контрол. Много мои приятели ги прочетоха още тогава, преди двайсет и няколко години.

Но Солженицин ми е скучен — освен повестта „Един ден на Иван Денисович“ и донякъде „Архипелагът Гулаг“. Предпочитам документалистиката на Борис Дяков и разказите на Варлам Шаламов.

На погребението на Александър Твардовски имах възможност да го наблюдавам от два метра близо половин час.

Улиците около Централния дом на литераторите в Москва, където бе изложено тялото за поклонение, бяха набити с народ, срещу нас се изправи конна милиция. Ние — Рибас, Данилченко, Балашевичюс и Баженов — се отправихме към Новодевичето гробище. След два часа пристигна и процесията. Солженицин водеше подръка жената на поета. Беше в сиво като расо на кардинал пардесю, с мраморно лице, обградено от сиво-черна брада, висок и непроницаем.

Последен говори Михаил Луконин. Изпадна в изстъпление накрая и извика: „Днес погребваме съвестта на Русия!“

Солженицин свъси вежди, за секунда се бялна острият му поглед към оратора.

Когато заблъскаха буците върху дървения капак, той се поклони ниско, по руски, на зейналата яма и отведе вдовицата към изхода...

29.

ТЪМНО МИНАЛО

Веднъж абхазецът Геннадий Ломиа ми разказа, че Лаврентий Берия бил незаконен син на негов сънародник. Вече шеф на Главното политическо управление, той научил тая работа и наредил да доведат истинския му отец. Арестували човека, докарали го в управлението. Берия го погледнал през шпионката и заповядал да го изпратят в Сибир, откъдето не се и върнал.

Говорехме в моята стая след полунощ и не знам защо — шепнехме. Гена ми разказа и други неща — за свои репресирани близки. Красивите му черни очи излъчваха кротост и печал.

Берия бил от дете мошеник, което е рядко при децата. Още като ученик в Сухуми лъжел и крадял другарчетата си, доносничел на учителите.

През 1917 година го повикали войник на Румънския фронт, но се откачил с фалшива медицинска бележка.

Става партиен член през 1919 година. И това е фалшифицирал — впоследствие писал, че е приет в партията през март 1917. За такъв спокойно може да се каже, че е човек с тъмно минало. Бедата е, че бъдещето му отгук нататък е още по-тъмно.

Сталин чува името му за пръв път през 1924 година. Запомнил го.

През 1931 година Берия вече е допълзъл до началник на Главното политическо управление в Грузия. Там за кратко време изтребва и разгонва свестните кадри.

За всяко нещо и за всичко лъжел като очевидец.

Веднъж Александър Фадеев пристигнал в Тбилиси за юбилея на Шота Руставели. Тържеството се състояло в Народния театър.

По някое време на сцената излязъл Берия и се присламчил към президиума, пазели му място в средата. Още като проблеснало пенснето му, публиката станала на крака, почнала да ръкопляска и прекъснала оратора.

Берия излизал и влизал няколко пъти. Бурните овации се повтаряли, от юбилейната вечер нищо не се разбрало.

Щом се върнал в Москва, Фадеев казал на Сталин: „То не беше празник на Руставели, а на Лаврентий Берия.“

Горки бил вече починал и Александър Фадеев станал новият председател на Съюза на писателите. И макар Сталин да гледал на него като на непоправим битов пияница, повикал абхазеца и му чел конско: много ставаме вождовете на съветския народ в Грузия, един им стига...

Но Фадеев си спечелил смъртен враг. Берия много пъти после искал да го прибере — Сталин не давал. Организира му няколко автомобилни катастрофи, но Фадеев вадел късмет.

Доживява ареста на Берия. Разочарован от върховете на властта и партията, на 13 май 1956 година се самоубива. Остава разтърсващо предсмъртно писмо. В него има такива редове: „Животът ми като писател губи всякакъв смисъл и аз с огромна радост, като избавление от долното съществуване, където те заливат подлост, лъжа и клевета, го напускам. Последната ми надежда беше поне да кажа това на хората, които управляват държавата ни, но в продължение на години те, въпреки молбите ми, дори не можах да ме изслушат.“

През 1937 година шефът на зловещата Лубянка, Николай Ежов, абсолютен шпиономан, почнал да посяга и на доста известни хора. Канел се да прибере и Берия, но Маленков пратил човек да го предупреди и Берия веднага довтасал в Москва, право при Сталин. Срещата уредил пак Маленков.

Сталин говорил с госта си цели двацет часа. През това време пили. Лаврентий Павлович се оказал забавен компаньон. Двамата пропели. Няколко пъти просълзени изкарвали любимата Сталинова „Солико“, били чудесен дует.

Вождът имал зъб на Ежов след един запой. Там дребничкият шеф на НКВД се натряскал, почнал да се ежи и да си показва бодлите. Има хора, които не могат да носят, а се наливат. Като пийнат, комплексите им излизат като въшки на челото и осират всичко.

Та и Ежов, джуджето. Почнал да се прегръща с тоз-онзи, да се целува в уста. Повтарял: аз след другаря Сталин съм вторият по сила човек в Русия!

Залепил се за оперната певица Вера Давидова, любовницата на Сталин, досаждал ѝ с просташки намеци. Ако трябва да бъдем честни, трябва да си признаем, че и ние сме го правили това, и то не по-лошо от Ежов сме досаждали на началнически любовници, стигало се е и до бой и сме си тръгвали почти изхвърлени и добре набъхтани...

Но по някое време в залата влиза Сталин, изглежда преди това е подслушвал и гледал през шпионка, и избухва: „На тая долна свиня не давайте повече алкохол!“

Ежов се разплакал, почнал да му се обяснява в любов и да се лигави. Сталин процежда: „Махнете това лайно оттук!“

На другия ден, след като поспали малко, двамата солисти се разделили като влюбени. Сталин повикал Ежов: „Трябва да си починеш, уморен си.“

Скоро го пратили и на вечна почивка — бил убит.

През декември 1938 година Берия вече властва на зловещата Лубянка. Старателен човек, лично участва в инквизициите и екзекуциите, давал акъл как да изтръгват показанията.

Той умеел да печели доверието на Сталин. Били веднъж на почивка в Крим, излезли в морето с катер да ги духне малко соленият вятър. Предварително Берия поставил енкаведисти на брега, раздал им халосни патрони и наредил: като се доближи катерът, да стрелят около него, ще отработват покушение. Тъй и направили — заповед не се обсъжда. Мълчи! Не разсъждавай! Изпълнявай!

Когато се чули изстрелите, Берия се хвърлил, прегърнал Сталин, заслонил го с тялото си. В това време други подставени енкаведисти застреляли първите. Те герои — и Берия герой.

Има още три подобни случая, при които загиват невинни хора.

Но веднъж го прекалил. Поднесъл на Сталин материал за вражеската дейност на Климент Ворошилов. Вождът го срязал: „Скоро ти и за мене ще заведеш папка!“ ...

Трупите на убитите в Лубянка откарвали с фургони в крематориума. На фургоните пишело „Хляб“. Разпръсквали пепелта после като тор из орниците в землището на колхоз „Ленин“. Всичко си отивало на мястото — знае се, че Берия доизтрепва останалите живи болшевики, съратници на Владимир Илич.

На 29 март 1949 година е юбилеят му — петдесет славни години навършва Лаврентий Павлович. Вече е член на Политбюро, заместник-

председател на Министерския съвет, най-близък съратник на Сталин.

Михаил Калинин му връчва ордена „Ленин“ и златната звезда. Юбилеят се отбелязва в цялата страна, а в Грузия институтът „Маркс-Енгелс-Ленин-Сталин“ прави научна конференция, посветена на него и заслугите му към съветския народ.

И това не помогнало след време.

Подсигурен от маршал Жуков, Хрущов го арестува на 26 юни 1953 година. Откарват го в бункера на Министерството на въздушната отбрана. В същото време членовете на Политбюро отиват в Большой театър да слушат операта „Декабристи“.

Следствието се води в бункера и трае половин година. Натрупват се деветнайсет тома свидетелски показания, протоколи от разпитите, други изобличителни документи. В тях е описана само част от пъклените му дела.

Съдът заседава от 18 до 23 декември.

Поканват и представител от Грузия. Изпращат председателя на тамошните профсъюзи Кучава. Дават му да прегледа обвинителния акт. В него има огромен списък на жените, изнасилени от Берия. Разтреперан, Кучава моли: „За Бога, не огласявайте имената им, половината от списъка са жени на членовете на нашето правителство!“

Присъдата е изпълнена в същия ден, когато е произнесена. В същия бункер. Застрелва го генерал Павел Иванович Батицки. Освен официалните лица, на разстрела присъства и маршал Конев.

30. СМЕТКА ЗА МАЛКИТЕ...

Октомври 1978 година. Златни пясъци, Творческият дом на писателите. Седим под лозницата с Юрий Трифонов и съпругата му Оля (писателката Олга Романовна Мирошниченко), хрупаме препържен сафрид, който сме начепарували сутринта в залива с лодката на брат ми, пийваме изстуден варненски димят. С нас са и белият кит Върбан Стаматов със сияйната Франси. Въобще компания за милиони. Общество!

Със съветския писател Юрий Трифонов се познавам от Москва, още тогава бях във възторг от градските му повести. Години по-късно ги събрахме в едно томче и те излязоха на български под заглавието „Продължителна раздяла“ в издателството на Отечествения фронт, където бях тогава редактор.

Преди седмица Юрий Трифонов се е върнал от Съединените щати. Там той прочел цикъл лекции за съвременната съветска литература, преуморен е от срещи и внимание, сега ми е на гости и отдъхва. Крайбрежната есен е неповторима — курортната паплач се е измела и Варна вече е на варненци.

Още като студент в нашия институт в семинара на Константин Паустовски, Юрий Трифонов издава романа „Студенти“, получава държавна награда и според статута ѝ превеждат книгата във всички съюзни републики. Името му се завърта в печата, докарва му слава и пари.

Превеждат романа и в България. През ония години, в Москва като пръднат, в София се насират.

По това време секретар на Съюза на българските писатели е Ангел Тодоров, човек широк и контактен, страстен почитател на служебните банкети и командировките.

И тъй, сбъднала се мечтата на идиота, както мимоходом би се изразил далечният побратим Остап Бендер. Бай Ангел се намира служебно в Москва. Тук го водят, там го водят — навсякъде, дори в

редакциите, официални и импровизирани софри. Накрая го питат има ли някакво желание извън програмата. Да, има! Иска среща с младия писател Юрий Трифонов, чел е забележителния му роман „Студенти“.

Трифонов е издирен веднага и доставен в Централния дом на литераторите — в отделно сепаре, снабдено с подслушвателна апаратура, е наредена маса за двама. На масата — от пиле мляко.

Довеждат и Ангел Тодоров. Той подава възторжено ръка, следва юнашка прегръдка, тройна звучна целувка. Бай Ангел се озърта да види дали наблизко има хора, снижава глас и най-дискретно и деликатно споделя:

— Омръзна ми да ме срещат все с евреи! Най-последно да се видя с един руснак!...

Трифонов също се озърта, мига ситно, шепне:

— Ама аз съм чистокръвен евреин...

— Да — спасява положението бай Ангел. — Но ти си добър евреин!

Смеем се. Изстуденият димят идва на място и весели душата.

Приказката ни се завърта около прозата на Исак Бабел.

... Дивизионният командир Савицки е задигнал белия жребец на командира на първи ескадрон Хлебников и той сега язди една черна кранта, която направо мрази. Събитията обаче изтласкват дивизионния в тила, на сто версти от бойната линия. Там той се е барикадирал в дървена къща и живее в немилост с цицестата казачка Павла — нея пък дивизионният откъснал от интенданта — евреин...

С накърнена душа Хлебников е дошъл за жребеца си. Савицки не го дава, оттласва се от знойната пазва на Павла, вади нагана и позорно го изгонва.

Човешка драма.

Изпъжда го и началник-щабът, вместо да въздаде правдата.

Тогаво съкрушеният Хлебников слага на един пън револвера си, свитък листа, мастилница и цял ден съчинява заявление за излизане от редовете на комунистическата партия на болшевиките: „Комунистическата партия — пише той — е основана за радост и твърда правда и трябва също тъй да държи сметка за малките...“

Юрий снема внимателно черните рогови очила, натезжали от дебели диоптрови стъкла, и в бавното свечеряване ние, красноармейци

от ескадрона на Хлебников, почваме да гледаме на света като на зелена ливада през май, като на ливада, по която вървят жени и коне...

До оная злокобна мартенска вечер, когато ще дойде вестта, че е издъхнал на операционната маса в една московска болница, остават само две години и пет месеца...

31. КАТЕР ЗА СВЕТЛОВ

По време на войната група писатели са на литературно четене на самата фронтова линия. (Както сега правят четене на Орлов мост.) Войниците, прегърнали шпагените, седят в окопа. Поетите се изправят, рецитират по руски — напевно и със страст.

Когато идва редът на Михаил Аркадиевич Светлов, той, нали е дребничък, се покачва върху два сандъка с патрони. Тялото му от кръста нагоре щръква над окопа.

Светлов рецитира своето знаменито стихотворение „Гренада“, което обичал да рецитира и самият Маяковски. Навремето, през 1926 година, когато го прочел за първи път в списание „Октябрь“, позвънил веднага на младия автор, окуражил го.

Оттатък германците почват да стрелят и покрай него пропищяват куршуми. По мургавото му лице се търкалят зърна пот, но той продължава да рецитира — безкрайна е тази степ Гренада!

*Я хату покинул,
Пошел воевать,
Чтоб землю в Гренаде
Крестьянам отдать.
Прощайте, родные!
Прощайте, семья!
Гренада, Гренада,
Гренада моя!*

Когато се прибират вечерта в щаба, първата работа на Светлов е да съкрати стихотворението — задрасква цели осем куплета и оставя дванайсет... Критиците не знаят за този случай и проникновено пишат

колко самовзискателен и самокритичен бил комсомолският поет, как пишел и зачерквал, пишел и зачерквал...

Светлов имал навика всеки петък да пообядва по руски. В един часа сядат на сладък лаф с приятели в Централния дом на литераторите на улица „Херцен“. Писателят Станислав Сивриев, въпреки че беше работохолик, скъпеше времето си и цепеше секундата на две, твърдеше, че най-хубавото време е изседяното с приятели време.

Почва се с водка. Водка, сельодка, огретен, шунка, кисели краставички с гръцки маслини и т.н. Водка — тост. Тост — водка. Много тост — много водка! После горещо грузинско харчт от шилешко, овнешки котлети, кавказки шишчета. Всичкия този труд за устата докъм пет часа. От един до пет — това е да пообядваш по руски.

В пет Светлов става, излиза от ресторанта, прекосява фоайето и спира пред портиера. В ръката си държи три рубли, толкова струва бутилка водка. Трите рубли са нещо като княжески бакшиш, повече са от един надник. Портиерът ги взема с лек поклон, излиза на улицата, спира му такси.

Но както става понякога и в приказките, веднъж сюжетът се объркал. Светлов, който винаги е точен като смъртта, се заседява и става от масата към пет и двацет. Портиерът, възрастен човек със слаби бъбреци, прибягва често до тоалетната. Той чакал, чакал, стискал, но вече не се издържа и заситнява към двете нули. Светлов се появява — тук портиер, там портиер — изведнъж се оказал на улицата.

Пет и половина следобед. Московчани излизат от работа, тротоарът — тарапана. Светлов държи с два пръста банкнотата и... разгеле: насреща се задава мъж в униформа, с галуни и лампази — целият в злато! Устремява се към него:

— Портиерът, хей, портиерът! Моля, повикайте ми такси!

Но това не е никакъв портиер, а истински адмирал. Адмиралът е висок, Светлов — шест на пет. Мерят се с погледи — единият отдолу нагоре, другият отгоре надолу. Наоколо се натрупват сеирджии.

— Глупчо глупав — казва изискано оскандаленият адмирал, — никакъв портиер не съм ти аз, ами действащ адмирал!

Светлов примигва с дългите си семитски мигли, присвива очи, подава трите рубли и нарежда:

— Тогава повикайте катер!

32.

ПРИКОВАНИЯТ ПРОМЕТЕЙ

Първа сесия, първи изпит, антична литература. О, мъже атиняни, не бойте се от мисли — приема самата Аза Алибековна Тахо-Годи!

Малко над петдесет, дребничка, подвижна, с черни живи очи и бели равни зъби, изваяна като статуя на антична богиня. Когато рецитира Омир на древногръцки, залата кънти от силния ѝ глас и от ритъма на шестостъпния дактил на хекзаметъра, сякаш започват да се плискат вълните на средиземноморския прибор...

Билетите са изтеглени, в залата тлее тишината преди първия отговор. Както тлее дъбовата жарава в камината. Хаджи Расим се извързва към Евсеенко и му шепне, че му се е паднал Хораций, човек абсолютно непознат нему и не става за компания... „Рим — също шепнешком казва Иван. — Поет...“ Столът под Расим скърца — сега се е извърнал към Святослав Рибас. „На младини бил в конфликт с управляващите“ — подсказва му той. Расим кимва — хем за благодарност, хем да покаже, че тия неща са му ясни като бял ден — на младини, естествено, на старини човек е кротък...

Настойчиво почва да фиксира Бангуолис. Литовецът с изопнато от наслоения католически аскетизъм лице, дори не поглежда към него, само просъсква: „Епикуреец!...“

— Аз съм готов! — тръсва грива Расим и тръгва към катедрата.

Лицето на професор Тахо-Годи е спокойно, почти щастливо. Излъчва радостта от професорския труд. Сяла жената знания, знанията отлежали в нашите глави, после покълнали, изкласили и узрели. Сега е нейната жътва, а Расим — първият ѝ тежък сноп... Още повече че той е лезгин и единственият ѝ сънародник в института. Роден е в аула Урва — над бащината му сакля, в скалите, гнездят орли.

— Аза Алибековна — пита с подчертана кавказка вежливост Расим, все едно ѝ поднася осмомартенски карамфили, — може ли да говоря на нашия майчин език?...

— Неудобно е, миличък — казва тя. — Тук седи цяла комисия, пък ние да седнем да си говорим по нашенски...

Ясно — сънародници хора, от половин дума се разбраха, даже и на руски. Расим почва:

— Хораций... Хораций... Хораций... — Той прочиства гърло като току-що събудил се тенор, прекарал вечерта в компанията на върли пушачи. — Хораций...

— По-нататък, Расим?

Той я гледа право в очите:

— Вие знаете ли, той е поет! Те поетите...

— По-нататък?

— Поет, буйна глава, знам ги, скарал се с властта...

— По-нататък?

— Ами... по-нататък избягал в емиграция...

— После?

— После от само себе си се разбира, и той като всички емигранти, накрая умрял...

Очилата на професорката излитат право нагоре, удрят се в тавана. С падането им гръмва и канският й смях. Смее се и Расим — смехът му гръмоли, сякаш едри камъни се търкалят в пролома на реката Курб.

Тахо-Годи:

— Расим, душице родна! Давам ти честна джигитска дума и за нищо на света няма да се отметна! Аз тройка ще ти пиша, но ми кажи, ама честно, Прометей, който открадна огъня от боговете, човек ли е, полубог или бог?

Ха сега де! Сънародничка, една шепа човече, а жив дявол. Нищо и никакъв въпрос задава, а направо те приковава в скалата и орлите вече се нахвърлят, кълват черния ти дроб... И отникъде не се задава освободителят Херакъл, тръгнал да търси градината с ябълките...

Кое от трите да избере? Кое да й каже — без да я излъже, честно, като джигит.

— Аз точно не мога да ви кажа — въздъхва той и очите му горят като на всеки прикован титан. — Но ще ви река нещо друго... Прометей като истински планинец, като истински син на гордия Кавказ, до края се държа като мъж, храбро и достойно!

Очилата на професорката отново летят към тавана, гърмят и камъните в отвесната усойна на река Кура...

Когато се успокоява, професор Тахо-Годи избърсва сълзите си, завърта джигитската тройка и става. Става и Хаджи Расим, двамата тръгват към изхода на аудиторията.

Стигат до вратата, професорката пъхва студентската книжка в джоба на самото му, оправя му яката на ризата, надига се на пръсти, придърпва красивата му къдрокоса глава, целува го по бялото чело и благословен, го отпраща към градината на златните ябълки...

33.

АНА КЕРН

Тя е внучка на губернатора на Орел. Слънчево дете, омъжват я на шестнайсет. Завъртат се много кандидати, но баща ѝ искал генерал. И го намерил — генерал-лейтенант Ермолай Фьодорович Керн, петдесет и две годишен, груб, необуздан солдафон, ревнив като меринос. За осем години брачен живот тя изтърпява всичките оскърбления на съпружеството. Набира смелост и поисква развод — вече е преживяла голямата си любов, вече е била с Пушкин.

Ана Петровна Керн.

Двайсетгодишният Пушкин я вижда за първи път в дома на леля ѝ в Петербург. Тя — една година по-малка от него. Направил ѝ мил комплимент. На френски, както се правели по онова време комплиментите.

Минават шест години. Той вече е прочут поет. Заточеник в родовото си имение в Михайловское. В съседното имение в Тригорское живее братовчедка ѝ Ана Николаевна Вулф, заедно с майка си и сестрите. Тя си кореспондира с Ана Керн. Пушкин често ги посещава, пристига през полето с два вълкодава, влиза през прозореца, носи цветя, шегува се с тях, разправя им разни измислици. Понякога въздиша пред Ана: „Тя беше ослепителна!“ И Ана ѝ написва: „Взела си му ума, все за тебе говори!“

Подир тези думи тръгва Ана Керн и пристига в Тригорское. Дивна природа и огнено лято. Онова, което се случва между тях, е любов. Тя: „Беше неописуемо красив, когато го вълнуваше нещо приятно!“ Той — в писмо, което ѝ праща: „Сбогом, божествена, аз беснея и падам в краката ви...“

В тези летни дни на 1825 година Пушкин написва знаменитото стихотворение за нея, гения на красотата, посвещава ѝ го.

След няколко години тя — с негово съгласие — го дава на Делвиг и той го публикува в алманаха „Северни цветя“. С това посвещение името ѝ ще стигне до нас...

Когато Пушкин се връща след заточението си в Петербург, тя вече живее сама. Без средства, на иждивение към семейството на родственика си Делвиг, става коректорка на алманаха — да не яде даром хляба. Превежда. Пази писмата на Пушкин, не се разделя с тях, носи ги в чантичката си. Но не като леките жени, които носят в чантичките си снимките на децата си — там е лайтмотив, оправдание за калната съдба. Срещат се, разбира се... Но той вече е охладнял към нея.

Няма го вече чистият летен зной над Михайловское и въобще — колкото по-голямо е било едно чувство, колкото по-огнени са били думите, които го обличат, толкова по-голям е срамът и неудобството сетне от тях. Жалко е, но животът го поднася.

Лишена от всякаква издръжка, тя написва писмо на императора, жалва се — момичетата ѝ са малки, а баща им, генералът, не дава и копейка издръжка.

Императорът наредил да питат за тая работа намиращия се в оставка Ермолай Керн. С отговора си той я обругава като уличница.

Ермолай Керн умира четири години след Пушкин, на седемдесет и седем. На следващата година четиридесет и две годишната Ана Петровна се омъжва за свой далечен братовчед. Родила син — Александър.

Живяла дълго и бедно. Продала на надежден човек, на издателя на „Русская старина“ Семевски, писмата на Пушкин. По пет рубли писмото. Наследниците на Семевски също ги продали — след революцията 1917 година.

Разправяли са ми, че веднъж на Речната гара в Москва Мамин-Сибиряк или Салтиков-Шчедрин, не мога да си спомня точно, но единият от двамата е, се разхождал с приятели по кея. Един от тях се загледал в някаква кривокрака старица, омотана в груб вълнен шал, изпод който се подавали посивели коси, и прошепнал: „Виж, това е Ана Керн!“

34.

ВЯРНА СЪПРУГА

Дворянското семейство живее тих и равен живот, както е равна и тиха степта наоколо. Тя, Наталия Павловна, чете френски романчета, той управлява стопанството. Спасява се от скуката на семейния живот, като ходи на лов с коне, кучета и гоначи. По няколко дни. Но малко хора разбират от философията на лова, трепят, без да дадат шанс на животното.

И тъй — всекиму своето: тя — поредното романче, той — поредния лов.

Глуш.

В един руско-български речник думата „глушь“ е обяснена така: пущинак, затъnten край, дълбока провинция. Да добавим, забравена и от Бога. Но едно е руската глуш, друго — българският затъnten край. И като усещане, и като размери. Не може да става сравнение.

Но ето, в тишината над имението прозвънват звънчетата на конски впряг — с карета, теглена от тройка коне, пристига, минавайки пътьом, граф Нулин.

Наталия Павловна не е имала щастието да се запознае с графа, но толкова е слушала от мъжа си за него!... Какви изискани маниери имал, какви познания натрупал, колко много е пътувал из Европата!...

Разшавват се слугите, дигат врява, настаняват го в гостната, примъкват сандъка му с вещите, разтриват със сено потните коне, спретват дворянски обяд.

Докато нахвалят ястията, докато одумат модата, новите столични клюки, докато се посмеят на последните анекдоти, станало полунощ.

Разпрощават се възторжено и нежно, лягат си — всеки в своята стая. Но сънят бяга от очите на графа. Чувството на влюбеност залюлява леко кревата му. Не, не е от виното. Каква прекрасна жена е тази Наталия Павловна!... Какво обаяние! Какъв чар!

Графът се надига от мекото пухено легло, облича пъстрия си копринен халат и ослушвайки се, бавно запристъпва към спалнята на

жената на своя приятел...

Наталия Павловна също не спи и се почва: Ах, недейте! Ама моля ви... Вие за каква ме мислите?... Оставете ме! Как не ви е срам!...

И му трясва звучна плесница.

Дори и кученцето ѝ, малкият пухкав шпиц, се включва в отбраната, почва да лае настървено...

Ситуацията не е от най-приятните. И ние с Пауновски сме пукали гума по това шосе с грапава настилка, но чак дотам — да ни шибват плесница, не сме затъвали. И без копринени халати сме си тръгвали напъдени, с подвити опашки и ако трябва да бъдем честни, много по-едри кучета са ни лаяли...

Сутринта господарят се връща, прегръщат се с госта, ласкаят се взаимно, потупват се по гърба, дигат дандания. Но графът, който уж се канеше да гостува цяла седмица, се разбързва — важни, едва ли не държавни дела го зоват и пътищата на матушка Рус го чакат. На път, на път!

В това време пристига младият съсед Лидин. Той е само на двайсет и три години, хубав и почтителен, често ги посещава.

Наталия Павловна им разказва нощното приключение от игла до конец — като всяка прилежна съпруга. Мъжът ѝ ругае приятеля си, люти се, нарича го глупак, сополанко.

Наталия Павловна се смее.

Но най-много се смее младият съсед Лидин.

Защо?

Пауновски често повтаряше, че Пушкин не допускал изневяра на главните си героини.

Житейски погледнато, изневярата си е в реда на нещата. Няма мъж, който да не е изпадал в положението на графа, както и няма жена, която да не е била поне веднъж Наталия Павловна и отстрани да се е подхилвал любовникът ѝ...

Самият Пушкин на младини, пък и сетне, много разчитал на тази женска дейност и добре се е облажвал. Какво можело да му се случи? Най-много измаменият съпруг да го извика на дуел. Той не се плашел от дуелите, всеки ден тренирал стрелба с пистолет и бил много добър.

Но докато ние се чудим какво толкова му е смешно на младия барин, Пауновски разправя, че „Граф Нулин“ е написана десетина дни

преди декабристите да излязат на площада...

Когато поемата тръгнала за печат, цензурата се заяла. От какъв зор? Че графът предприел нощното си похождение по халат — неприлично било... Пушкин трябвало да обяснява, че там, закъдето е тръгнал Нулин, не се ходи с пелерина и ботуши...

Важното обаче е, че надделял над цензорите и графът си останал по халат. По този начин се утвърдило като практика и до ден-днешен мъжете, преди да се намъкнат в нечие легло, си свалят панталоните...

35. РОДНИНИ

Дъщерята на Пушкин — Наталия, се омъжва за Михаил Дубелт, син на жандарма генерал Леонтий Дубелт, който в своето време имал задачата да следи и донася за баща ѝ. Вторият ѝ брак е с принц Николай Вилхелм Насауский. Според този брак тя става графиня Меренберг. Ражда дъщеря. Тази пък внучка на Пушкин приставя на Великия княз Михаил Михайлович, но Александър III не признал брака им и вместо царска сватба те останали да живеят в Англия. Неговата сестра, дъщерята на Александър II, Великата княжна Олга Александровна Юревская, пък се омъжила за внука на Пушкин — граф Георг Николай Меренберг.

Омешали се. И в живота на Пушкин има объркани неща. Поезията му е ясна, животът — с навързани и затегнати възли...

Когато се женел, обещава му дванайсет хиляди рубли зестра. Но не му ги дали. Отначало пускали по малко, с пипетка. После и капките спрели. Той се примирил.

Тъстът му Николай Гончаров бил образован човек, но безволев, обезличен от властната си и деспотична жена Наталия Ивановна. Но и тя му отпуснала края — почва да пие яко, да харчи през пръсти. Профуква доста пара, по четирийсет хиляди рубли годишно, което не е никак малко. Това са приходите от фабриката им за платно и брезент.

За балдъзата на Пушкин, Александра, княз Трубецки казва, че още до брака на Пушкин със сестричката ѝ тя била влюбена в него и знаела наизуст стихотворенията му. С други думи, князът намеква, че вратата ѝ била откряната и при една по-нажежена обстановка мъж като Пушкин от раз ще я отупа като топла питка.

Тъй и направил. Но нещата са много по-сложни.

Вкъщи на Александра викали Азя, а на Натали — Таша. Смели ездачки, и двете обичали конете. Но Азя била по-волева и по-страстна. Това решило флирта ѝ с поета. Екатерина растяла по-сдържана и не толкова хубава.

Три години след брака, Натали взема сестрите при себе си в Петербург, не можели вече да понасят мъките от майка си, запойте и скандалите ѝ.

Пушкин отначало не се съгласявал, после сдал фронта, но водил дълги предупредителни разговори, поставял условия. Жена му била непреклонна — все пак сестрите ѝ трябва да се омъжат, а за тази цел — да се въведат в обществото.

Но накрая семейното спокойствие било нарушено не само от барон Дантес — Натали подозирала близостта на мъжа си с Азя.

Тази близост винаги е премълчавана от уважение към Пушкин. И той я криел. Преди да издъхне, отказал да приеме Азя и комай единствено с нея не се простил.

Дъщерята на Натали от втория ѝ брак си спомня, че леля ѝ Азя доста мъчила майка ѝ с тежкия си характер, огорчавала я.

Двете сестри се разделят петнайсет години след гибелта на поета, когато Азя се омъжва за австро-унгарския дипломат Густав Фогел фон Фризенгоф. И пак забъркала нова каша — взела, че си признала връзката с Пушкин. Густав не си дръпнал ръката, но темата Пушкин станала табу в дома му. Забранил да се внася неговият портрет, книгите му. Не им бил лесен животът — Фризенгоф се оказал голям турчин, до края не простил.

Малко е известен фактът, че Пушкин не подарявал ръкописи. Знаел, че един ден те ще бъдат голяма ценност. Натали ревностно ги кътала и преди да се омъжи за генерал Лански, ги завещава на най-големия си син Александър.

Натали е била съпруга на Пушкин шест години, на Лански — двайсет и две. Умира с възпалени бели дробове след простуда на петдесет и една. Генералът я надживял с четиринайсет години. Сега и двамата лежат в Александрo-Невската лавра.

Когато пристигнали балдъзите от Москва, Пушкин наема къщата на приятеля си Пьотр Вяземски, който заминава за чужбина за дълго. Грижел се за тях, бил отзивчив и добър. И трите сестри били остроумни, с остър език, цапнати в устата, както се казва. Но отказал да приема Екатерина, когато станала жена на Дантес. Азя и Таша се виждали с нея по баловете.

Ана Ахматова твърдеше, че съществува дневник на Александра и в него било отбелязано, че Натали и Дантес са се срещали след много

години в замъка на Фризенгоф и дълго се разхождали и разговаряли, даже се помирили.

Това е недостоверно, макар да има и други, които го твърдят.

В замъка Бродяни няма никакви следи от Дантес. Много е ровено на тази тема, но следи не са открити. Освен че в столовата висял портрет на Дантес с негов автограф. Барон Густав го е окачил за отмъщение, дето Пушкин приласкал жена му.

Виждал съм този портрет. Дантес в униформа: висока яка със сърмени лентички по нея, кръгли като пендари пагони с ресни, широка лента през гърдите. Буйни коси, високо чело, кръгли сини очи под тънки момински вежди, пухкави мустачки над пухкава уста, остра брадичка с трапчинка в средата.

Лично аз не го намирам за красавец, твърде бистър и празен е погледът му, липсва каквато и да е виталност. Секундантът на Пушкин, Константин Данзас, направо казва, че бил простак.

Но жените го харесвали, въздишали по него. Харесала го и Натали. Не е възможна късната им среща. Ахматова е изревнувала. Известно е, че Азя и Натали веднъж завинаги са скъсали с Екатерина. Тя им писала писма, но те не отговаряли. Пишел ѝ само брат им Дмитрий и майка им.

Барон Жорж-Шарл Дантес е роден на 5 февруари 1812 година във френския град Колмар и е с тринайсет години по-млад от Пушкин. По кръв е повече немец — заради майка си.

Умеел да се харесва — и на мъжете, и на жените.

Някъде се споменаваше, че никой от близките му не го е виждал с книга в ръка. Бил лош, недисциплиниран офицер — не просто нахален, а нагъл. След дуела го разжалвали и като чужденец набързо го заставили да напусне Русия. Това било и най-доброто за него.

След години, когато ставало дума за дуела, лъжел, че не знаел на кого вдига ръка и че уж бил се целил в краката, че му тежало, като разбрал колко велик поет е Пушкин!...

Когато се женел за Екатерина, четири години по-голяма от Натали, както и от него, поисква десет хиляди рубли зестра и отделно по петстотин рубли всеки месец. Знаел, че Гончарови вече са разорени, но години наред ги тормозел с писма, искал парите. Пишел на брат ѝ, че жена му нямала грош да си купи даже фибички.

Освен писмата водил и дела. Досаждал и на Николай I да му съдейства. А вече е богат, директор на газовата компания в Париж. Преписката се влечи до 1858 година, когато Александър II направо го отрязва.

Екатерина умира на трийсет и пет години при третото раждане. На момиченцето дали името Леони. Пораства хубаво и надарено. Смятали го за душевноболно, а то било истинска рускиня, обожавало Русия и Пушкин, държало портрета му в стаята си...

36. ЛЮБОВИ

Елизавета Михайловна, по мъж Хитрово, е дъщеря на фелдмаршал Кутузов. Първият ѝ брак е с флигеладютанта на Александър I, щабскапитан граф Фердинанд — Фьодор Иванович Фигелмон-Тризенгаузен. Загива в бой едва ли не пред очите на тъста си Кутузов.

Елизавета остава вдовица с две момиченца — Екатерина и Даря. След шест години повторва — омъжва се за Николай Хитрово — умен, галантен, образован дипломат. Той прекарва много години в Италия като посланик и умира на петдесет и осем в Ливорно.

Овдовяла за втори път, Елизавета Михайловна остава без копейка. Същата година във Флоренция е назначен за посланик на Австрия граф Шарл-Луи Фикелмон. Преди това, като офицер, командвал полк, с който се присъединява към Кутузов и стига до Лион.

Още с пристигането в Италия той се запознава с Даря — Доли, както са ѝ викали по европейски, и я взема за жена. Това спасява положението — Елизавета Михайловна остава в Италия още шест години, живее главно на сметката на зетя. Така ставало тогава, сега често се случва обратното — да издържат и зетя. Но пушкинистите доста са спорили дали този брак е щастлив — той на четирийсет и две, тя на шестнайсет.

Веднъж майката и двете дъщери оставят граф Фикелмон да оправя дипломацията в Неапол и предприемат пътешествие. Тук-там, та в Петербург, в Царское село.

Александър I, император и самодържец всеросийски, цар полски, велик княз на Финландия и прочие, и прочие, както се изписвало в указите, провежда наблизко маневри. Случайно се запознава с Доли и се влюбва. Тази болест и по царете ходи. Почва да ѝ пише любовни писма — на френски, с изящен царски почерк. Той е връстник на мъжа ѝ. Удължава маневрите, зачестяват баловете.

През 1829 година граф Фикелмон става посланик в руската столица. Вече имат и дъщеричка на четири години — Елизавета-Александра. И нали е католичка, добавят още Мария-Тереза. Майката и Екатерина вече ще живеят отделно, наемат апартаменти в големия дом-особняк на князете Салтиковичи на Дворцовата крайбрежна. Тук четирийсет и четири годишната дъщеря на великия Кутузов среща двама и осем годишния Пушкин и беззаветно се влюбва в него. Тя е изстрадала, знатна, мъдра, обичаща. Всеотдайността, която я няма у младата жена, по-точно — в младото тяло, при нея е опожаряваща страст.

Сто години по-късно, в бившия дворец на граф Юсупов, там, дето е убит любовникът Распутин, намират двама и шест писма на Пушкин. Тези писма са последното доказателство за една тайна любов.

Когато Доли се запознава с Пушкин, още същата нощ записва в дневника си: „Пушкин, писател, води беседите очарователно — без претенции, с увлечение и огън. Но е невъзможно да си по-некрасив — това е смес от външността на маймуната и тигъра, нали произхожда от африкански предци, в цвета на лицето му се забелязва още и някаква чернота и има нещо диво в неговия поглед.“

Незавидно описание. Но и тя впоследствие не е била безразлична към него, има някакво кратко и зашеметяващо меле между тях, разменени писма. Доли била жена с особен чар, самочувствие и осанка.

А Пьотър Вяземски наистина бил влюбен в Доли. Тя не го харесвала и той пренесъл несподелената си любов до края на живота си. Неговата сестра пък, Екатерина Андреевна Карамзина, била влюбена в Пушкин. И тя е доста по-възрастна от него, жена на благодетеля му. И тази любов е забулена в тайна. Известно е, че преди да почине, той праща да я повикат и се изповядва на нея. След изповедта тя напуснала къщата на Мойка обляна в сълзи.

На 6 април 1830 година Пушкин за втори път отива в Москва да иска ръката на Натали. Този път я дават. Същата вечер той написва писмо на родителите си, иска благословията им. Написва писмо и на граф Бенкендорф, съобщава му за годежа, както е положено.

37. И ДРУГИ ДОСТОЙНСТВА

На 18 февруари 1831 година трийсет и две годишният Александър Сергеевич Пушкин се венчава за деветнайсетгодишната Наталия Николаевна Гончарова в тиха църквичка, недалече от Арбат, в центъра на Москва.

По време на венчавката от наля падат кръстът и евангелието. В същото време угаснала и свещта, която държал Пушкин, и той, нали си е суверен, пребледнял. Но вече е написал в писмо: „Първата любов винаги е въпрос на чувствителност. Колкото по-глупава е, толкова повече дивни спомени оставя тя след себе си... Женитбата ми за Натали — това, нека да отбележа в скоби, е сто и третата ми любов — е решена!“

Първите месеци остава да живее в Москва, но тъщата почнала да си показва рогцата, а и той не ѝ цепел басма. През май се преместват в Петербург — там холерната карантина вече е дигната.

Настаяват се в хотела на Демут. Скоро след това — в Царское село. През октомври въвежда младата си жена във висшето общество.

Появяването ѝ предизвиква фурор — латинска дума, но пък точна. Натали наистина била прелестна — съвършена като тяло, а държанието и маниерите ѝ — проникнати от дълбока порядъчност. Всичко било *comme il faut*, както казват французите, сиреч безупречно, казано по нашему.

В това общество той е популярен. Хвален и отричан, уважаван и мразен. А тя — жена на първия поет на Русия.

Много са смятали Натали за кокетка. Не била кокетка. Трийсет години след нейната смърт публикуват писмата му до нея. В тях има взаимност и обич. Но и двамата правят по една фатална грешка. Той, геният, проревнува като най-обикновен съпруг, а тя се подлъгва и отива на тайната среща с Дантес, след серията скандали и женитбата му за сестра ѝ.

Освен Натали, Ана Керн и Елизавета Кутузова, другите — повече от сто жени в живота му, не съхраняват неговите писма. Баронеса Евпраския Николаевна Вревская ги унищожават пред смъртта си, децата ѝ я молели да ги запази. Не се съгласила.

Дъщерята на Натали от генерал Лански казва за майка си: „Само жена, убедена в своята безусловна невинност, може да съхрани (при съзнанието, че рано или късно те могат да попаднат за печат) това оръжие, което за предубедените може да се обърне срещу нея.“

В тези писма няма словесни жонгльорства — ако има повод за ревнуване, той направо ѝ свива сармите, както го прави всеки банален съпруг.

След смъртта на Пушкин Азя, Натали и децата живеят на улица „Аптекарска“ буквално като монахини. Не ходят никъде, не приемат гости. Покорна на съдбата, Натали била трогателна. Дори на свекъра ѝ, Сергей Лвович, който отначало я обвинява за гибелта на сина си и се отнася към нея с неприязън, се обърнало сърцето. Гостувал в майчиното ѝ имение в Платняния завод, където била тя с децата, и като се върнал в Москва, ѝ писал, че му е станала като дъщеря.

Един литературовед казва за нея: „Тя беше толкова красива, че можеше да си позволи да няма никакви други достойнства.“

А тя имала...

Била и умна, и предана съпруга. И грижовна майка. И добра стопанка.

А Ана Ахматова я осъдила, обвинила я, че без нейната активна помощ старият Хекерен и осиновеният от него Дантес биха били безсилни.

Не се знае. Не може и да се повтори, за да се наблюдава и да се разбере.

Марина Цветаева е още по-крайна: „Беше красавица. Само красавица. Просто красавица. Като меч.“

Ревност. Все едно да взема и да одумвам белогвардейския офицер Сергей Ефрон, че е помъкнал Цветаева по хотелите на Европа, па и деца ѝ направил, да висят на шията ѝ и да мизерстват... Или да правя забележки на Николай Гумилъв, че често пляскал шамари на Ахматова, докато му била жена...

Няма да стане. Само ще кажа, че тези доблестни мъже, и двамата, загиват трагично.

Пушкин не е дал пращинка да падне върху репутацията на жена му и навремето завещанието да се пази нейната чест било свято изпълнено.

Когато почва да издава списание „Современник“, Натали става нещо като секретар на редакцията. Оправна, занимавала се дори с набавянето на хартия, както и със спомоществователствата. Водила и сметките, тоест — счетоводството.

Всичко било както трябва, живели щастливо.

До появата на Дантес.

Той пристигнал в Кронщат на 8 октомври 1833 година на борда на параход „Николай I“. На парахода се запознава с холандския посланик барон Хекерен, който го настанява в жилището си и по-късно го осиновява. Говорело се, че старият барон е обратен.

И ето че Дантес започва настойчиво да ухажва Натали и тя бавно и безнадеждно да се влюбва в него. Съпротивлявала се на чувството, но то се оказало по-силно от нея. И допуснала трагичната грешка да повярва на „отчаянието“ на зетя си в писмото, с което той я плаши, че ще се самоубие, ако тя откаже срещата с него. И отива на посочения адрес — квартирата на приятелката ѝ Идалия Григориевна — извънбрачна дъщеря на граф Строганов — въпреки че отлично е знаела за неистовата омраза на мъжа си към Дантес.

Не била „делова“ срещата, той се нахвърлил върху нея.

Тя се отскубва и побягва и все още разтреперана, сломена, се прибира вкъщи и признава греха си на Констанция, гувернантката на децата ѝ. Казва и на Пушкин къде е ходила. Бил бесен, а в такива мигове езикът му ставал безпощаден и тя го отнесла...

А той си позволявал измени. Докато била бременна, а после лехуса...

Тя усещала, когато той се увличал по някоя жена. Ревнувала го. И от Доли. И от Александра Осиповна Смирнова, и от Надежда Лвовна Сологуб. И от Карамзина, много по-възрастна от него. Когато има любов, възрастта се скрива като луната зад тъмни облаци. Когато страстта премине, отново се показва. Ревнувала го и от княгиня Голицина, от Полина Шишкова.

Имала право. Имало защо.

За Пушкин се носели легенди и ветровете на любовната му слава освежавали цяла Русия. Натали е знаела за тази слава още преди да се

омъжи за него.

Преди да издъхне, Пушкин ѝ поръчва: като умра, отиваш на село, носì траур две години и после се омъжи, но за порядъчен човек.

Изпълнила всичко.

38.

ТАНЦИ

Пушкин не забравял жените, с които е бил. Няколко месеца преди дуела ръката му написала: днес имах юбилей, треснах стотната!

Удивен, плеснах се по челото — сто жени!... Цял султански харем!

Преподавателката ми по руски Татяна Александровна се зае да ми обяснява как ставало. Уговорките за срещи се правели по време на танците на баловете, а и пощата била стриктна. И лакеите, които отнасяли писмата, умеели да мълчат. Както и файтонджиите.

За да станеш файтонджия, трябвало да караш нещо като спецкурс и да полагаш изпити по география на Петербург или Москва — градовете, в които ще работиш — и околностите; изпити по френски език и добри маниери, по управление на впряга. Дори и по астрономия — за тези, които ще работят и нощем.

Файтонджиите не са били като нашите таксисти, дето се правеха на ченгета и като го спреш, макар да му свети зелената лампичка, те пита закъде си и ти вика: не съм за там! Файтонджия, който проговори и издаде тайна, вече не е файтонджия и останалите от пиацата го прогонват.

Имало и много квартири за срещи, някои се наемали и за постоянно. От прозорците се давало знак: ако пердето е вдигнато или има саксия с цвете — теренът е свободен. Или направо са си уговарили часовете за любов.

В едно писмо на дама от висшето общество от онова време прочетох, че от 11 януари до 15 февруари е била на петнайсет бала. По три на седмица. Каква енергия наистина! То не е да речеш и да не играеш, да пропуснеш танц. Няма такава нещо.

На всеки бал се играело задължително по две мазурки — полски танц в три четвърти такт, с умерено до стремително бързо темпо, с характерен ритъм. Танцуват го още от шестнайсети век. В един

справочник намерих, че художествената форма на мазурката е създадена от Фредерик Шопен.

Играели и по три продължителни валса. По единайсет кадрила — танц френска работа, състои се от шест различни фигури, при които участват по няколко двойки, като си разменят партньорите. След кадрила се играело по един гавот — бърз френски танц с въртеливи движения и много живо темпо. Един танц — „буря“, един танц — попури, един гросфатер. Общо — двайсет и един танца, над два часа постоянно движение. Много пот се е ляла, няма как, въпреки че тогава нямало дезодоранти, а парфюмите били от скъпи по-скъпи.

Да успокоим днешните мъже: сега балове няма, а на дискотеки ходят подрастващите. Семейните понякога си ходим на гости, а там ядене и пиене на корем. Одумаме политиците, комшиите, альш-вериша, наречен бизнес. Като се върнем вкъщи, тумбакът ти пълен, едва се довлачваш до кревата и забиваш като мотика главата си във възглавницата. И докато жена ти се съблече или прибере масата, ако гостите са били у вас, ти вече хъркаш като заклан и ако сте на последния етаж — керемидите падат...

39. ГИБЕЛТА НА ПОЕТА

Сутринта на 4 ноември 1836 година Пушкин и няколко негови приятели получили анонимни писма, че той е приет в ордена на рогоносците.

И преди това Пушкин получавал анонимни бележчици, писани от княз Долгоруков и княз Гагарин, който носел хартията и си признал след време злодейството. Като реакция поетът забранил на жена си да приема Дантес. Той почва да ѝ праща писъмца, тя ги показвала на мъжа си. Знае се, че го е молила да напуснат за известно време града, но той категорично отказал.

След последния пасквил за ордена на рогоносците Пушкин изпраща по офицера от генералния щаб Клементий Росет покана на Дантес. Получава я посланикът Хекерен и пристига да моли за отсрочка на дуела поне едно денонощие. После пак идва при Пушкин, със сълзи на очи моли за нова отсрочка.

През това време Дантес обявява, че ще се жени за Екатерина. Датата на сватбата, 10 януари, била обявена на бала у Салтиковичи на 17 ноември.

На сватбения обяд у граф Строганов Пушкин не присъства. Отказва да приема младоженците в дома си.

Но на баловете Дантес продължава да ухажва Натали, държи се дръзко, наоколо се споглеждат и шушукат.

На 25 януари Пушкин отправя крайно оскърбително писмо до посланика. На другия ден при него пристига аташето на френското посолство виконт Огюст д'Аршак и му предава поканата за дуел на Дантес.

Пушкин и Дантес се запознават в ресторант, на някакъв обяд ги турили един до друг на масата. Знаело се от всички, че френският поданик е любимец на Николай I и на императрица Александра Фьодоровна. И той го афиширал пред Пушкин, намерил пред кого...

Сутринта, в деня на дуела, лицейският съученик на Пушкин Константин Карлович Данзас вървял по улица „Пантелеймонска“. Насреща се задала карета-шейна и от нея го повикал Пушкин. Връщал се от дома на Росет — Росет го нямало. Помолил го да идат до френското посолство, да бъде свидетел на един разговор. Но там направо го представил за свой секундант. Уточнили мястото и часа на дуела, излезли от посолството и се разделили.

Срещнали се отново в три подир обед в сладкарницата на Волф и Беранже, Пушкин си поръчал чаша лимонада. Много я обичал, лакеят му Никифор постоянно му правел — лимонов сок, захар, вода.

Опразнил на един дъх чашата, качили се на шейната и потеглили към Троицкия мост.

Външно Пушкин бил спокоен. За какво е мислел, след като отивал срещу куршум от десет метра?

За дуела знаели няколко души. Защо не са го спрели? Знаела и Екатерина, но била вече жена на Дантес и мразела Пушкин. Но защо другите мълчали и не направили нищо, за да го осуетят?

На Дворцовия кей те срещнали Натали в карета. Разминали се — тя била късогледа, Пушкин гледал встрани.

Недоброжелатели разправят, че тя се връщала от Дантес, с когото се прощавала. Но и това не е истина. Просто ходила някъде — едно от поредните матинета. Вкъщи всичко е наред: гувернантката гледа децата, слугите подреждат и почистват къщата, готвачът готви — у тях се готвело всеки ден. Впрочем, когато докарват простреляния Пушкин, трапезата била наредена за вечеря.

Нататък по пътя срещали познати, които се връщали от пързалка, влачейки шейнички. Денят бил ясен.

На Чорная речка, двеста метра от Комендантската вила, пристигат едновременно с Дантес. Преминават през храстите и се озовават сред малка полянка и дълбок сняг. Нищо не се виждало от пътя, където останали каретите.

Секундантите утъпкали с крака пътека, отброили крачките, сложили на снега шинелите си за бариери и ги повикали.

Зареждат пистолетите, дават им ги и ги отвеждат по местата, откъдето ще тръгнат един срещу друг.

Духал студен вятър. Температурата — петнайсет градуса под нулата.

Сигналът да почнат дава Данзас, махнал с шапката си.

Пушкин стига пръв до бариерата, вдига пистолета, цели се. В това време Дантес стреля.

Падайки върху шинела на секунданта си, Пушкин вижда кръвта, коя блика от него, и казва: „Мисля, че лявото ми бедро е раздробено.“

Надига се и процежда: „Почакайте, имам достатъчно сили да направя своя изстрел.“

Дулото на пистолета му се е напълнило със сняг. Дават му друг. Той се понадигва, опира се на лявата си ръка и стреля. Дантес пада. Пушкин пита: „Ранен ли е?“ „Мисля, че съм ранен в гърдите“ — отговаря Дантес. „Браво!“ — извиква Пушкин и хвърля пистолета.

Секундантите събарят оградата от тънки пръти, повикват шейните.

Когато стигат до дома на Мойка, Данзас слиза и отива при Натали. Там била и Азя. Казва им, че е имало дуел и че Пушкин е ранен. Те се втурват навън, в това време го внасяли. Той им извиква да се махат, ще ги повика после.

Данзас тръгва за лекар.

Първите трима, при които похлопва, ги нямало, били по визити. Среща доктор Шолц, който довежда и доктор Задлер. Превързват раната, идва и доктор Аренд.

Лекари от старата немска школа, те лекували главно с очистително и пиявици. Но сега няма нужда от пускане на кръв, тя сама изтича...

Надмогвайки ужасните болки, Пушкин пита дали раната е смъртоносна. Казват му, че е малка вероятността да оздравее. Благодарил им за истината, казал, че ще се заеме с личните си работи.

Доктор Аренд се надвесва над него и казва, че задълженията му като лекар налагат да съобщи за случая на императора. Раненият поискал да предаде молбата му — да не преследват неговия секундант.

Довеждат свещеник и той се причестява. Предстоят му трийсет и шест часа агония...

В това време идват приятелите. Жуковски, княз Вяземски, граф Виелгорски, княз Мешчерски, Павлуев, Александър Тургенев, Владимир Дал, граф Строганов.

Пушкин повиква Данзас и почва да му диктува дълговете, които има и за които няма полици, нито разписки. Сваля пръстена си и му го

подарява.

Започват непоносими болки. На разсъмване поутихват, унася се.

Сутринта поисква да види жена си и децата си. Пред всички заявява, че тя е невинна, че никога не се е съмнявал в нея.

Прекръстил децата си.

Пред дома вече се трупа народ, питат за здравето му.

Данзас му пошепва, че е дошла Екатерина Андреевна Карамзина. Казва да я повикат: „Искам тя да ме благослови.“

Оставят ги насаме.

Много по-късно тя ще сподели: казал ѝ, че не му е достатъчно, дето приятелите му и петербургското общество като него са убедени в чистотата на жена му. Нужно му било неговата чест да е неприкосновена във всички кътчета на Русия, където е известно името му...

Към обед се почувствал добре, съвзел се, бил дори весел.

През следващия ден често викал жена си, отпадал. Дълго говорил с Жуковски.

Лекарите казали, че му остават около два часа.

Тълпата долу почнала да атакува входа. Турили часови от Преображенския полк.

Идва и Елизавета Михайловна, прощава се с нея.

Когато болките ставали нечовешки, вместо да стене, викал: „Бедната ми жена! Бедната ми жена!“

Казал да му донесат огледало. Огледал се, махнал с ръка.

Поискал чашка ошав. Натали притичала, коленичила до кушетката, давала му с лъжичка. Всичко, което поемал, било от нейната ръка. Бил ласкав към нея, утешавал я.

Забранил на братята ѝ и на приятелите си да се бият с Дантес и да отмъщават. Няколко пъти казал на жена си: „Ти не си виновна!“

Като поел три лъжички от ошава, отклонил глава, което значело, че не иска повече. Прошепнал: „Колко е хубаво!“ Натали изпуснала чашката и припаднала.

С гаснещ поглед обходил шкафовете на библиотеката, където били наредени книгите му, тихо казал: „Сбогом, приятели!“

След минута помолил да го обърнат на дясната му страна. Дал и Данзас изпълняват желанието му. И заспивайки вечния си сън, прошепва: „Ктнчина...“

Доктор Аренд, фронтови лекар, в чиито ръце са умирали стотици, заплакал. Като се успокоил, казал, че за Пушкин било жалко, че не е убит на място, защото мъките му били огромни. Но за честта на жена му било щастие, че останал жив. Никой от тях не можел да се усъмни в невинността ѝ...

Плетнъов казал на Дал: „Като гледам Пушкин, за първи път не се страхувам от смъртта.“

Тялото престоява вкъщи два дни. Градът се извървял покрай ковчега за последно сбогом. През нощта срещу 31 януари го откарват в Придворно-конюшенската църква, където на другия ден се извършва опелото.

На 1 февруари Александър Тургенев, придружен от жандармерийския офицер Ракеев, поемат с ковчега към Святогорския манастир край Михайловское...

40. СЪДБАТА НА СЕКУНДАНТА

След като Пушкин продиктувал неизвестните си дългове, казал на присъстващите: „Молете се за Данзас. Той ми е брат.“

Данзас се оказал истински секундант. Знаел, разбира се, че дуелите са забранени още през 1787 година с указ на Екатерина II, според който секундантите се подвеждат под отговорност за умишлено причиняване на смърт. И въпреки това тръгва с Пушкин.

Син на генерал, Константин Карлович Данзас бил любим офицер заради изключителната си храброст. За нея е награден със Златна полусабя и брилянтен пръстен. Раняван е няколко пъти.

Пушкин моли императора да не съдят Данзас. Самодържецът отклонява молбата.

Осъждат го на смърт чрез обесване. След време го помилват и му отнемат полусабята и пръстена. Разжалват го в редник. Затварят го в крепост. Когато излиза от нея, остава да служи за кратко време в столицата. После го изпращат в Тенгинския полк, под свистенето на куршумите на чеченците. Бил пряк началник на поручик Лермонтов, също заточен заради Пушкин. Като командир по фортовете на Черноморската брегова линия се срещал с Лев Сергеевич, брата на Пушкин.

Излиза в оставка без каквито и да е спестявания. Умира в самота, погребват го на държавна сметка.

Николай I, който на 8 септември 1826 година, след връщането на Пушкин от Михайловское, записва в дневника си: „Беседвах с най-умния човек на Русия!“, след като научил от доктор Аренд, че раната на поета е смъртоносна, веднага му праща бележка: „Любезни приятелю Александър Сергеевич, ако не ни е съдено да се видим на този свят, приеми моя последен съвет: старай се да умреш като християнин. За жена си и децата си не се безпокой, вземам ги под свое попечение.“

След като Пушкин прочел бележката, докторът-куриер си я взел обратно, за да я върне, както му било заповядано.

И същия ден същият император написал в писмо: „Тук всичко е спокойно и само трагичната смърт на Пушкин занимава публиката и подхранва разни глупави слухове.“

41. СЪНОВНИК

„Изморих се да бъда зависим от доброто или лошото храносмилане на този или онзи началник; дотегна ми, че моето отечество се отнася към мене с по-малко уважение, отколкото към който и да било английски младок, пристигнал да се перчи пред нас с тъпотията си и с неразбрания си език.“ — из писмо на Пушкин до А.И. Казанчев, юни 1824 година.

Седем години по-късно, след ред молби, императорът му разрешава да се рови из архивите, замислял серия исторически книги. Дава му и малка заплата. Казал на Плетнъов на 22 юли 1831 година: „Тъй като е женен и не е богат, трябва да му пуснем нещо в тенджерата.“

Три години по-късно, навръх новата 1834 година, поетът записва в дневника си: „Вчера получих чин камерюнкер, което е твърде неприлично за годините ми. Но на двореца му се иска Наталия Николаевна да танцува в Аничков.“

И още: „Аз мога да бъда поданик, дори роб, но лакей и шут няма да стана даже на царя небесен!“

В писмо до Натали от 11 юни 1834 година: „На оногова^[1] престанах да му се сърдя, защото, като размисли човек, не е той виновен за свинството, което го заобикаля. А като живееш в нужник, неволно свикваш с лайната и вонята им престава да ти бъде противна, ако и да си джентълмен. Ох, да можех да избягам на чист въздух!“

Пушкин казва, че съвременният му герой е разочарован от предишните си радости, разочарован от светската суета, от модните книги, от успеха си сред жените. С една дума — от всичко.

Героят на моето време е разочарован не само от жените — те просто не му правят впечатление. Не само от модните западни бестселъри, от фалша на обществото, от псевдодемокрацията. Той е разочарован от държавата си. Отечеството му не само не се отнася с уважение към поданика си, направо го презира. Държавата го ограбва с

данъци и неплатен труд, рекетира го постоянно с цените за ток, парно, медицинско обслужване, транспорт, образование, с безразлична и люписемкаджийска полиция, с безправно правосъдие, с политици дупедавци, с отрепки в Народното събрание, избрани не мажоритарно — за това се иска да си личност и народът да те знае — а с партийна листа.

Така е. Времената се менят — героите също. Тежко на нас, простосмъртните!

А в пълния български съновник със съставител и автор на предговора Анатол Анчев, отпечатан в Издателски център „Интерсервиз“ — София, през 1991 година, на буквата „П“ може да се прочете следното:

„Пушкин, писателя, ако видиш насън, значи чест,
веселие и мъдрост.“

Приятни съновидения, предобрий читателю!...

[1] Императора — Б.а. ↑

42.

СЛОВЕСНА СКУЛПТУРА

От класиците най-много сме говорили с Иван Пауновски за Пушкин.

Отличен ерудит и импровизатор, той разказваше за Лицея, сякаш бе учил там заедно с Александър Сергеевич. На къдрокосия юноша с тъмно лице и сини очи викали Французина. На французки били и първите му стихове. Но както разказваше, моят приятел вдигаше „слънчогледа“ и като нахакан катаджия спираше разговора. Правеше го, за да ми обърне внимание и да ми набие в главата своето откритие, че и Пушкин, както и другите руски писатели, които си служели с френския език до съвършенство, не създават нищо значително на този език... Обратното, снишаваше глас и ме гледаше безмилостно Иван Пауновски, тъкмо те жадно се нахвърлят на руския, някак чужбински за тях, а и по-слабо разработен, и тъкмо с този език започват създаването на великата си литература.

Разумът и точността на Пауновски не предизвикваха възражения.

Още двайсет и три годишен, Пушкин отцепва романистите преди него: „Тези хора никога няма да кажат приятелство, без да прибавят: «туй свещено чувство, чий благородний пламък», и т.н. Точност и краткост — ето първите достойнства на прозата. Тя изисква мисли и мисли — без тях блестящите изрази за нищо не стават.“ Моят приятел добавяше: „Абе, знаеш, красивите думи са като красивите мадами, само са за леглото!...“

Пауновски обичаше да говори за руските дворянки — княгини, графини, баронеси — особено за петербургските. За развратните им нрави. Те не знаели добре руски, четели главно френски романчета и във всеки нахакан кавалерист виждали принца на бял кон. После пресметливо се женели за богати старци, заличавали погромите и тревата, изпотъпкана от ботушите на младите офицерчета, се изправяла... Като че ли сега не е същото!

Естествено, както е естествено това, че лете Нева е синя, а зиме — бяла, на тях са им били чужди литературните въпроси, както и обществените. Но сексуално били грамотни, удивлявали дори изтънчените чужденци с пълна програма. Приблизително същото било и в провинцията, твърдеше Пауновски като сълицист на Французина и професионален познавач на проблема. Но според него и столичанките не се къпели всеки ден и по баловете от парфюмите и потта им се получавала особена еротична миризма. Сега жената не мирише на жена, а на някаква марка дезодорант, от който мъжете хващат сенна хрема...

Много сме говорили за повестта на Пушкин „Изстрел“. В нея дуелистът яде череша и стреля във въздуха. Самият Пушкин го прави, когато е на двайсет и три години. На дуела си с офицера Зубов. Зубов не уцелва — Пушкин не стреля. Отказът от изстрел е по-убийствен от куршума в сърцето!

Лермонтов също отива на дуела с Мартинов с фуражка, пълна с череша — като младия граф в повестта „Изстрел“. И той плюел предизвикателно костилките, но приятелят му Николай не бил вече приятел, а убиецът Мартинов.

И за дуела на Пушкин с Дантес сме говорили. Пауновски беше, както винаги, категоричен: дуелът не може и не бива да се смята като светска интрига с печален край. Това е привидното, а трагизмът е другаде. В духовната разпра на поета с обществото, в което живее. Според Пауновски дуелът бил търсен и намерен отдушник — взрив на самотата, на ожесточението, на волята да устоиш на всичко.

Предната вечер двамата с Иван Динков бяхме затъвали до козирките в кварталния „Клондайк“ и почнах да възразявам: Пушкин, който във всичко е гениален, веднъж постъпва като редови гражданин — изревнувал жена си и тръгнал да дири възмездие...

Пауновски млъкна, отгласна чашата с мерло, с което ми даваше да разбере, че по-добре би било държавата да купи зелена молотовка с брезентово чергило на някое текезесе, вместо да харчи грешни пари да ме учи...

Още щом нашумява името на Пушкин, в началото на творческия му път, Александър I заявил: „Трябва да бъде пратен в Сибир: наводнил е Русия с възмутителни стихчета, цялата младеж ги знае наизуст...“

Не го пратил в Сибир. Натирил го да чиновничи в Кишинев и Одеса. После го въдворил в родовото му имение в Михайловское. Постоянно бил под наблюдение, затова и декабристите си пазели от него тайната. И десет дни преди кървавата разправа с тях той с ведро настроение написал поемата „Граф Нулин“...

С няколко изречения Пауновски е изваял Пушкин — цитирам го точно: „Физически пъргав, по душа и темперамент неспокоен и до крайности противоречив. Галантен и непостоянен. С изящен вкус. Податлив към наслади, склонен към разочарования. Рушител на светските канони. Влюбчив. Тъжен понякога. Напълно лишен от егоизъм и сребролюбие. Рицар на дълга, на честта, на приятелството, на семейните отношения. Неуморен труженик и същевременно певец на епикурейството. На хусарските гуляи. На интимните приключения. Гениален художник. Последователен патриот. Мислител и надарен полемист.“

43. ВЕЧЕРЯ С ГОГОЛ

Лермонтов написва стихотворението „Смъртта на поета“ на 29 януари 1837 година, два дни след дуела на Пушкин. Дописва го с шестнайсет стиха на 7 февруари. Стихотворението тръгва от ръка на ръка, от уста на уста и името му се понася из целия Петербург. Той е само на двацет и три години.

Корнет Михаил Юриевич Лермонтов.

Скоро в квартирата му е извършен обиск, на другия ден го арестуват. Арестуван е и приятелят му Святослав Раевски, с когото живеят заедно и който е размножил част от екземплярите.

В доклада на граф Бенкендорф до царя има такова изречение: „Уводът на това стихотворение е дързък, а краят — безсрамно свободомислие, повече от престъпно.“

При разпита Лермонтов отказва да назове името на Раевски.

Нов разпит по нареждане на Николай I. На този разпит му удрят плесница. Такова унижение му се случва за първи път в живота... Той губи самообладание и назовава името на приятеля си.

Лермонтов от малък е живял в самота. Не е учил в училище, няма зад гърба си лицей, явявал се на изпити като частен ученик. Той е сирак и от дете се учи да презира и мрази. Да не се доверява никому! Бил само на десет години, когато предават и съдят декабристите. Запомнил гордата им саможертва и сълзите на жените им... Самодържавието е в силата си, култът към Николай I е във своя свръх. Чернишевски още не е произнесъл своята присъда: „Жалка нация, нация на роби, от долу до горе — всички са роби.“ Но тя се отнася и за тогава.

Поведението на Лермонтов е типично за времето си: да кажеш неистина, значи да се унизиш до дъното на лъжата. Така постъпват и декабристите — оставят пълни самопризнания.

На другия ден се окопитва. Почва да се прави на наивен при писането на обясненията си. Пише, че бил болен, когато из града се

разнесла вестта за нещастния дуел на Пушкин. Някой от неговите познати му я донесъл, обезобразена от разни измислици. Едни — привърженици на Пушкин, разказвали, че той бил преследван и принуден да направи крачка, противна на земния и на небесния закон, защитавайки честта на жена си. Други, особено дамите, оправдавали противника на Пушкин, наричали го най-благороден човек, казвали, че Пушкин нямал право да иска любовта на жена си, защото бил ревнив и лош... И тогава силно негодувание избухнало в него против тези хора, които нападали човек, вече сразен от ръката Божия...

Скоро дават ход на делото за „неразрешените стихове“.

Чернишов, военният министър, съобщава на Бенкендорф велението на императора: корнет Лермонтов да се премести на служба в Кавказ, а Раевски да се държи в ареста месец, след това да се изпрати в Олонецка губерния.

На 27 февруари Лермонтов пише на Раевски: „Мили мой приятелю, сега ме пуснаха вкъщи да се сбогувам. Не можеш да си въобразиш отчаянието ми, когато научих, че съм виновен за твоето нещастие...“

Лермонтов изживява тежко предателството си. Постоянно се самообвинява, пише му отчаяни писма, въпреки че Святослав Раевски много пъти е казал: „Повтарям, няма за какво да обвинявам Мишел.“

След десет месеца, когато Лермонтов се връща от Кавказ, пак му пише. Всички писма завършват с думите „твой, навеки, вечно предан“... Може би тук някъде се поражда и презрението му към живота. Както и към смъртта. Странностите на характера му. Болезненото чувство за чест. Резигнациите. Гордата самообреченост, бягството от любовта и сарказмът към жените.

Стихотворението „Смъртта на поета“, с което Лермонтов става известен, е публикувано за първи път през 1858 година в Лондон, в алманаха на Херцен „Полярна звезда“, двацет и една години след гибелта на Пушкин и седемнайсет — след гибелта на своя автор.

Лермонтов е по-млад от Пушкин с петнайсет години. Не се познават, виждал го е два пъти. Първия път — случайно. Отива у приятел и в коридора едва не се сблъскват, разминават се за секунди!

Втория път Лермонтов научава, че Пушкин ще бъде някъде на бал. Отива на адреса и отдалече вижда каретата, с която той пристига.

Вижда как подава ръка на Натали, пристегната и изваяна като статуетка.

Гогол той вижда за първи път у Михаил Погодин. След разточителния обяд двамата се оттеглят в градината, разхождат се. Храстите са напъпили, тревата между алеите се е събудила.

Похапнал добре, Гогол най-безцеремонно го съветва да върви сред народа, да подиша дим от говежди тезек и кози барабонки, да хапне клисав хляб, отъркалян в пепелака, пък тогаз ще видим!...

Той не е чел нищо от него и не е длъжен да знае, че този младеж има зад гърба си куп тетрадки със стихотворения, че пише роман. Е, написал едно стихотворение за гибелта на клетия Александър Сергеевич, разшумя се тази история тогава, но... Писателството е сериозно дело, не е за всеки. На младите офицери им дай балове и танци...

Лермонтов мълчи, стиска зъби. И ругае, разбира се, наум. На всичко отгоре Гогол го кара да му рецитира нещо. Макар и загубил настроение, казва откъс от „Мцири“. Още, настоява Гогол. Казва посветеното на Мария Шчербатова стихотворение, нали и тя като него е чедо на Украйна...

Нищо не излиза от рецитала.

Гогол го болят зъбите, прищракват. Две не вижда от болки. Сяда на близката пейка, подпира бузата си, а с другата ръка му маха да си върви...

Иван Тургенев, който е само четири години по-млад от Лермонтов, го вижда на бал срещу новата 1840 година. И записва впечатлението си: „Във външността на Лермонтов имаше нещо зловещо и трагическо, някаква тъмна и недобра сила, замислена презрителност и страст вееше от неговото смугло лице, от неговите големи и неподвижни тъмни очи.“

44. ПЪРВИ ДУЕЛ

Ернест дьо Барант е син на френския посланик в Русия. Точно две години след разправиите и арестите около стихотворението „Смъртта на поета“ той почнал да подпитва по приемите и баловете — това стихотворение само за Дантес ли е, или обижда цялата френска нация. Дори вече си бил избрал секундант — граф д'Англез, който е подчинен на баща му и го следва навсякъде.

Скарването става на бала у графиня Лавал, Лермонтов приема дуела.

Почват с шпаги, но шпагата на Лермонтов се счупва. Продължават с пистолети, Лермонтов е леко ранен, отказва да стреля. Мястото на дуела е на Парголовия път, отгатык Чорная речка. Датата — 18 февруари 1840 година.

Вестта за дуела светкавично обхожда Петербург.

Княгиня Мария Алексеевна Шчербатова е само на два̀йсет години, а е вече богата вдовица. През отминалото лято е живяла на дача в Павловск, южно от Питер. Тук, влюбен в нея, е идвал Лермонтов и — влюбена в него — тя го посрещала... И вестта за дуела сега я зашеметява, плаче и се тръшка, убедена, че той е заради нея, че Мишел си е жертвал живота заради нейната чест.

Той остава равнодушен. Поне привидно. Дори и когато тя ще хукне да го догонва по безкрайните, разкаляни и безнадеждни пътища на Русия и да му доказва любовта си...

Неговата голяма любов — Варвара Лопухина, прототип на Вера от „Герой на нашето време“, вече е в чужбина. Тя се омъжва за ревнивия Бахметев и има глупостта да му признае романа си с Лермонтов. Той направо ѝ почерня живота.

На 11 март Лермонтов е арестуван. Започна делото му пред военния съд. Барант е „посъветван“ да изчезне, което и прави. Поетът, който от два месеца е произведен поручик, трябва да бъде незабавно преведен на служба в Тенгинския пехотен полк в Кавказ — това е

присъдата. Тя съвпада с излизането от печат в самостоятелно издание на романа „Герой на нашето време“.

Император Николай I до жена си: „Прочетох «Героя» до края и намирам втората част отвратителна, напълно достойна да бъде на мода. Това е все същото преувеличено изобразяване на презрени характери...“ И още: „И тъй, аз повтарям, че според моето мнение това е жалка книга, която разкрива голямата поквара на автора.“

Нищо не може да се направи. Случва се и императорите да грешат по отношение на литературата и времето да ги опровергава.

Докато е в ареста, го посещава самият Висарион Белински. След по-малко от месец в „Отечествени записки“ ще излезе статията му за романа. В нея се казва: „Романът е тъжен размисъл за нашето време... Това е вик на страдание, но вик, който облекчава страданието.“

На път за Кавказ Лермонтов се отбива в Москва, отива да види приятеля си Мартинов, Николай Соломонович. Не подозира, че само след година той ще бъде убиецът му.

Мартинов го няма. Посрещат го майка му и сестрите. Юлия ще се жени за граф Лев Гагарин. Тя, разбира се, не знае, но публична тайна е, че е интригант и е един от авторите на анонимните писма до Пушкин... Наташка пък не само е влюбена в Лермонтов, не само че има пресантиманта, направо е убедена, че тя е княжна Мери от романа му. И тя е била в Кисловодск с майка си и там двамата са се срещали, и тя била с пурпурен шал. А кафявите ѝ обувчици, с цвят на бълха, били същите и в цял Кисловодск само тя имала такива!...

Когато Лермонтов стига до Ставропол, го отклоняват за специалния отряд за Чечня на генерал Галафеев. Тук се срещат с Николай Мартинов — вече е 18 юни 1840.

Отрядът е в постоянно движение — от аула Алда, през Гойтинския лес, до бреговете на река Валерик. Водят се кървави битки с части от непокорената още Чечня. От всеки храст ги дебне смъртта, животът им сякаш е заложен на хазартна игра. Но идва ноември, ваят продължителни дъждове, стяга студ, обръща го на сняг, почва да трупа преспи и военните действия се прекратяват до пролетта. Отрядът се прибира в крепостта Грозная, почват отпуските.

Писмена заповед на генерал Галафеев, издадена на 9 юли 1840 година: „Поручик Лермонтов от Тенгинския пехотен полк при щурма на неприятелските укрепления на река Валерик имаше за задача да

наблюдава действията на предната щурмова колона и да уведомява началника на отряда за нейните действия, което бе свързано с голяма опасност за него от страна на неприятеля, скрит в гората зад дървета и храсти, но този офицер въпреки опасността изпълняваше възложеното му поръчение с превъзходно мъжество и хладнокръвие и с първите редици на най-храбрите се втурна в неприятелските укрепления.“

Предлага го за награда. Отказът на императора пристига, след като той вече е убит...

В боевете участва и Мартинов. Той е племенник на генерал Мартинов, който в злокобната за декабристите нощ на 14 декември 1825 година пръв довежда полка си на площада и го предава в услуга на императора. Николай I не забравя тази преданост. Винаги, когато минавал пред строя, спирал пред младия Мартинов — я копче ще му оправи, я шега ще пусне, но винаги му оказвал внимание...

И Николай Мартинов се занимава с писане. И стихове, и проза. Като Лермонтов. Каквото напише той, и Мартинов написва нещо подобно подир него. Лермонтов написва „Бела“. Мартинов веднага написва повест с героиня черкезка — „Гуаша“. След летните сражения Лермонтов написва поемата „Валерик“, Мартинов — поемата „Герзелауг“. Обикновено епигоните са много трудолюбиви. Теренций, живял век и половина преди Христа, го е заковал точно: „Когато двама души вършат едно и също, то не е едно и също.“

45. МАСА ЗА ШЕСТ ДУШИ

Отново Петербург! Вратите на списание „Современник“ са отворени за него и сред този пушкински кръг той е на върха на славата си. Едни го ругаят, други го хвалят. Току-що е отпечатана блестящата статия на Белински за поезията му. Двамата отново се срещат, а междувременно френският посланик дьо Барант се разтревожва от завръщането му. Вече тайно е идвал неговият син Ернест и подготвят постоянното му оставане.

След януарските празници се задава големият бал у графиня Воронцова-Дашкова. И Лермонтов е поканен. Но там го вижда братът на императора Михаил Павлович и вдига скандал. Заповядва: „Незабавно да се отстрани!“

Лермонтов напуска бала — извеждат го. Но продължава да се появява тук и там из салоните, въпреки че го дебнат. Получава и хонорар хиляда и петстотин рубли — аванс за второ издание на романа си.

В началото на април е сватбата на престолонаследника Александър II. Той е двадесет и три годишен момък, блестящо възпитан. Учител му е бил самият Жуковски, Василий Андреевич, писател и енциклопедист. Николай I богато възнаграждава учителя: десет хиляди сребърни рубли закуп, табакера с монограм, пожизнена заплата от двайсет и осем хиляди рубли, право да живее където пожелае. Наред с тази щедрост същия ден императорът издава заповед: Лермонтов да напусне столицата в срок от четирийсет и осем часа.

Бабата на Лермонтов, Елизавета Алексеевна Арсениева, моли София Николаевна, жената на наградения Жуковски, да се застъпи пред царя или царицата...

Отговор на молбата не последва.

На 14 април Лермонтов тръгва за Ставропол. Пристига на 9 май, на другия ден поема за действащия отряд на левия фланг на Кавказката линия, за Георгиевската крепост в Горячие води. Отива в Пятигорск и

получава разрешение да проведе лечение на баните. Там заварва Мартинов, вече майор в оставка, а едва навършил двайсет и пет години. Елегантната офицерска униформа е заменена с черкезка, пристегната в кръста, отпред на колана — кинжал, на главата — огромна папаха.

Лермонтов се настанява на квартира в края на града и тъй като няма градски транспорт, купува си кон — Черкез. След туй се представя на коменданта на града полковник Иляшенков, както е положено.

Съсед му е генерал Александър Верзилин, който е наел голяма къща за цялата си фамилия. Служил дълги години в Полша, сега е на почивка. Дъщеря му Емили е красавица. Има още две дъщери за женене. У тях се събира отбрано общество — идват княз Василчиков, княз Трубецки, Николай Столипин. Идва и Мартинов, с ореол на загадъчна личност. Върви успешно слух, че преди три месеца е подал оставка, за да спаси честта на любима жена. Дори по онова време това се случва рядко, затова младите момичета го гледат като герой не от мира сега. А Лермонтов, където го види, се поднася с него, прави му карикатури, пише под тях заядливи епиграмки.

Пак по онова време пристига и майор Лев Сергеевич, по-малкият брат на Пушкин, присъединява се към тайфата. Лев е понапълнял от алкохола, подпухнал, все по-малко прилича на гениалния си брат. Когато се почерпи повече и намери кой да го слуша, казва през сълзи: „Исках да замина за Франция, да извикам на дуел подлеца Дантес, но не ме пуснаха.“

На хоризонта се появява и поручик Лисаневич, който отива при Лермонтов и на четири очи му казва, че някакви тъмни субекти го подучвали да му обяви дуел. Те се събирали в дома на генералшата Мерлини. Там ходел и младият граф Бенкендорф... Открито се говорело, че в Питер Лермонтов вече не е желан и не бива да се връща.

Лермонтов е пратил писмо на влиятелната си баба да подразбере дали ще го освободят, ако подаде оставка, и чака отговор.

Вероятно по това време се е зародила мисълта у Мартинов, който също ходи у госпожа Мерлини, да обяви дуел на Лермонтов, да покаже, че му е враг — това ще се хареса на когото трябва в столицата. Вероятно.

На 13 юли, вторник, има бал у Верзилини. Лермонтов пак рисува карикатура, този път я кръщава „Господин Кинжал“. Мартинов скача: „Колко пъти съм ви предупреждавал да прекратите шегите си, особено в присъствието на дами!“

Когато си тръгват, Мартинов му обявява, че го вика на дуел. На сутринта изпраща корнет Глебов. Лермонтов го посреща и обръща всичко на шега. Казва да предаде на Николай, че е готов да се помирят.

Няма помирение. Вместо помирение — секунданти. На Мартинов — княз Василчиков и корнет Глебов. На Лермонтов — княз Трубецки и Николай Столипин.

Мартинов настоява да се стреля до три пъти. Лермонтов заявява, че е под достойнството му да стреля в Мартинов.

Според дуелния кодекс на граф Шатовиляр се стреля само веднъж, а на секундантите се разрешава да участват само след като се убедят в достатъчните причини за безусловно накърняване на честта. В дуелната практика се налага неотменимо изискване: ако условията на боя, предложени от оскърбения, не съответстват на тежестта на нанесеното му оскърбление, секундантите не само могат, но са и длъжни да откажат участие.

В писмо до Едмънд Уилсън за книгата му „Тройни мислители“, писано на 4 януари 1949 година, писателят Владимир Набоков, живеещ в емиграция, разказва за руския класически дуел — дуел на добра воля с бариера. Съперниците тръгват един срещу друг и стрелят, без да преминават определената черта пред тях. Точно този вид дуел е разпространен в Русия, Франция, Англия.

Секундантите отиват при Лермонтов и му предлагат да замине за Железноводск, а те ще говорят с Мартинов да си вземе думите назад...

Какво са говорили, един Бог знае. Но запазват за другия ден маса в ресторанта за шест души. За шест часа — час след началото на дуела, без да предвиждат ранен или убит.

46.

САМ СРЕЩУ ВСИЧКИ

На мястото на дуела пристигат почти едновременно. Тъмни облаци зачернят небето. Бие мирис на буря и дъжд. Суетят се. Някой подхвърля, че у княз Голицин ще има изискана вечеря, но те не са поканени. Те имат запазена маса в ресторанта.

Арбитър на честта е Столипин. Той трябва да говори, но мълчи и се бави. Лермонтов стърчи малко встрани, с лявата си ръка е прегърнал фуражката си. Вади от нея череши, яде и плюе костилките. Също като героя на Пушкин...

Корнет Глебов припира: да свършват и да си ходят сухи.

Николай Столипин най-после влиза в ролята си: „Господа, ние предлагаме да смятате недоразумението за изчерпано и да си подадете ръцете...“

Мartiнов извързва глава.

Не си подават ръцете.

Княз Василчиков махва с ръка и ги подканя да почват.

Отмерват разстоянието — бързо, делово.

След командата: „Тръгвайте!“, Лермонтов остава на мястото си, вдига дулото на пистолета нагоре и свива лявата ръка в лакътя като опитен дуелист.

Спомен на княз Василчиков, секундант на Мартинов: „В тази минута и за последен път аз погледнах към него и никога няма да забравя това спокойно, почти весело изражение, което играеше на неговото лице пред дулото на пистолета, вече насочен към него. Мартинов с бързи крачки приближи към бариерата и стреля. Лермонтов падна, покосен на място, без да направи движение ни назад, ни напред, не успявайки да докосне болното място, както правят обикновено хората, ранени или ударени.“

Пак княз Василчиков — писмо от 21 юли, седмица след дуела: „Лермонтов каза, че удовлетворява желанието на Мартинов, но в никакъв случай той няма да стреля в него. Мартинов в душата си е

подлец и страхливец и знаейки, че Лермонтов винаги държи на думата си, радостен, че Лермонтов няма да стреля, се прицели. В това време Лермонтов му хвърли такъв презрителен поглед, че даже секундантите не можаха да издържат и сведоха очи. Мартинов отпусна пистолета. Но събра сили и подстрекаван от презрителния поглед на Лермонтов, се прицели и стреля.“

Поетът на Русия пада. Небето над Машук се продънва, рухва дъжд.

Из медицинския протокол: „При прегледа се оказа, че пистолетният куршум, попаднал в десния хълбок под последното ребро, при срастването на реброто с хрущяла, е пробил десния и левия бял дроб, от която рана поручик Лермонтов е умрял мигновено, на мястото на дуела.“

Арестуват Мартинов, Глебов и Василчиков. За участието на другите не се споменава нищо, защото за Трубецки е опасно да се напомня на императора, а на Столипин това е второто му участие като секундант.

Към следствието се включва петербургският жандармерийски полковник Кувшинников. Вместо да въведе строг ред, той допуска „тайна“ кореспонденция между Мартинов и секундантите по време на цялото следствие...

Има нещо неясно, претупано, посредствено и гузно в този дуел. Прилича повече на убийство, което всички искат да прикрият. Веднъж говорихме за тези неща с поета Георги Борисов и той изръмжа: „Заклали са го като гергъовско агне!...“

Мартинов играел на обиден. Търпи закачките и подигравките на приятеля си, свикнал е с тях и се обижда само когато наоколо има дами, другите от обкръжението също са свикнали. И в един момент казва — баста! Обиден съм, много съм обиден, ще се гърмим!...

Не е сериозно.

Никой не е присъствал на самото скарване. Никой не знае какво точно са си казали — никъде не се говори за това, дори и между секундантите.

Разбрал, че Лермонтов няма да стреля, той замисля жестоките условия на дуела — да се стреля до три пъти. Това е недопустимо нарушение на правилника, а и нанесената му обида не е толкова голяма, за да изисква дори дуел.

Защо секундантите, които са убедени, че няма обида, и очакват помирението на двамата, след като разбират, че помирение няма да има, не приключват участието си в дуела? Отказвайки се да бъдат секунданти, фактически да го прекратят? На другите ако им е все едно, то Столипин е братовчед на Лермонтов!

Запазвайки маса в ресторанта за шестимата, те са били убедени, че цялата тази история е несериозна, че просто участват в театрална сценка с щастлив край. Затова и идват на коне, не вземат лекар и карета, за да превозят ранения или убития, както изискват правилникът и дуелната практика. Значи те са били убедени, че няма да се стреля.

За беда същото го е мислил и Лермонтов. Мислел, че Мартинов ще прояви доблест. А той се вживявал в обидата си, самонавивал се, трупал омраза и замислял пъклено отмъщение. Или му е била дадена интифа от някого?

Убийството е предумишлено, защото Мартинов си е давал вид, че ще се помирят и с това заблуждавал секундантите, успокоявал ги и ги е надхитрил, за да изпълни истинското си намерение.

Може и да се е подразнил от това, че Лермонтов нехае, яде череша и плюе костилките?... И го гледа с презрение и насмешка? Но той винаги го е предизвиквал, а сега дами не са присъствали — нали изрично подчертава, че се обижда само когато го подиграват в тяхно присъствие?...

Има и друго и то не се прощава: никой от обкръжението на Лермонтов в Пятигорск освен брата на Пушкин не го е смятал и тачил като голям поет. А той нямал нищо друго освен гордия си талант и литературата. Така в последните си дни и часове се оказал сам срещу всички...

Свещеник Василий Ерастов, стар полицейски доносител, отказва да извърши опелото. Коментира: „От него в Пятигорск никой не можеше да се откачи! Скандалджия, на всички досаждаше. Поет, поет! Голяма работа, като е поет! Всеки на поет се прави, за да причинява неприятности на другите!...“

Наклепва колегата си Александровски, който опява покойника и съпровожда процесията до гроба.

Офицери от полковете, които служат в гарнизона, понесли ковчега.

Откъм главата на покойника подложил рамо Лев Пушкин.

Когато заравят гроба, полагат каменна плоча, на която е издълбано името — „Михаил“.

Денят е събота, 17 юли 1841 година. От присъстващите на погребението няма нито един близък на поета.

Когато се връщат, описват вещите на покойника.

Резолюцията на Николай I по делото за дуела е следната: „Майор Мартинов да се изпрати в ареста на Киевската крепост за три месеца и да се предаде на църковно покаяние.“

Такава е присъдата над убиеца.

На секундантите — титулярният съветник княз Василчиков се опрощава като внимание към заслугите на баща му. Корнет Глебов — от уважение към тежката му бойна рана.

След девет месеца, на 23 април, в Пятигорск пристига бабата на Лермонтов Елизавета Арсениева. Тя е измолила позволението да пренесе оловния ковчег в семейното им гробище в село Тарханъ, в далечната Пензенска губерния.

След няколко месеца Мартинов се оженва за дъщерята на киевския предводител на дворянството. Накрая се самоубива.

47.

АЯ

Моята Бела се казваше Айдън — Ая, и не беше чеченка, а туркменка. В ролята на Григорий Александрович Печорин аз се провалих окончателно...

На третия или четвъртия ден след като пристигнах в Москва, в асансьора с гръб към мене влезе момиче в национална носия — дълъг тъмночервен кафтан, копринен тъмен воал, който закриваше челото и веждите ѝ. На четвъртия етаж, преди да отвори чугунената решетка, тя изви глава и изпод воала-кърпа се показа част от светлокафяво анадолюско лице с големи черни очи. Бялото около тях сякаш беше седефено.

Когато излезе на площадката и тръгна, зърнах, че отдолу, изпод кафтана, се показват алени копринени шалвари, пристегнати върху тънък глезен, обувките — черни, с токче. От забрадката надолу течаха четири дебели лъскави плитки, стигаха почти до мраморния под. Походката ѝ бе ситна, плавна, царствена. Видението изчезна...

След десетина дни, на 9 септември, на вратата на стаята се почука, леко се откряна и през процепа се показа букетче вишневи гергини. Надигнах се, приближих, на прага стоеше Ая. Като гледаше в рамото ми, тя изчурулика: „Поздравявам ви с вашия национален празник!“ Тикна ми китката и плавно се понесе по коридора, сякаш караше кънки. Само под кафявата ѝ дълга роба, там, където се докосваха в плата ябълките на задничето ѝ, робата едва забележимо, ритмично се повдигаше и спадаше...

Мина не мина време, седнахме на една маса в столовата на института. Когато влязох, тя беше първа на опашката пред шубера, видя ме и ми помаха с пръстче. Каза на другите, че ми е запазила ред.

Хранеше се като котенце. Аз си намазах една филия черен хляб с люта горчица и засърбах борша си. Конят като ще мре — от зоб да е!

За първи път виждах Ая не в национална носия. От цепката на бежовия ѝ пуловер напиреха кръгли, малко по-големи за телцето ѝ

гърди.

Попита ме дали ми харесва Москва. Гледах в чинията си, казах, че много ми харесва. Много, много! И че искам да отида на гроба на Сергей Есенин...

Докато човъркаше кюфтето си и близкаше от картофеното пюре, тя си предложи услугите: каза, че в събота ще ме заведе на Ваганковското гробище.

С крайчеца на окото си я разглеждах: изящна малка ръка с тънки и дълги пръсти, добре поддържани нокти, нежна шия, тънък изящен нос, малка уста, капризна брадичка. Срецнахме погледи, Ая бе престанала да се храни, гледаше ме някак втренчено и странно. В огромните ѝ черни очи бяха стаени тъга и ласка...

В събота към обяд тръгнахме. Беше студено, по радиото сутринта казаха, че е минус трийсет. Прехвърляше сняг.

На излизане от метро Новослободская си купих две горещи пирожки с кайма за двайсет копейки. Предложих да взема и за нея, но Ая ме погледна с недоумение и насмешка.

На два залъка глътнах едната пирожка, вече излязохме навън, понечих да отхапя от втората, тя бе станала на камък.

Първата ми среща със студа.

Взехме автобус, после тролей, стигнахме.

На входа на гробището имаше будка за цветя. Купих два карамфила — по три рубли парчето. Не червени, златни. Подадох ѝ единия, тя не го взе. Каза, че ще ме чака тук. В гяурско гробище не влизала. Изчерви се и се поправи — в християнско. Нейната религия не ѝ позволявала.

Като минах портала, видях голяма черна дъска-указател и на нея бе начертано и нагледно обяснено как се стига до гроба на Есенин. По разринатата пътека тръгнах натам...

Паметникът на гроба бе от черен мрамор, бордюрите му — също. Вбит бронзов барелеф, под него — името на поета и годините 1895–1925.

Положих двата карамфила върху снега.

И както стоях, привидя ми се като в сън някаква сянка и нежна ръка — ръката грабна единия карамфил и го хвърли встрани. Видях как той се закачи на черен кръст от железопътна релса. На кръста бе написано: „Галина Бениславская“. Жената, която го обичала и за която

трябвало да се ожени. А той се оженил за внучката на Толстой София Андреевна — като знатната си баба. Бениславская се застреляла на гроба му една година след неговата смърт. Тук я и погребали...

Карамфилът продължаваше да виси на кръста на самоубийцата.

Рязко се обърнах — по пътеката надолу стремително тичаше Ая — снежен прах димеше в разветите ѝ поли...

Когато излязох от гробището, тя стоеше до високата стена, все едно че не беше се случило нищо.

Седнахме в кафене „Аист“, близо до българското посолство, бях ходил вече там. Поръчах сто и петдесет грама арменски коняк и два големи шоколадови бонбона. Сервитьорката донесе коняка в колбичка, две чашки, бонбоните в чинийка. Харчът за карамфилите бе подял остатъка от стипендията.

Тя отказа да пие. Религията и това ѝ забранявала. Настроението ми се доразвали. Кибиците от съседната маса я заглеждаха и това ме дразнеше. Тя разви обвивката на единия бонбон и го загриза като катеричка. Аз се гризах отвътре — все ги правя едни такива — никакви. Ударих един екс.

Докато чаках той да затопли стомаха ми, тя заговори. И ми разказа кратката си история.

На шестнайсет я продали. Баща ѝ взел за нея една бяла волга. Но този, на когото я продали за жена, се държал лошо с нея и тя избягала. Съветската власт, така се изрази тя, я поела, пратили я да учи в Москва, настанили я в общежитие. Снимала се в два филма (единия имах възможност да гледам!), почнала да пише, да печата и стигнала до Литинститута, в който е вече трета година.

Сега се мъча да си представя как съм изглеждал отстрани тогава, какво е било на душата ми? В джоба съм имал петнайсетина рубли, а една волга струваше към пет хиляди. Сигурно съм пресмятал, че дори цената на запорожеца за мене е космическа, камо ли на волгата. И сигурно съм си спомнил, че у нас жените са без пари, че вече съм свършил тая работа и че обичам жена си...

Минаха още няколко седмици. В коридора на института ме среща съквартирантката на Ая, също азиатка. Вика ми, знаете ли, че Айдын е в болница? Как в болница?! Ами тъй, по спешност я оперираха от апандисит, лежи в Петдесета боткинска болница.

Взех такси, хвърли ме там за десетина минути. Не пускат, няма свиждане. Извадих големия червен паспорт, портиерът смени очилата, прелисти го целия, уреди се работата.

В палатата, в която влязох, имаше не по-малко от двајсет легла. Спрях на вратата и се огледах — ни напред, ни назад. Двајсет чифта очи се впиха в мене като жила на оси. Познах „моите“ в дъното, приближих, седнах на крайчеца на леглото... Как сме, добре сме, ще мине като на кучето, туй-онуй, минаха пет минути, жилата на осите се забиваха в гърба ми. Айка реши да ми покаже заздравялата си рана — какво друго може да се покаже в една хирургическа клиника! — дръпна чаршафа, показа се кафява бархетна кожа, еластично коремче, а пъпчето — лъскаво като зърно памид... Лицето ми пламна.

В коридора ме настигна санитарката, да почакам малко. След минутка бабката изскочи, подаде ми бележка. С едър почерк бе написано едно изречение: хиляди благодарности за посещението и т.н. И най-отдолу: „Твоя Ая.“

Уж изпълнявах своя интернационален дълг тогава, аз още от малък съм си интернационалист-коминтерновец, а нещо ме парна... Стана тя!

Взех твърдо решение: Григорий Александрович — дотук!

Напуснах общежитието, наех стая в район Коровино, на улица „Ангарския“ 49. Бях пратил покана чрез съветската паспортна милиция на жена си, написах ѝ писмо, че квартирата е уредена, да събира багажа си и да тръгва.

Хазайката работеше в един от складовете на Централния детски универсален магазин, беше няколко години по-голяма от мен, пълна и цицеста. Казваше се Фаина. На втория ден дъщеричката ѝ Ира, деветгодишна пионерка, ми каза под секрет, че баща ѝ е в Сибир, а там студът е сто градуса... Защо е там? Ами набъркал се в сбиване. Поточно двама се били, той отишъл да ги разтървава, станало яко меле със средни и над средни телесни повреди и прибрали и тримата...

Наема плащах не в пари, а в бутилки водка... На всеки трети ден трябваше да оставям в хладилника бутилка и на тапета над него да драсвам чертичка с химикалка. Това правеше трийсет рубли месечно.

Фая изпиваше бутилката наведнъж. Мезеше с кисели корнишончета, изпържваше в чугунен тиган картофи с бекон, слагаше тигана на масата и започваше пиршеството. То траеше час, час и

половина. Надуваше докрай ролковия магнет „Маяк“ и се надигаше да играе казачок.

И досега не мога да си обясня как това стокилограмово женище рипкаше ситно-ситно и изпадаше в самозабрава — главата и раменете дръпнати назад, коремът изскочил напред. Всичко в нея — корем, цицки, бедра, меса и сланини, се тресеше в някакъв точен и строг ритъм. Играеше боса и така силно удряше табаните си в паркета, че от напуканите ѝ пети долу, по цокъла, пръскаше кръв...

Когато се наиграеше до изнемога, Фаина се гръшваше на леглото си и захъркваше щастлива и безпаметна. Ирка я замяташе с карирано памучно одеяло.

На сутринта Фаина се измъкваше рано-рано. Към неприбраната от вечерта маса се добавяше празна бутилка от бира „Жигули“.

На „Ангарская“ живях три месеца и не пропуснах нито едно от нейните скечови изпълнения.

Веднъж разказах на Иван Динков за казачока на хазайката и това е единственият ми разказ, впечатлил поета.

Не е лесно с Иван Динков. Но тогава съжалих, че не мога да му изпълня Фаининия номер. И аз съм сто килограма, и аз съм с корем като на кир Михалаки, и аз одрънквам бутилка, ако ми я сложат на масата. Непостижимото е в щастието, забравата и страстта, която влагаше в играта моята спретната хазайка.

Но Ира, като редова пионерка, ѝ береше срама с достойнство. Измиваше чиниите, избърсваше масата, премиташе и почукваше на вратата: „Чичо Коля, вие извинете, снощи мама пак...“ И преди да дръпне вратата, добавяше: „Чичо Коля, тя е добра...“

Райничка пристигна и срина програмата на Фаина. Танците спряха. Фая ходеше на друго място да пие наема...

Жена ми, разбира се, не постъпи като тоталитарно жури, което сваля парчета от репертоара. Не! Просто Фая съзря в нейно лице неподготвена интелектуално, некачествена публика, която се задоволява с блудкавия бульон на класиката...

Освен това беше вече надула корема и ѝ личеше. Седмица след като пристигна, в зала „Чайковски“ слушахме концерт на Фелкс Менделсон-Бартолди. По някое време тя придърпа ръката ми и я сложи на корема си. Усетих няколко леки удара отвътре — бъдещето прорита в утробата на майка си. Музиката на Бартолди ми зазвуча като химн!...

Райничка си показа рогцата: първо беше провокационно мила с мен, като съпруга, която ще иска от съпруга си кожено палто или да направи ремонт на апартамента. Тя не поиска нищо, готвеше старателно. Освен ястието всеки ден изпичаше в тавичка едра скумрия, около кило, кило и двеста, затрупана с накълцан лук и полята със зехтин. Рибата струваше осемнайсет копейки кило, в Русия винаги са ценели рибното мезе.

Второ: докато бях на лекции, Райничка ходеше с една тубичка за наливна бира. Да угоди на любимия си мъж, да му стопля семейния полог. Сега не можеш я излъга да купи бутилка бира, да не говоря за сериозен алкохол. Сега ми брой глътките. Но тогава доброволно купуваше. А на бирения павилион — опашка от триста-четиристотин-петстотин души, жадни смоци. Но кавалери! Веднага ѝ отстъпват ред. И как няма! Една-единствена жена и при това кореместа, както нежно се е изразявал Александър Сергеевич за Натали, когато била бременна. Пристига той на бал сам. Дамите любезничат: А къде е Натали? О, усмихвал се очарователно той, тя пак е кореместа...

Та бяхме стигнали до опашката за наливна бира... Веднага правят път на Райничка, втрещени, че вместо да дига патърдия, тя сама отива за златистата пенеста се течност, само и само да облекчи страдащия си съпруг... Да, но гърлото на тубичката е малко и бирата се разлива. Райничка знае две и двеста — досетила се, вади от джоба си фунийка, която предварително направила от бяла гланцова хартия. Опашката отново е във възторг. Така е. Когато беше на двайсет и две години и аз бях във възторг от нея!...

Сега си свалям обувките на входа, нахлузвам чехлите и пазя самообладание.

Купихме си пластмасов червен грамофон. И три малки плочи — на Едит Пиаф, Рози Армен и Женифер. „Не, за нищо не съжалявам...“ — пееше безсмъртната Едит Врабчето. Тогава и аз не съжалявах за нищо — всичко беше пред мен. Сега съжалявам за много работи... Навремето Райничка завършила Алианса, назнайва французки и ми превеждаше песните. Разтърсващите мелодии плюс силния текст натаманяваха нещата. Имахме и една етажерка с отбрани книги. И репродукция на стената — картината „На нивата“ на Христо Станчев. Винаги съм го казвал и сега го казвам — тези два месеца са най-хубавото от целия ми стогодишен семеен живот...

За да отида на лекции от Коровино до центъра на Москва, пътувах три часа. Два автобуса, тролей, метро. В десет вечерта Райничка си лягаше на стария руски диван, кротка и вакла като агънце, аз сядах да пиша. Работех над книгата си „Няма мъртва земя“. Към два часа след полунощ спирах писането. Набързо панирах две парчета кашкавал, нагълтвах едното като гларус, а другото отнасях в стаята, присядах на дивана и полусънена, тя го излапваше набързо. Като гларуска.

Понякога, когато ходехме на театър или концерт, Райничка идваше да ме вземе от института. Колегите ми и колежките я гледаха с възхищение, като че виждаха „Мис майка България“...

Надувах перки.

Но веднъж в двора на института я видяла и „Твоя Ая“. С това „твоя“ тя се обрекла пред Аллаха на мене, гяурина. И като огледала „главната“ ми жена каква е закръгленичка, преценила моя естетически вкус и почнала да яде повече бял хляб и сладкиши, та да го провокира. Ая комай е единствената жена, която е направила нещо, за да я харесам. Винаги е било обратното — що маймунджилъци съм вършил за капка женско внимание!...

Но и самоизтезанията на Айка не помогнаха — останах си верен, неизтощимо непогрешим съпруг. Тогава знамето на семейната чест не беше още избеляло, не бяха още го брулили ветровете на дългото съпружество и аз, стиснал салкъмовата му дръжка, го вдигах високо — като хоругва на парад.

Съвестта ми е чиста. Независимо че един зевзек добави: „Като всяко нещо, което не влиза в употреба и не се ползва.“

Когато Райничка си тръгна за България, аз се върнах в общежитието и играта загрубя.

Ая ме дебнеше на всяка крачка. Ако ѝ свършеха лекциите порано, чакаше ме в градинката. Ако се проточеха — бягаше от лекции и ме догонваше. Където и да мръднеш, тя вървеше на десетина метра след мене...

Земляците ѝ почнали да я привикват: зарежи го тоя рижоляв българин, гяурин на всичкото отгоре!

Отначало тя мълчала, после извадила нокти. Може да е рижоляв, може да е друговерец, Аллах да ме съди, не вие!

Туркменците почнаха да ме канят на почерпка. Засече ме веднъж тя, ще ми издере очите: не пий с тях, искат да те отровят!

Опитаха се една нощ да ми плиснат киселина в лицето. Беше късно, връщах се от „Таганка“ с Висоцки. Отскочих, капки от киселината направиха на дупки палтото ми.

Една нощ към два часа дойдоха. Но при мен се бе заседял Геннадий Красов. Той стана, откряна вратата, блесна острието на нож, блесна и се дръпна — грешка в адреса...

Заплашвах я и нея, тя освирепя, ходеше като красиво кафяво зверче.

В късна вечер, без да почука, тя влезе в стаята ми и превъртя ключа. Бе наметната и загърната в скъпо астраганено палто. Дълго мълча, опряна на вратата, вирнала главичка и затвори очи. Мълчах и аз. В тишината чувах как думка сърцето ми... „Искаш ли да ти попея и потанцувам?“ Кимнах и приседнах зад бюрото си като зад бруствер. Тя отметна палтото си, то се свлече на пода и остана... гола. Голотата ѝ бе покрита с прозрачни тюлени шалварки, нагоре — тюлена блуза... Беше прекрасна. Пя и танцува дълго, не помня колко. Гледах я онемял, прехласнат, гърлото ми почна да бодее. Изведнъж тя спря, заплака, грабна палтото си и побягна...

На другия ден азиатците я пребиха. Изглежда са гледали от шестия етаж на насрещното крило танца ѝ.

Събудих се в полунощ — долових нещо като мяукане на коте. Скочих и отворих вратата. Бяха я сложили на прага.

Внесох я, положих я на кушетката. Умих лицето ѝ — подпухнало и тъмно — с памук и разреден лавандулов спирт. До сутринта то почерня, остана бяло само бялото на очите ѝ.

От мъка и безсилие се разтрепера душата ми. Идваше ми да вия от злоба и страх. Престанах да спя. Свалих дюшека и го опънах на пода до кушетката — да съм близко до нея. Сварих пилешки бульон и с лъжица ѝ давах по малко. На третата лъжица стисваше устни. От нея бяха останали само едни очи — искаше да умре...

Заклучвах я и отивах на лекции. Този, който я беше пребил, вървеше подир мене с тъмни плексигласови очила, с походка и лице на чакал.

Дотогава ме бяха били няколко пъти. Бях се бил веднъж храбро и аз. Даже в боя отнех от един бабайт бръснач. Той го извади и

замахваше с него към лицата на противниците си. Вкопчих се в ръката му, извих я и я ударих в коляното си. Костта изхруска...

С бръснача и сега си остря моливите. Трофей.

Изкушавах се да му изляза на она с плексигласовите очила. Мислено му нанасях пресметливи удари, подли и безмилостни. Но на разстояние от трийсет крачки след него вървеше тумба азиатци.

В едно от междучасията Борис Ролник ме дръпна встрани, подаде ми бутилка унгарско уиски „ВАГ 69“: „Какво си оклюмал, пий!“ Отпих седем глътки. И му казах. „Всичко ще бъде наред — рече той, — ще бъде както трябва!“

Вечерта ги смля. Сам, в коридора на седмия етаж. Излезе срещу дванайсет души, подхвърляше ги във въздуха като вързопи с парцали. Най-много се постара над плексигласовите очила... После ми каза, че е служил като червена барета в Германската демократична република.

А моята Бела оживя. Но престана да ми говори, намрази ме. Всичко друго ми прости, освен това, че не ѝ посегнах...

Десет години по-късно в Съветския съюз отива наша писателска делегация. Ая я посрещнала на доста високо национално ниво и след официалните разговори, на коктейла, се изстъпила пред Евтим Евтимов и Лъчезар Еленков: „Вие Коля Радев познавате ли?“ „Разбира се!“ — рекли те. „Кажете му — твърдо казала тя, — че съм станала още по-хубава!“

Ая, Аичка, мой далечен платонически трепет! Много видя старческото ми око през тези трийсетина години, откакто се разделихме!... Останах си същия моногамен, бутниколиба човек, а жените, не само ти, от ден на ден стават все по-хубави и по-хубави!...

48.

ПУБЛИЧНА ПРИСЪДА

През втората половина на 1861 година в Трето отделение на полицията се натрупват сто и трийсет донесения за Чернишевски — къде ходи, кой го посещава. Като капак на всичко подкупват слугинята му и тя — баш срещу Коледа — им отнася ръкописи, които той ѝ предал да изгори. Тази тежка обица на ухото ще му тежи през дългите години на каторга, през целия му живот. Става подозрителен и недоверчив и отблъсква от себе си много добронамерени хора.

Арестува го полковник Ракеев — същият, който съпровожда тленните останки на Пушкин до Михайловское.

Отвеждат го в единайсета килия на Петропавловската крепост и започва мъчително следствие. Отказват свиждане с жена му. Но пера, мастило и хартия разрешават. И свещи — срещу заплащане.

След осем месеца той обявява гладна стачка и жандармите отстъпват, разрешават свиждане. Заклева жена си: „Нашият живот с тебе принадлежи на историята. Ще минат стотици години, а нашите имена все ще бъдат мили на хората...“

Престоява в крепостта една година, десет месеца и дванайсет дни.

Преди да го изпратят на каторга, извършват ритуала гражданска публична присъда. Този ритуал се изпълнява в Русия до 1890 година.

Събитието става на 19 май 1864 година. Извършват го на Конния площад, на четириъгълен ешафод от дъски, боядисани в черно. Около ешафода — войници с оръжие, в каре. На петнайсет метра от тях — внушителни конни жандарми.

Мрачно утро, ситен дъжд. Над четиристотин оклюмали интелегенти. Размърдват се, когато виждат, че пристигат двамата палачи. И млъкват изтръпнали, когато докарват трийсет и пет годишния Николай Чернишевски.

Четат присъдата.

Палачите го хващат за раменете и го завеждат до стълба, пъхат ръцете му в халката на веригата. Така престоява петнайсет минути.

От тълпата се отделя и затичва към ешафода писателят Павел Якушкин, но го отблъскват. Той моли да се прости с Чернишевски. Отказват му. Вземат шапката на подсъдимия и я хвърлят пред него в краката му. Натискат го да коленичи. Пречупват шпага над главата му. Блесват счупените парчета стомана. Сабя се чупи само над главата на престъпник от дворянско потекло. Качват го набързо в каретата. От този миг нататък му предстои дълъг път през Вятка, Перм, Екатеринбург, Тюмен, Тоболск, та до Нерчинските заводи. Оттук нататък той ще страда гордо, сам, без да сподели мъките.

Според обявлението, отпечатано в Ботевия вестник „Знаме“ — година първа, брой 11 от 16 март 1875 година, Стефан Стамболов, превел романа „Какво да се прави?“ от Чернишевски.

49.

БИТИЕ И СТРАДАНИЕ

В дните около сватбата Толстой дал на бъдещата си половинка да прочете дневника му, а там са описани и много от дотогавашните му похождения. Тъй ще постъпи и героят му Константин Левин, и той ще си даде дневника на Кити, преди да се оженят. Не мога да си обясня от какъв зор го прави.

Възмутена донемай-къде, София Андреевна също почва да си води дневник. Първият запис в него е на 8 октомври, две седмици след сватбата. Записва: „А от вчера, откакто ми каза, че не вярвал на любовта ми, сериозно се уплаших!“

От тия думи не личи да е сериозно уплашена, но поне ден са си мълчали, после яздили коне, любили се и всичко се наместило...

След още два дни: „Мъжът ми е болен, в лошо настроение, не ме обича.“ Ситуацията е почти такава: на ти куклата, дай ми парцалките. Житейската практика е показала, че подобни конфликти между младоженците се изглаждат най-лесно през нощта в леглото...

На 23 ноември, два месеца след марша на Менделсон обаче Соня забива нокти: „Отвратителен ми е с тоя негов народ!“ Общо взето тя винаги прибягва към дневника, когато ѝ се развали настроението. Но е все още на осемнайсет и настроението ѝ е като пролетното време — бързо се разваля и бързо се оправя.

Той неотстъпно води записки, трупа лист след лист. Събрани сега — тринайсет тома.

От време на време си ги разменят. Или ги оставят на „достъпно“ място. Към края на живота си ще почнат да ги крият вдън земя, но в началото си ги четат, сърдят се и се сдобряват, ежат се един на друг, правят си дворянския живот по-интересен.

Четири години преди да се оженят, той записал, че е влюбен в крепостната девойка Анисия Базикина и няколко дни подред все за нея пише... Ясно, тръшнал я в избуялата трева в близкия овраг, майско

време, чучулиги, синчец и макове... Колко му е да запретнеш една пола!

Месец след сватбата София Андреевна коментира случая в своя дневник: „Влюбен като никога! А е най-обикновена селянка — дебела, бяла, ужасно!“ Така е. Никой не е виновен, че ѝ е гаден народът и не обича фолклора. А народът го е казал, стъкмил поговорка: Каквото у царицата, таквоз и у магарицата.

По-сложно става, когато се заговори, че момчето на Анисия, Тимофей, което му е одрало кожата, е негов син...

Девет месеца и пет дни след сватбата, на 23 юни 1863 година графиня Толстая ражда син — Сергей.

На 4 октомври 1864 година ражда Татяна.

На 22 май 1866 година ражда Иля.

На 22 май 1870 година ражда Лев. След петнайсет дни записва в дневника си: „Изглежда пак съм бременна.“ Така и излиза — през февруари 1871 година ражда Мария.

На 13 юни 1872 година ражда Петър.

На 26 декември 1877 година ражда Андрей.

На 20 декември 1879 година ражда Михаил.

През декември 1881 година ражда Алексей.

На 18 юни 1884 година ражда Александра.

През 1888 година ражда Иван, изтърсака. Тогава тя е на четирийсет и четири, той на шейсет. Първородният Сергей е вече на двайсет и пет.

И тъй — от първото раждане до последното — на конвейера се появяват единайсет деца — осем момчета и три момичета, средно по едно дете на две години.

Назначават нов управител на имението в Ясна поляна. Да, но жена му е хубава и Соня ревнува. Сигурно има защо. Преписва „Война и мир“ и ревнува, преписва и се къса отвътре.

Вземат гувернантка за децата, госпожица Хана Терсей. И от нея ревнува, знае си тя стоката! Не си говорят от 29 август до 16 септември. Лятно време Лев Николаевич не пише. Пише зиме — руските зими са безкрайни. Ходи на лов, трепе зайци. Тогава е имало дивеч, не е като сега — ходиш по баирите, турист с пушка...

Толстой бил запален ловец. За него може да се каже, че е човек, когото е газила мечка. Веднъж през декември 1858 година стреля по

мечка. Но изстрелът не е смъртоносен и мечката, както обикновено става в такива случаи, тръгва срещу него...

Свирепо животно. Уж тромаво, но в яростта си лети с бясна скорост и лапата, преди да ти докосне гърдите, пръсва сърцето. Стъпкал го разяреният звяр, разкъсал дрехите му, на два пъти забил зъби в лицето — под окото и над челото. И ако не са били другите ловци... щяла да стане работата. А мечки много, Лев Толстой е един.

Тя се грижи за децата. Едно като се разболее, разболяват се всички, заразяват се едно от друго, прихващат кашлица, хрема, дрисък. По три антимонови капки на всяко, на гърлото забинтован сапун и сланина, олио и камфор. Не подвива крак ни денем, ни нощем. А в това време Львовочка ѝ казва, че всичко му се изяснило, че всички типове заживяват, пише и е весел. Когато му вървяло писането, казвал, че късче от живота си оставя в мастилницата...

Само месец преди двайсетгодишнината от сватбата им Соня записва: „За първи път, откакто сме женени, Львовочка избяга от мен и остана да спи в кабинета си.“ Я да живееха в гарсоньера, ще го видим де ще бяга...

На другия ден се карат, разбира се, как така само ще се откача кучето от синджира!... „Днес той изкрещя, че най-страстната му мисъл била да напусне семейството си.“

Във фамилията само той и тя се трудят. Тя се грижи за чифлика, за парите, децата, за цялото стопанство: „Божичко, колко съм се изморила да живея, да се боря, да страдам. Колко голяма е безсъзнателната злоба на най-близките ни хора и колко е голям егоизмът им!“ Тия камъни са нахвърляни в неговата градина — знаем ние кои са ни най-близките!...

Тъй ден след ден, месеци, години. И както си се влачи тежката талига в коловоза на живота, появява се някой си Владимир Чертков. Бил блестящ офицер, богат. „Заболява“ от идеите на Толстой, подава оставка и се посвещава на тези идеи. Като повечето фанатици или обременени идейно, и той е деспотичен и София Андреевна, която има нюх на вълчица, надушва веднага, че този човек е опасен. И пламва двайсет и седем годишната ѝ война с него, която не приключва и след смъртта на писателя.

Почват и вегетарианските капризи на Толстой. Другите около него плюскат за по двама, бузите им по цял ден издути, той я кара на

една гола овесена каша — овесено брашънце и водичка.

Към 1890 година кацата вече се разсъхва... Той почва да крие дневниците си. Оскърбена, тя по женски не прощава: „Иде ми да се самоубия, да избягам някъде, да обикна някого — да направя какво ли не, само да не живея с един човек, когото независимо от всичко цял живот съм обичала, макар сега да виждам колко съм го идеализирала, колко дълго не съм искала да разбера, че в него има само една чувственост.“

Към вегетарианството се трупат и други орнаменти: графът вече става със съмването, сам си оправя леглото, сам си чисти стаята, реже и цепи дърва, шие и кърпи ботуши. Тъй или иначе това е бунт срещу начина на живот на най-близките. Затова го прави. Все едно им вика: ако ме уважавате, живеете като мен!

Уважават го, но не живеят като него. И дума да не става! Казват, че крушката не падала далеч от дървото. И той уж проповядва несъпротивление на злото и кротост, а винаги се е бунтувал — и в писането, и в личния живот.

Синовете вече са големи, пращят от здраве. Те не се хранят, а плюскат, пиянстват, по цял ден пляскат карти, играят за пари. Вече са самостоятелни, но пак искат, влачат каквото могат да забършат. Все искат пари и са груби.

София Андреевна не се спира пред нищо. Отива в Петербург, при императора. Александър III, който ѝ е връстник, я приема с голямо внимание. Тя го моли да блогослови тринайсетия том от съчиненията на мъжа ѝ, спрян от цензурата. Къде ще иде, благославя, не се издържа на това женище. Тя се връща, още по-яростно бди над семейството, купува нови имоти — имения, коне. Сади гори — бор и бреза.

На 21 февруари 1895 година в Москва е първият грандиозен скандал между двамата. Няколко пъти тя, бясна и отчаяна, хуква да бяга от къщи. Письците ѝ събират махалата, децата я догонват. Той се извинява, кланя се доземи, моли за прошка. Да има как земята да се продъни под краката му.

На 9 февруари 1898 година тя тегли резолюцията: „Трябваше му една жена пасивна, здрава, безсловесна и лишена от воля.“

Същата година той се отказва от хонорарите. Тя: „А внуците му и децата нека да ядат черен хляб!“

Зад тази тюлена завеса прозира и нещо друго: той иска да живее по-просто, по-скромно, с по-малки харчове на фона на всеобщата мизерия. Тя не може без дворянски блясък, без гости. Взела е всичко в ръцете си, тормози селяните, кара ги да блъскат за нищо, наказва ги жестоко. Действа уж от името на графа, а като ѝ кажат, че ще се оплачат на него, тя направо им дава да разберат, че той не преде.

Засяга го и едното, и другото, съзира в тях демагогство. Това как да е, може да се изтърпи, но тя слага ръка и на ръкописите му, иска да държи ключето на духовната му ракла. И какво излиза, бунтува се той, писането му я интересува само като източник на доходи: за децата, за семейството. Да има, да се трупам...

Но вече се е появил Чертков — възхитен, чувствителен към справедливостта, познаващ и обичащ словото на Толстой.

Той нищо не иска, той грее, излъчва добро. Зажаднелият за добра дума писател се вкопчва в него като удавник за борда на спасителната лодка.

От 26 юни 1910 година нататък семейният им живот става ад. На този ден тя разбира, че мъжът ѝ е дал дневниците си на Чертков. Обяснение след обяснение: „Аз съм ти най-близкият човек, жена съм ти.“ Той — с рогата напред: „Най-близкият ми човек е Чертков.“ Тя пак бяга да се дави, този път към езерото. Догонват я, той получава аритмия. На 7 юли се сдобряват, след седмица Чертков връща дневниците — седем тетрадки. Депозират ги в Държавната банка.

На 22 август тя навършва шейсет и шест — за годините си е младолика, впечатляваща, властна. Той ѝ се обяснява в любов.

След шест дни той пък има рожден ден, навършва осемдесет и две. Същата вечер, за капак на празника, вместо обяснение в любов — скандал. Примирието е същата нощ, на разсъмване, след като той приема да изпълни следните условия: да не се среща с Чертков. Да не му дава дневниците. Да не позволява да го фотографират.

Записаното в дневника не е от щастлив човек: „Все по-тежко и по-тежко става със София Андреевна. Това не е любов, а претенция за любов, близка до омразата и преминаваща в омраза... Спасявах я децата — животинска любов, но все пак саможертвена. А когато това се свърши, остана само един ужасен егоизъм.“

След три дни тя повиква свещеника Кудрявцев да извърши водосвет в къщата за прогонване духа на Чертков. Дотук тя е

победител в битката.

„Легнах в единайсет и половина. Спах до два часа. Събудих се и пак, както през миналите нощи, чух отваряне на вратите и крачки. В предишните нощи аз не гледах към вратата си, сега погледнах и виждам в пукнатините силна светлина в кабинета и шумолене. Това е С.А., която търси нещо, вероятно и чете. Снощи тя ме молеше, искаше, щото аз да не заключвам вратите. И денем, и нощем всички мои движения, думи трябва да ѝ бъдат известни и да бъдат под неин контрол.“

Из писмото на Чертков до българина Христо Досев, писано на 19 октомври 1910 година и публикувано за първи път през 1922 година: „... аз не зная нищо по-лошо на света от робство пред безразсъдна, своеволна жена, която е уверена, че каквото и да поиска, нейният роб-съпруг ще го направи. Не е ли такава София Андреевна, и Лев Николаевич не е ли в робство у нея!“

Да речем, че Чертков също я мрази и има да си връща. Но ето и спомена на М.П. Новиков от 21 октомври 1910 година: „Толстой ми каза: Нали аз никога не съм крил от вас, че в този дом горя като в ада...“

Има и спомени от Душан Петрович Маловецки, словак, лекар по професия, който от 1904 година живее у Толстой. И той води дневник, и той пипнал тази болест от графа: „Завчера пак направи сцена на Лев Николаевич, легна в краката му, искаше ключовете от сейфа в банката, дето лежат дневниците и завещанията, и когато той каза, че не може, и излезе, като минаваше под нейните прозорци, София Андреевна се показа и извика: «Аз изпих отрова!» Лев Николаевич изтича горе при нея и тя го посреща с думите: «Аз и не мислех да пия, излъгах те.»“

София Андреевна загубва битката на 28 октомври, в пет часа на разсъмване. Толстой, придружен от доктора Душан Петрович, напуска Ясна поляна. Тук се е родил, тук е преживял повече от петдесет години и пред очите му Русия от крепостна е станала капиталистическа държава.

Дъщеря му Александра, която заедно с преписвачката-стенографка Варвара Михайловна помагала да си събере багажа, казва, че когато баща ѝ със свещник в ръка отишъл да я събуди, лицето му било светло, светло, решително и прекрасно...

Късно сутринта, щом разбира, че той е избягал, София Андреевна се хвърля в езерото. Измъкват я, разкъсват на място дрехите, разтриват я. Пет дни не хапва нищо.

На 31 октомври пристига телеграма от редакцията на „Русское слово“: „Лев Николаевич в Астапово болен температура четиридесет градуса.“

Веднага тръгва със сина си Андрей и дъщеря си Татяна за Тула.

Когато разлистваме дневника на София Андреевна, не бива да забравяме нейните думи: „Аз пиша в дневника си винаги, когато се скараме.“ И неговите: „По важност след смъртта и по време преди смъртта няма нищо по-важно, по-безвъзвратно от брака.“

На 13 октомври 1890 година Толстой написва следното:

„Главната причина за семейните нещастия е това, че хората са възпитани да мислят, че бракът дава щастие. Към брака примамва половото влечение, което приема вид на обещание, надежда за щастие, поддържани от общественото мнение и литературата, но бракът не само не е щастие, а винаги е страдание, с което човек плаща за задоволяване на половото си желание, страдание във вид на зависимост, робство, пресищане, отвращение, всякакви духовни и физически пороци на съпруга, които трябва да се понасят — злоба, глупост, лъжливост, суетност, пиянство, мързел, скъперничество, користолюбие, разврат — всички пороци, които е особено трудно човек да понася в другия и да страда от тях като от свои. И също такива физически пороци — грозота, нечистоплътност, лоша миризма, рани, умопомрачение... и прочие, които още по-трудно се понасят... Онова, което трябва да се получава в замяна: грижа, задоволяване, помощ, се приема като дължимо, а всички недостатъци — като нещо, което не бива да го има, и от тях хората страдат толкова по-силно, колкото повече са очаквали щастие от брака.“

50. РЕВНОСТ

Разговор между Лев Николаевич и София Андреевна, състоял се в брачното ложе през нощта на 28 срещу 29 юли 1898 година. Записът е на Толстой:

„Аз: Моля те, да не говорим, всичко ще се уталожи, ще се успокои и дай, Боже, да се забрави.

Тя: Не мога да не говоря. Много тежко ми е да живея под страх. Сега, ако той^[1] пътьом се отбие, пак ще се започне. Нищо не е казвал, но може да се отбие.

Вестта, че той ще пристигне — както винаги е казвала — може би, а в действителност — сигурно, беше много тежка за мен. Тъкмо исках да не мисля за това и пак трудно поносимо посещение. Замълчах, но вече не можех да заспя, не се сдържах и казах:

Аз: Тъкмо се надявах да се успокоя, ти пак като че ли ме подготвяш за неприятно очакване.

Тя: Какво да правя? Може да дойде, казал е на Таня. Аз не съм го канила. Може да ни навести пътьом.

Аз: Дали ще дойде, или не, не е важно... Важно е, както съм ти казвал, говорил съм ти преди две години, собственото ти отношение към твоето чувство. Ако смяташе чувството си за нещо недобро, нямаше дори да споменаваши дали щял да дойде и да ми говориш за него.

Тя: Добре де, какво трябва да правя сега?

Аз: Да се покаеш в душата си за своето чувство.

Тя: Не умея да се кая и не разбирам какво значи това.

Аз: Това значи да се запиташи сама хубаво ли е чувството, което изпитваш към този човек, или лошо.

Тя: Никакво чувство не изпитвам, нито хубаво, нито лошо.

Аз: Не е вярно.

Тя: Това ми чувство е толкова маловажно, нищожно.

Аз: Всички чувства, и най-нищожното, винаги са или добри, или лоши в нашите очи, затова и ти трябва да прецениш хубаво или лошо чувство е това.

Тя: Няма какво да решавам, това чувство е толкова без значение, че не може да бъде и лошо. А и няма нищо лошо в него.

Аз: Не, изключителното чувство на една стара омъжена жена към чужд мъж е лошо чувство.

Тя: Нямам чувство към мъжа, имам чувство към човека.

Аз: Да, но този човек е мъж.

Тя: За мен той не е мъж. Няма никакво изключително чувство, а само това, че в скръбта ми музиката беше за мен утешение, а към човека нямам никакво особено чувство.

Аз: Защо говориш неистини?

Тя: И какво ще стане, ако призная чувството си за лошо?

Аз: Това, че ще се бориш срещу него, ще избягваш всичко, което го поддържа. Ще унищожаваш всичко, което е било свързано с него.

Тя: Но всичко това води до лишаването ми от моето единствено утешение — музиката. Ти ме измъчи, набиваш два часа една и съща фраза: изключително чувство, хубаво или лошо. Това е ужасно. С жестокостта си ще ме доведеш кой знае до какво.

Аз: Но аз се молих и искам да ти помогна...

Тя: Всичко това е лъжа, всичко е фарисейство, измама. Други заблуждавай, ти си ми съвсем ясен.

Аз: Но защо така? Наистина ти желаех доброто.

Тя: В теб няма добро. Ти си зъл, ти си звяр. И аз ще обичам добри и благородни хора, а не теб. Ти си звяр.

Тогава изприказва безсмислени, да не кажа ужасни, жестоки думи: и заплахи, че ще се самоубие, и проклетия за всички — и за мен, и за дъщерите ни. И после ридания, смях, шепнене, безсмислени и, уви, престорени думи: главата ще ми се пръсне, прережи ми вратната жила, и всякакви безсмислици, които могат да бъдат страшни. Аз я държах за ръцете. Знаех, че това винаги помага, целунах я по челото. Тя дълго не можеше да си поеме дъх, после започна да се прозява, да въздиша и заспа и спи досега.“

Това е — писмо-жалба до балдъзата. Вместо да се изправи на входа, като дойде маестро Танеев, и да му рече: виж к'во, байно, ходи на друго място да дрънкаш на пианото, ние тука със Сонечка ще си

свиркаме с уста и на четири ръце... Хайде, друм, да ти видя по-бързо гърба... Или да му залупи един тупаник — неведнъж го е правил на младини! — както му подхожда.

По-горното обяснение в късна доба не е измислено.

След като тя заспала от истерията, до която я довел, той сяда да я описва, белки стане неговата... Абсолютно е с всичкия си — и тогава, и след десет години, когато произнася фразата: „Сега чета едно свое писмо до Анатолий Фьодорович и не мога да си спомня кой е той.“

[1] Той е композиторът Сергей Танеев — Б.а. ↑

51. ДУЕЛЪТ С ТУРГЕНЕВ

На 28 юли 1853 година Толстой записва в дневника си: „Четох «Записките на ловеца» на Тургенев и някак ми е трудно да пиша след него.“ Там някъде и Тургенев записва нещо за Толстой. Не в дневника си, а в писмо до Афанасий Фет: „Върна се от Севастопол, спря на квартира при мене и му отпусна края. Гуляи, цигани и карти по цяла нощ, а сетне спи като мъртъв до два часа през деня. Опитвах се да го удържа, но вече махнах с ръка.“

След осем години, на 25 юни 1861 година Толстой записва: „Небивало скарване с Тургенев, окончателно — той е съвсем недостоеен човек, но мисля, че с времето ще ми мине и ще му простя.“

Много по-късно в своя дневник София Андреевна твърди, че мъжът ѝ разказал със задна дата за това скарване, станало на 27 май. Той бил на гости у Афанасий Фет, в имението му в Степановка, Орловска губерния... Обядвали и от лаф на лаф станало дума за благотворителността. Тургенев разказал за дъщеря си, че вземала дрехи от крепостните, перяла ги, закърпвала ги и им ги връщала. Толстой го прекъснал: това е фалш — да правиш добро само на няколко души... Ами човечеството? Тургенев се надигнал: „Излиза, че аз зле възпитавам дъщеря си?“ Толстой почти взел да се извинява, но Тургенев го прекъснал: „Ако продължите да говорите така, ще ви зашлевя...“

Развалят обяда, Толстой се качва на влака на гарата в Богослов и отива в имението си в Николское, оттам изпраща писмо, че не иска дуелът им да протече по банален начин, тоест двама литератори плюс трети с пистолети, и всичко да завърши с шампанско.

Чакал отговор цяла нощ. Сутринта той пристигнал — Тургенев е съгласен на дуел, но по всички установени правила. Толстой отвърща: „Вие се страхувате от мен, а аз ви презирам и не искам да имам никакво вземане-даване с вас.“

Това е разказал Толстой на младата си невеста, това тя записала в дневника си. Фет записва друго: „Още от първия момент аз забелязах у младия Толстой неволна опозиция на всичко общоприето в областта на съжденията.“

Григорович е по-точен: „Каквото и мнение да се изкажеше и колкото по-авторитетен да се видеше на Толстой събеседникът му, толкова по-настоятелно го подмушваше нещо да изкаже противното и да почне да спори. Като го гледаш как се вслушва, как се вглежда в събеседника из дълбочината на сивите си, дълбоко скрити очи и как иронично се свиват устните му, би помислил, че той като че предварително обмисля не отговора, а такова мнение, което би озадачило, би поразило с неочакваността си събеседника.“

Алексей Писемски — в същото време — мрачно: „Това офицерче всинца ни ще надмине...“

Запомнил съм версията на Михаил Ерьомин за случая. Тя е по-друга. От тумбата гости, разположени на масата, с най-голямо внимание се ползвал Тургенев. Скоро се бил върнал от Париж и разказвал европейски новости. Седят така: в центъра на масата е той, четиридесет и три годишен тогава. До него е Фет — четирийсет и една годишен. До Фет — Толстой, трийсет и три годишен.

Поласкан от вниманието и намерил „девствена“ публика, Тургенев не спира — разправя им как сменил гувернантката на дъщеря си: била француженка, освободил я, взел немка. И немкинята я кара да взема дрехи от селяните. Изминали са само осемдесет и пет дни, откакто е публикуван указът на Александър II за снемането на многовековното крепостно право! И тогава Толстой хвърлил вилицата в чинията, казал: „Това е разврат!“ Настъпила тягостна тишина и Тургенев, почервенял, с треперещ глас извикал: „Млади човече, аз мога да ви заставя да замълчите!“ След което Толстой рипнал: „Пък аз мога да ви цапардосам по мутрата!“

Защо се присламчвам към тази версия? Защото първата е разказана от заинтересован. Записана за потомците също от заинтересована. И нещо, което е по-важно — ако беше истина това, което е записала София Андреевна, как тогава Толстой, злопаметен като див африкански бивол, само месец след скарването ще се примири, ще уталожил гнева си и ще напише безстрастната фраза: „... с времето ще ми мине и ще му простя!“

Ще прости — той! — друг път. След седемнайсет години, когато затъва в религията и почва да брой враговете си — единият от тях е Иван Тургенев. И заради смирението си пред Бога, изкривявайки душата си, написва писмо: „Простете ми вината, която имам пред вас.“ Тургенев, като прочел това, си ударил калпака в земята от радост, праща светкавична телеграма: „Охотно стискам подадената ми от вас ръка.“ И поканен — непоканен, му отива на гости в Ясна поляна. Много приказки изприказват, помиряват се уж, но когато през пролетта на 1880 година Толстой получава поканата за Пушкиновите тържества и откриването на паметника, пита кои ще присъстват. Като чува името на Тургенев — минали са две години от гостуването му — отказва поканата. Така пропуска случая да се запознае с Достоевски. Коси се след туй, но файда няма.

52.

ПОСТИГНАТА МАКСИМА

София Андреевна живее девет тъжни години след Толстой. Приятелите на семейството я отбягват, децата ѝ, особено синовете, не преуспяват в живота. „Децата ни съвсем не са такива, каквито бихме желали да бъдат: аз исках от тях образование, съзнание за дълг и изтънчени естетически вкусове. Лев Николаевич желаше от тях високи нравствени принципи. Но нищо не стана.“

Те са в разцвета на силите си, могат да работят и да печелят, но постоянно я врънкат за пари, постоянно ѝ „вадят душата“ — неин израз. Дори накрая изригва: „Лев Николаевич беше хиляди пъти прав, че обогати мъжиците, а не синовете си. Все едно, всичко щеше да отиде на карти и по гуляи. И противно, и тъжно, и жалко!“ Отдавна са казани и забравени неговите думи: „Аз ослабям за тях това, което им говори майка им. Тя ослабя това, което им говоря аз.“

Непрестанно се грижи за посмъртната слава на Толстой. Тези грижи са нейното пречистване, упование, доближаване докрай до неговия духовен свят.

Доживява революцията през 1917 година. Загубва всичко материално, за което с нокти и зъби се е борила цял живот. Съветското правителство ѝ определя висока персонална пенсия.

Горки казва, че Толстой бил най-сложният човек между всички големи хора на века, а ролята на София Андреевна като приятел, съпруга, майка на много деца, снахи, внуци — тежка. Самата тя, три години след смъртта на Толстой, моли хората да се отнесат снизходително към нея — непосилно е било бремето за слабите ѝ рамене от осемнайсетгодишна да бъде жена на гений и велик човек.

Човек, който е постигнал максимата, помечтана на младини: „Искаше ми се всички да ме знаят и обичат. Искаше ми се, като кажа името си, и всички да бъдат поразени от това известие и да ме обиколят и да ми благодарят за нещо си.“

53.

МИСЪЛ ОТ СТАРА КНИГА

Веднъж Сергей Залигин заговори за влиянието на Толстой върху литературата и обществото. Каза, че това влияние не се поддава на определение. Нарече Толстой вездесъщ. Ако се отличава по нещо от другите големи, той се отличава по приликата си с живота. И както е естествена природата, така е естествен и той.

„Чудото започва — сияеше Залигин, — с тайнствения и потресаващ факт на раждането на бебе от княгиня Болконска и завършва с апотеоза на чувствата и мислите на княз Болконски, ранен на бойното поле, но между тези два акта, между раждането и смъртта, нито за миг то не престава да съществува.“

Разбира се, на едни е дадено да бъдат обзети от това чудо по-малко, на други — повече.

Литературата винаги е вървяла от човека към света, при Толстой — от света към човека. Толстой е велик откривател на живота, сякаш самият той се превръща в негов творец.

Писателят е противоречива личност, а героите му са ясни. Във „Война и мир“ има повече, отколкото в която и да е друга книга, щастливи герои. Въпреки че повечето са трагически максималисти. Няма патология, алогичност, разместване във времето и пространството. Всичко върви като в реалния живот.

Когато четеш Толстой, мислиш или слушаш за него, натрапва ти се мисъл, изровена от стара книга: „Вие казвате, че времето минава. Безумци! Минават вие!“

54. ВСЕЗНАЙКО

Сергей Залигин ни е довел в творческия семинар гост — Василий Шукшин, име нашумяло — актьор, режисьор, сценарист, писател. Обсъждаме цикъл негови разкази в списание „Новый мир“.

В един от разказите се разправя как на село, да навиди майка си и да кара отпуската си, е дошъл младият учен, кандидатът на науките Константин Журавльов заедно с жена си, също кандидат, и дъщеричката им. Дошли са с такси от районния център — евтино и удобно, свалят куфарите.

Селото е малко, но от него са излезли летец, лекар, полковник. И кандидатът на науките, както се казва — без пет минути професор...

Но макар и малко, селцето си има свой всезнайко, местна знаменитост — Глеб Капустин. Той слуша радио, чете вестник и за всяко нещо вади мнение от готови фрази. Най-непоколебими и необорими са знанията, получени от вестници. В такива знания пробив няма, бетонът там е бъркан не с вода, а с лепило С-200. Та тези готови, наорточени фрази, от които нищо не може да се разбере, направо шашват учените глави и те недоумяват от сипещите се тъпизми, а за сеирджиите това значи, че ги е затапил, и почват да се почесват по тила. Гогол неслучайно казва, че „много и различни неща означава почесването на руския народ по тила...“ Бива си го нашия, няма що! Не кандидат, цял академик може да прихлупи с ушанката си!... Те се превиват от смях, смеят се даже и кокошките на двора. От самочувствието на кандидата и папер не остава, язык за парите, дете е харчил за учене, срам за майка му, за цялото село...

И ние имахме един такъв Илия, с дебели черни бърни като на сенегалец. Бялото на очите му беше жълто, та кърваво. Из черната му уста проблясваха железни зъби. Е така и той ме прекара веднъж — и аз като в разказа на Шукшин си бях дошъл с такси, кола ангаже, както казват в моето село. Влязох в кръчмата и Илия, като ме почна: Кой е президент на Зимбабве? Не знам. Илия казва кой е. Наоколо избухват в

смях. Кой е министър-председател на Гвинея? Не го знам. Смях, ще продънят тавана. Кокошките пред хоремага се натръшкаха и те. И така, докато Илия ошета цяла Африка, която ми се видя тогава още по-черна.

... А моите състуденти тръгнаха по лъжлива диря, зарязаха трънката, в която се криеше заекът. Ставаха един след друг и казваха, че тук писателят е изменил на себе си, че едва ли не кепазни народа. А народът не дреме, гледа критично на гнилата интелигенция, откъснала се от него. Вижте в същото време какво пише Василий Белов от Вологда, Володя Солоухин, другите. Не, тук многоуважаемият наш Василий Макарович го е пресолил...

Шукшин седи отпред до катедрата, стиска възлестите си юмруци, все едно че е бъркал в каца с кисело зеле и сега ги изцежда от саламурата. Устата му се е дръпнала надолу, брадата потреперва. От вълчите му сиви очи на моменти проблесват светкавици.

Дигам ръка и аз, Залигин ми кимва.

— Колеги — казвам. — Под този вол няма теле, хайде да не го търсим. Според мене разказът е за съвсем друго. Разказ за простака. За родения простак, непоправимия, простака по природа.

Разказвам за сенегалеца от моето село — нерде Глеб от село Стростки, нерде Илия от село Левски, Варненско. Но същите едноутробни братя.

Сядам си. Скача Шукшин:

— Ето, този другар, който говори малко с акцент, той най-добре е разбрал разказите ми...

Залигин го бутва по ръката, казва му кой съм.

— Братушка — радва се той и дига пръст нагоре. — Тъй или иначе, за нас България е Европа!

55.

НА СИБИРСКАТА ГАРА

Василий Шукшин служи пет години като матрос и е радист на ескадрен миноносец. След казармата даскалува в родното си село и издава книжлето „Селски жители“.

Кандидатства в Литературния институт „Максим Горки“, но или не му харесват разказите, или закъснява с подаването на документите, повече е второто. Отива във Всесъюзния институт за кинематография и бил последният кандидат за слава...

Краят на юли. Жега непоносима. Московското лято е ни лъх, ни дъх, въздухът — желиран. Комисията е изнемощяла, едва диша. Който е трябвало да бъде вкаран (децата на тоз, на оногоз), е вкаран, агнетата — цели, вълците — сити, съвестта — чиста.

Влиза кандидат-студентът Василий Шукшин, качва се на сцената. С кирзовите ботуши, с памуклийката. Не се разделя с нея, тя му е завивката, с нея спи по пейките на московските гари и в парковете.

Комисията е жива — умряла, но столовете заскърцват, когато байчото съобщава, че на сцената е излязъл последният. Той трябва да рецитира нещо — я басня от Крилов, я стихотворение от Пушкин, Лермонтов или Маяковски. Или лирическото отстъпление за летящата руска тройка от края на първата част на „Мъртви души“. Носните кърпи на всички са подгизнали от потта. Писнало им е от класика, киселини им прави писмото на Татьяна Ларина до Онегин.

Режисьорът Охлопков, също сибиряк, се надига, прави няколко крачки към сцената и казва на младежа с кирзовите ботуши и ватенката: „Земляк, ти си на перона на сибирска гара. Чакаш влака. Четирийсет градуса студ. Давай!“

Василий почва да потропва, да почуква токове, да трие ръце. Няма вятър, но студът щипе голата кожа. Почуквай токовете, бомбетата, потропвай! Движение, движение! Дъхай в шепи, трий ушите, бузите...

Комисията гледа онемяла — на потните професори почва да им става студено... Последният кандидат-студент е приет актьорско майсторство.

Когато дойде вестта за неговата смърт, бях на борда на кораб „Васил Друмев“ в пристанище Бургас, товарехме за Виетнам. На 2 октомври 1974 година го намерили мъртъв в палатката край снимачната площадка на филма „Те се сражаваха за родината“ до село Клетская, Волгоградска област. Суецкият канал беше затворен от войната там и обикаляхме Африка — до Хайфон стигнахме за шейсет и два дни със спиране в Дърбан и Сингапур за гориво и питейна вода — общо десет часа. Там, в дупката на минирания залив Бакбо прекарахме още седемдесет и два дни. На 2 януари пуснахме лодка и отидох до съседния кораб „Сванетия“ от Одеското параходство. Докато пиехме дежурното шампанско и си честитяхме Новата година, капитан Александър Серов каза, че имали филма „Калина алена“. Взех касетката и на кораба, в приемната си, инсталирах прожекционната „Киевка“ До сутринта три пъти пренавих лентата, три пъти гледах филма. Корава беше още душата ми, не бях плакал от детството, а тогава плаках...

За петнайсет години творчески живот Василий Шукшин изпълни десетина главни роли в киното. Бе кинорежисьор, сценарист. Издаде няколко тома разкази, повести и романи. Без грим играеше в киното, каза за него Сергей Залигин, без грим и пишеше. Притежаваше великата дарба да разбира хората и значи — да им съчувства, да съпреживява жестоките им съдби. Пътят на такива страдалци към славата е работата. Работа, работа и пак работа!

56. ПРОРОЧЕСТВО

Майката на Достоевски умира от туберкулоза, когато той е на шестнайсет. Отбягвала да го милва, да не го зарази. След две години погива и бащата.

Бащата е дворянин, упражнявал лекарска професия в Мариинската московска болница за бедни. Притежавал две села в Тулска губерния — Дарово и Черемошня. Човек с необуздани нерви и садистични наклонности. Във внезапни и непредвидими моменти бил жесток тиранин — и към крепостните, и към децата си. Обичал страстно водката, но пиел не за отмора, а за хъс. Накрая, след като разгонил децата си по Москва и Питер, живеел в грях със слугинчето Катя.

Достатъчно е да си спомним героя на Достоевски Фьодор Карамазов.

За смъртта му има няколко версии: че се задушил със спирт, че получил апоплектичен удар, както е записано и в смъртния акт.

Но дълго се говорело, че бащата е линчуван от крепостните мужици, че е играл топор и Михаил Достоевски бил съсечен. Че дали голям подкуп на доктора патолог, който подписал протокола и синовете потулили позора — ако се разкрие истината, участниците — а са участвали повечето мъже от двете села — ще ги пратят в каторга. Пратят ли ги, няма кой да работи земята и ги чака пълно разорение.

Знае се обаче, че потресението от тази зловеща смърт слага началото на безбройните епилептични припадъци със загуба на съзнанието на бъдещия писател.

В началото на всеки пристъп го обхващало възторженото чувство за всемирен синтез...

Учи в Петербург шест години — в Главното инженерно военно училище, което се помещава в Михайловския замък, където е удушен Павел I от кадетите си. От прилежните му училищни години се набива едно: че е превел на руски Балзаковия роман „Евгения Гранде“.

Оттогава намразва Петербург и го мрази до края си. Обичал само студентите му утрини, смятал, че ободряват душата. Знаем, че Петербург е любимият град, градът кумир на Александър Сергеевич Пушкин.

На 30 септември 1844 година Достоевски пише на брат си Михаил, че е завършил „Бедни хора“.

Турил тетрадката върху скрина да отлежава и тя събирала прах до май. По това време той живеел в една квартира с Дмитрий Григорович, негов връстник и съученик от инженерното училище.

Григорович бил красавец, работел в петербургския Большой театър, общувал с много културтрегери и цялата театрална бохема.

Веднъж той намерил тетрадката, одухал праха от нея, а като се зачел, сторило му се много необичайно написаното, взел тетрадката и отишъл у Белински, с когото се познавали и даже сприятелили.

Зачели се. Първите десет страници стигат да се разбере дали яйцето не е запъртък. Прочели още десет. И още десет. И тъй — до края.

Вече разсъмвало.

А Достоевски по това време се върнал от разходка — бели нощи, светло и особено, не му се спи. Таман отворил прозореца и се позвънило. Влизат Григорович и Белински, прегръщат го, целуват го, плачат. Белински се задъхвал: вие сами разбирате ли какво сте написали? Вие до самата същност сте се докоснали! За вас истината е открита и възвестена като на художник, дадена ви е като дар от Бога, ценете го, останете му верен и ще бъдете велик писател!

Пророчески думи.

Но и Достоевски е пророкувал и много от пророчествата му се сбъдват. Едно от тях: „Социализмът може да се построи само върху фундамента на руската натура, на руското братство.“

След Белински подобен възторг изразил и скептичният Некрасов. Свалил част от набраните вече материали и в следващия още „Современник“ напечатал „Бедни хора“. И за няколко дни името на Достоевски станало известно.

След трийсет и две години, през януари 1877, когато умираше Некрасов и Достоевски се мятал от безсилие, че не може да му помогне, си мислел: появяването на Белински тогава в бедната му квартира с тетрадката, възторжената му статия след това, е бил най-

възхитителният момент в живота му. В каторгата после си го спомнял и със спомена се укрепвал духом.

Но Белински и Некрасов не харесали следващата му повест — „Двойник“. Не само не са я харесали, направо го наругали за нея. А той взел, че се обидил, че и се разсърдил. И още как!...

Когато младите се разсърдят, старите, ако още са в силата си, им натриват носовете. Или ушите. След натриването те болят и горят дълго...

Веднага се появява епиграма:

Послание на Б. към Д.

*Витяз, горестной натуры
Достоевский, милый пыщ,
На носу литературы
Рдеешь ты, как новый прыщ...*

Не било трудно да се разбере, че „Б“ е Белински, а „Д“ — нашият уважаван автор.

В съчиняването на епиграмата и в повечето интриги около нея много се постарал Иван Тургенев. Той е само две-три години по-възрастен, но е богат и вече известен.

На тази тема те още няколко пъти ще си поприказват...

След епиграмата — разрив с Некрасов.

Минават двайсет и девет години.

Достоевски е написал цяла лавица романи, но издателите все още не му плащат тавана, все още е в дългове.

В една априлска сутрин на входната врата се звъни. Безцеремонно. Сутрин звънят така обикновено полицейските, данъчните и кредиторите.

Достоевски, Ана Григориевна и децата закусват. Оставят вилиците, споглеждат се. Домашната прислужница слиза да види кой е.

На входа — солиден господин в черно пардесю и черен цилиндър, подава визитка.

Момичето я грабва и търчи обратно във всекидневната. Достоевски я поема и се втрещява: самият Николай Алексеевич

Некрасов. „Веднага да се качи!“

Веднага се качва. И предлага да отпечата в „Отечествени записки“ следващото произведение на Достоевски. Независимо какво е то.

Толкова висок хонорар за печатна кола до този ден не му е предлагал никой.

57.

ПЕТРАШЕВЦИТЕ

На 15 април 1849 година Достоевски прочел писмото на Висарион Белински до Гогол на сбирката на петрашевците. На другия ден всички присъстващи на нея са арестувани и отведени в Петропавловската крепост. Из занданите на тази стара тюрма им е водено следствието.

Изкарват ги на бял свят едва на 22 декември и в закрыта кола ги отвеждат на Семьоновския площад, където пред три хиляди души ги покачват на боядисания в черно ешафод, прочитат присъдите им — разстрел.

Нареждат ги в две редици. Под барабанен дреб отвеждат първата тройка към стълбовете, завързват ги, надяват им саваните. Достоевски е в следващата тройка. С него са Плещчеев и Дуров. Тримата се прегръщат поотделно, разпращават се. Барабаненият дреб секва — тръбата засвирва отбой. Вестоносец на кон пресича площада, носи височайш приказ — Николай I, изработил целия зловещ сценарий, ги помилва — заменя разстрела с различни присъди. Паят на Достоевски — „... запасният поручик Достоевски, за участие в престъпни замисли, разпространение на писма на литератора Белински, изпълнени с дръзки изрази против православната църква и върховната власт... да се лиши от цялото му имотно състояние и да се изпрати на каторжна работа в крепостите на...“

Каква е вината на тези младежи? Увлечени от модните за времето си теории на френските социалисти, те си създават кръжец и всеки петък се събират в дома на Петрашевски, обсъждат книгите на мадам Жорж Санд и Шарл Фурие. Там именно Достоевски прочел писмото. Това е престъплението. Едни изприказвани приказки. Е, съзрявало като намерение да си направят печатница, а покрай нея — да издават списание...

Предава ги студентът Антонели — подставено лице, член на кръжеца. И Михаил, братът на Достоевски, също пишец литератор,

посещавал сбирките. И той е арестуван, но го освобождават набързо. Това освобождаване е много съмнително. Мотивите са, че той няма никакви престъпления срещу правителството (като че ли другите имат!), дори на изпроводяк от Петропавловската крепост му наброили двеста сребърни рубли...

На другия ден осъдените петрашевци поемат дългото и горестно вървище на горди страдалци към Сибир... По етапния път, в Тоболския затвор, петрашевците посетили жените на декабристите, които лежали там, и те подарили на автора на „Бедни хора“ Евангелието. Това е единствената книга, която била разрешена за четене в каторгата. С това Евангелие той не се разделя никога.

Достоевски е каторжник четири години в Омската тюрма. След това е на редовна военна служба в Семипалатинск още четири години. Две след това — без право на Москва и Питер. Прибират го на двайсет и осем, освобождават го на трийсет и осем. Една шеста от живота му.

58.

КАТОРГАТА

Омската тюрма. Непосилна каторжна работа на открито. Глад. Студ. Мръсотия. Въшки. Непостижими псувни. Бой. Ей тъй, за нищо. Просто скотът срещу тебе е по-силен и те млати. Веднъж майор Кривцов, понеже го цепел махмурлук, му поисква наказание с пръчки. По чудо се разминал с пръчките, сиреч със смъртта.

Като никой друг Достоевски е изтърпял злорадството на каторжниците, че на — уж е учен, уж е дворянин, а и той е като тях вмирисано въшливо животно. А той се държал скромно, незабележимо, странял от другите дворяни... И вероятно вече си е задавал въпроса: нали се стреми към доброто, нали се бори за свободата на народа, а ето ти го народа, той те презира, държи се оскърбително, лъже те... Някой ще каже, че това са престъпници, а не народът. Ще има много здраве!

На 22 февруари 1854 година излиза от каторгата. В писмо вече е написал думи, които засядат в душата: „Тук има характери дълбоки, силни, прекрасни и колко весело бе под грубата кора да откриеш злато.“

Ама че разбиране за веселост!

Вече е солдат в Седми линеен сибирски батальон.

Умира Николай I, държавата поема синът му Александър II. Той е либерално настроен, като начало прави помилвания. На тях се закача и войникът Фьодор. Връщат му дворянските права, офицерското звание. И като капак на цялата работа върху него се сгромолясва любов — страстна, опожаряваща. Той е само на трийсет и шест години. Избраницата на сърцето е туберкулозната и душевноболна вдовица Мария Исаева. Оженва се за нея, осиновява момченцето ѝ Павел.

През октомври 1859 година получава разрешение да живее в Централна Русия. Отива в Твер, наема две стаички. В едната е Мария с детето, в другата — той. Почва да пише „Записки от Мъртвия дом“.

Отпечатва ги през 1862 година във „Время“, списанието на брат му Михаил.

Преди да ги отпечата обаче, си има работа с цензурата. И — парадокс: не защото черни действителността, а защото „романтично“ е описал каторгата, това харесва на незаловените още разбойници и те нямат страх от нея...

Той се гърчи, обяснява, добавя в текста — ама „това отдавна е минало“, „в старо време“, „отдавна минало време“. Иди угоди на цензурата!

Книгата предизвиква сензация. Дори императрицата Мария Фьодоровна, вечно болнава, загърбена от мъжа си, който живее в съседната спалня с любовницата си Катерина Долгорукая — княгиня Юриевска, проляла сълзи, четейки за каторжниците. И Толстой я препоръчва: „Намерете си «Записки от Мъртвия дом» и ги прочетете! Това е нужно!“

Навсякъде в столичните редакции и литературни салони се говори за книгата. Поначало думата каторжник събужда тръпки от страх, а изведнъж се оказва, че и те са хора!...

Достоевски е доказал, че човекът е същество, което свиква на всичко. За щастие. За жалост. Но в книгата се прокрадва и друга мисъл — животът навън, на свобода, е по-голяма каторга.

Междувременно докрай се пропива и умира Мария Исаева. Достоевски вече е изпил рициновото масло на голямата любов...

Тази книга връща реномето и славата на Фьодор Достоевски. Само дето липсват тринайсет творчески години от живота му! Но той вече е заявил на света: „Кръвта и властта опияняват: развиват грубост, разврат; на ума и чувството стават достъпни, а накрая приятни най-ненормалните явления. Човекът и гражданинът у тирана загиват завинаги...“

59. СРЕЩАТА С АНА

Ана Григориевна Сниткина прочела „Неточка Незванова“ на шестнайсет години и вкъщи почнали да ѝ викат Неточка. Достоевски ѝ става любим писател, изчита всичко, каквото е публикувал. Чувствително момиче като нея, когато прочете в ранната си младост, в съзряването си като жена Достоевски, за цял живот поема нещо особено, някакъв подсъзнателен обет да служи на доброто, нещо неизлечимо женствено, любовно, всеотдайно, готово на всичко, като поема ударите на съдбата. Всичко ще зареже и ще последва мъжа, ще се посвети на него, ще му бъде робиня и господарка, душеприказчица и демон. Но никога, при никакви обстоятелства, за нищо няма да го излъже. Още повече, че рускинята по-малко лъже от руснака и е по-трудолюбива.

Баща ѝ е чиновник, майката — шведка. Семейство, което я научава на ред и дисциплина, на точни сметки и ясни отношения. Когато умира баща ѝ, тя почва да припечелва от стенография. А токущо пристигналият в Петербург Достоевски търси стенографка — той е загубил години и сега бърза да навакса, трябват му и пари.

Професор Олхон, към когото се обръща, му изпраща най-добрата си ученичка Ана Сниткина. Денят на срещата е 4 октомври 1866 година. И докато ѝ продиктува романа „Картоиграчът“ — то не е диктовка, а мъчително раждане на живи, безплътни същества, на жив безплътен живот, тя се влюбва. Тя е само на двацет, той — на четиридесет и четири. Хлътва и той, а на неговата възраст, това, както е неизбежно, така е и много опасно, направо катастрофално.

Бивш каторжник, вдовец, с бедни роднини, обрасъл в дългове, епилептик, влачи със себе си завареник, почти неин връстник, вече го величаят Павел Александрович — по-голяма беда от тази не може да ѝ се случи.

Още докато привършва диктовката, Достоевски почва да се одумва: добра работа свършихме, значи, хиляди благодарности, но де

ще се видят след това, той вече е свикнал с нея и прочие — прави си устата да го поканят на гости, да се запознае със семейството, направо си го изпросва, знаем ги как стават тия работи...

На 29 октомври е последната диктовка. Той е диктувал по-малко от четири недели. Средно по десет страници на ден. Плаща ѝ петдесет рубли. На другия ден тя му носи преписана последната диктовка, а той има рожден ден. Тя пък досега е била в траур, носела черно и за първи път слага копринена рокля, теменужен цвят. Като я вижда, той се смутил, изчервява се и казва, че в дълга рокля изглежда по-висока и стройна, че виолетът страшно ѝ отива. В това време нахлуват безцеремонните роднини, той я представя, моли я да остане на празничната вечеря, но тя е непреклонна. Изпращайки я до вратата, все пак той си изпросва рандеву. За 3 ноември, четвъртък. След пет дни ѝ се обяснява, поисква ѝ ръката. Ръчицата ѝ като трепетно врабче прелита и каца в неговата шепа... Тя му казва само няколко думи, но Боже мой, какви! „Аз ви обичам и ще ви обичам цял живот.“

Дала думата си и почнала да го разпитва за детството. Разказвал, пушел много. Жесток баща, добра майка. Добрите са безгласни и страдат. Имал годеница — Ана Василиевна Коровин-Куковска. Разделили се навреме, разбрали, че не си подхождат. Петрашевците, каторгата, бракът, адът след това. Казал ѝ, че след смъртта на жена си имал шеш-беш с Аполинария Сулова — но почти недуховна връзка, просто нагон. Ана се изприщила от ревност, обляла се в сълзи.

Веднага след сватбата оставят пари на близките, и най-вече на завареника, и тръгват на сватбено пътешествие. То не е сватбено пътешествие, а бягство. Бягство от кредиторите.

Отиват в Дрезден, Баден-Баден, Женева, Флоренция. Чужда чужбина и те двамата — бедни и влюбени.

Чужбината ги сближава и това са първите няколко кратки месеца, в които тя се зарежда със сили и търпение да отстои всички ненадейни, безмълвни, необясними удари, които ще ѝ нанесе неговият мъчителен характер.

Още като ѝ диктувал „Картоиграчът“, пред нея се разигравала драма, оживявали видения, тя го е виждала в самозабрава, задъхан, агонизиращ на кладата на словото. Тя е била не в кухнята, в олтара на Бога. И тъй като в романа има много автобиографично, той, като всеки обичащ се човек, я попитал дали е станала книгата. Тя категорично

осъдила главния герой Алексей Иванович за слабия му характер. Той зяпнал, а тя, милата, дори не подозирала, че скоро литературната ситуация ще се превърне в реален живот.

Писмата му до нея са почти една трета от епистоларното му творчество. Милион пъти е казвал: „Ана Григориевна е моята истинска помощница и утешителница.“ Посвещава ѝ „Братя Карамазови“. Когато след четири години се връщат от чужбина, тя е съвсем друг човек. Страданието, цепенето на копейката, западната деловитост и студенина, битовата практичност и пр. я научават на всичко. Към това и смъртта на първородното ѝ дете, което погребват в Женева. След преживяното тя е подготвена да отглежда децата, да организира прехраната и издръжката на семейството. Не престава да стенографира — тя му е първи слушател, критик, коректор. Държи книжния склад и урежда продажбата на книгите. И наистина се е гордяла, че е негова жена.

При единствената ѝ среща с Толстой, след като остава вдовица, тя му казала възторжено: „Моят мъж представляваше от само себе си идеалният човек! Той беше добър, великодушен, милосърден, справедлив, безкористен, деликатен, състрадателен — като никой друг! Ах, какъв мъж беше той! Как ме обичаше, как аз го обичах!“

В спомените ѝ е отразена и грее любовта на тази велика жена. А в дневника на София Толстая — яростта на коравата ѝ снага и яката ѝ, котешка душа...

60. РУЛЕТКАТА

След Дрезден отиват в Баден-Баден. И почва кошмарът. Първият трае пет седмици. Всички изгледи да спечели на рулетка са на негова страна, при неговия правилен метод на игра и, разбира се, малко шанс. Но ако играе хладнокръвно, сам се предупреждава той, а не невъздържано, както се случва обикновено.

Още първата седмица загубва всичко. Почва да залага вещите, които имат. Една по една. Веднъж спечелва двеста и петнайсет фридрихсдора — по двацет талера всяка монета, което прави четири хиляди и триста талера. Направо пощурява, това е цяло състояние! И почва: вземе двацет монети и отива. Загуби ги, идва за нови. Докато свършат, а те свършват бързо. Не е платено на хазайката. Ана пише на майка си, иска й пари, чакат ги. От пощата — право в казиното. Проиграва и тях. Тя — камък. Знае, че нищо няма да помогне — ни молби, ни сълзи. Но трескаво мисли: трябва да се намерят пари, да се плати наемът и да се бяга. Този мъж, преживял следствие в крепостна тюрма, ешафод, каторга, смъртта на любимия си брат, на жена си, не може да надвие страстта си към хазарта. Значи тя е по-силна от него — великия! Значи тази страст е велика! Тя нито веднъж не му се скарва. Той се връщал изтощен от загубата, смазан, на ръба на епилептичния припадък, падал на колене пред нея, плачел, вземал пари и отивал...

От Баден-Баден бягат в Женева. Не могли да откупят подарените й на сватбата накити — брошка и обици с брилянти и рубини в златен обков, и те безвъзвратно пропадат. По пътя спират в Базел за едно денонощие. Заверяват билетите на гарата, оставят багажа в хотела и отиват в музея. Там Достоевски вижда картината на Ханс Голбейн-младши „Мъртвият Христос“. Картината го потресла, прилошало му, едва не припаднал, донесли му стол. Тази картина е описана в романа му „Идиот“ и това описание е ключът за разгадаването на голямата идея на романа.

Когато през 1978 година бях редактор и пусках за печат в издателството на Отечествения фронт посмъртната, изключителна книга на рано отишлия си от живота Цветан Стоянов — „Геният и неговият наставник“, турихме част от репродукцията на тази картина на корицата.

Заживяват в малка квартира в Женева. Почва да пише „Идиот“, диктува ѝ. В началото на септември 1867 година се състои конгрес на мира. За него пристига и Гарибалди. Той преминава през Женева прав, на каляска, в национален костюм. Достоевски го вижда отблизо и го харесва.

Първа бременност. Ражда Соня, първородна и за Достоевски. Соня умира след три месеца. Погребват я и Женева опустява за тях. Заминават за Флоренция, тогава тя е столица на Италия.

В началото на 1869 година Ана пак е бременна. Пари няма — за печатна кола на „Идиот“ са му платили по сто и четирийсет рубли, отдавна изядени на зелено.

Заминават за Венеция, оттам — в Триест. С параход. За девет месеца Ана Григориевна вече говори италиански. Отиват в Прага, оттам — пак в Дрезден, затварят кръга. Там в средата на септември се ражда дъщеря им Люба. Кръщава я Аполон Майков, един от петрашевците, от предадените приятели.

Навърта се четвърта година, откакто са зад граница. Достоевски е уморен от работа, разстроен от безпаричието, подяден от съмнение, че това, което пише, е значимо. Имат малко скътани пари, около триста талера, и Ана Григориевна му предлага да прескочи до Висбаден, да поиграе на рулетка, този път може да спечели.

Веднага взема влака. И сто и двайсет талера. Ако ги загуби, тя ще му прати пари за път, да се върне. Така се уговарят.

За една седмица загубва сто и осемдесет, сума, доста голяма за онова време. Дава клетва да не играе повече. Спазва я. Макар да е бил в чужбина по-късно, не прекрачва повече прага на казино.

През юни получават пари и тръгват за Русия. За времето, когато ги е нямало, от покъщнината им — мебели, сервизи, книги, дрехи, завивки, друго, не е останало нищо.

Започват наново. В пресата е обявено завръщането му и кредиторите отново се нахвърлят върху него. И за дълговете на покойния му брат. Той издържа през цялото време семейството му —

жена и две деца; сина на покойната си съпруга. Помага и на сестра си. И те всичките се нахвърлят върху него — по-жестоки и от кредиторите...

61. БОРЧОВЕ

За „Престъпление и наказание“, „Идиот“ и „Бесове“ Достоевски получава от редакцията на „Руски вестник“ по сто и четирийсет, сто и петдесет рубли за печатна кола. Руската печатна кола е двайсет и четири страници. За „Юноша“ от „Отечествени записки“ — по двеста и петдесет рубли. Това е хонорарът на Некрасов. И само за „Братя Карамазови“ — от „Руски вестник“ — по триста рубли. За „Бащи и деца“ Тургенев е получавал по четиристотин. За „Дим“ — също. И без тези пари той е предостатъчно богат, пък и не пише по-добре!

Братът Михаил оставя двайсет и пет хиляди рубли дългове. И семейството си. Обявяват имуществото му на търг. Достоевски предлага на почти всички издатели сериозен роман за триста рубли на кола, отказват му. Накрая и на Михаил Катков, с когото са идейни врагове. Катков приема. Той е от бедно семейство, учил в пансион за сираци, замогнал се, но не забравил какво е сиромашията.

Цял живот Достоевски моли за пари. В писмо от Семипалатинск, веднага след каторгата, пише на брат си: „Трябват ми пари и книги. Което изхарчиш за мен, няма да пропадне. Няма да си ограбиш децата, ако дадеш на мен. Стига само да съм жив, с лихвите ще ги върна...“

Връща ги — тъпкано.

„Тегля като стара пощенска кранта... Изяде ме немотията!“

Писателят Викентий Вересаев: „Та нали се ужасяваме, като видим как е трябвало да работи нещастният Достоевски, как набързо е пишел своите работи, без да може да препрочете, как отчаяно е възклищавал: «Ако имах средствата на Тургенева или Толстоя, такава работа бих написал, че и след сто години би се чела!»“

Минали са тия години, книгите му още се четат.

Вечно има да дава. Да си представим ситуацията във Висбаден: седи в хотела, разпратил е писма — до Майков, Катков, други. Чака. От администрацията е наредено да не му дават храна, чай, кафе, свещ за вечерта. Час по час ходи до пощата, пита дали има на негово име

запис. Той говори лошо немски, неточно, с ужасен акцент, който изкривява думите и ги прави неразбираеми. Пощенецът зад гишето се забавлява с него, смее му се, криви се, подиграва го. След време Достоевски ще напише, че в Европа не обичат много руснаците, смятат ги за революционери. Както римските езичници не обичали ранните християни.

Фактът, че на откриването на паметника на Пушкин, където е поканен да произнесе слово, не може да вземе жена си — няма подходяща рокля, няма и с какво да купят, е достатъчен. А там става стълпотворение, величават го: „Гений! Пророк!“

И последното писмо, което написва през живота си, пак е молба за пари.

62.

ШЕГИЧКИ

Казват, че Достоевски бил изтъкан от самолюбие, гордост, мнителност, нувереност, въображение за злото. От свършена простота и гениалност.

Когато четеш писмата му до Александър II, изтръпваш, не можеш да повярваш и се питаш как може да е толкова несправедлив животът. В тези писма той се унижава, моли за милост, нарича се бивш държавен престъпник, нещастник. А как се страхува от цензурата! С право, разбира се, защото понякога му свалят цели глави от ръкописа. Цензурният надзор над него е снет няколко години преди да почине и тая работа я урежда наставникът му Константин Победоносцев. И като помислиш, че това е един от великите мъже на света, на нашата цивилизация. Живял в унижение — вкъщи, в училище, по затворите. Постоянният кошмар да просиш заеми и ужаса да ги връщаш. Освен рулетката никакво пилеене на време. Впрочем на рулетката се губят пари, не време. Работа. Всеки ден. Няма събота, няма неделя. До три-четири на разсъмване. После спи докъм единайсет. Кафе, децата. От един на обед до три диктува написаното през нощта, закуска, лека разходка. В пет следобед — обяд. На обяда — чашка водка. Не за него, за бавачката Прохоровна. Тя я изпива на екс, замезва коричка хляб, поръсена със сол. Това го възторгва — за него тя е представител на руския народ. И той като повечето интелигенти мре да се възторгва от народа си. В седем вечерта разходка с Ана Григориевна. Обикновено до пощата — да проверят за писма и да приберат вестниците. В девет децата са вече в кревата, отива при тях да си кажат молитвата, да ги благослови за сън грядущий. В десет часа в къщата настъпва тишина. Преглежда пресата, казва по-важните новости на жена си, която в това време реди пасианс, ако има нещо да правят, правят го, ако нямат настроение за любов, редят общ пасианс. После тя си ляга, той отива да работи.

Човек трудно може да си представи Достоевски усмихнат. Мрачен. Но само с грижи не се живее, имало е и шегички. Например: станал рано, отива при жена си по риза и уплашен. „Да не си болен?“ — пита го тя. „Съвършено здрав съм.“ „Какво има?“ „Мишка пропълзля в леглото ми през краката.“ И сяда да пие кафе, а Ана повиква слугинята и готвачката и обръщат наопаки леглото му, сменят чаршафите. Той праща Любка, дъщеричката си: „Повикай мама.“ Любка се връща: „Мама каза нека свършим.“ Втори път я праща: „Кажй й, че това е заповед, да дойде!“ Идва тя: „Какво има?“ „Днес е първи април, Анечка, първи април!...“

Шегички.

Да, но веднъж и тя решила да се пошегува... Това станало на 18 май 1876 година.

В списание „Отечествени записки“ бил напечатан роман от София Смирнова, писателка, ценена от Достоевски. Той прочел романа й, хвалил го, хвалил го, чак киселини получила, като го слуша. На другия ден той отишъл на събрание, тя се зачела, попаднала на писмо на героя-негодяй, който от името на някаква жена пише на някакъв мъж, че съпругата му изневерява с брюнет и ако не вярва, да види в медальона на жена си, там е снимката на възлюбения й.

Ана Григориевна преписва писмото с подправен почерк, маха някои изречения, написва отгоре обръщение към Достоевски и... пуска писмото в пощенската кутия.

Фьодор Михайлович се връща за обяд към пет часа, сяда весел на масата, обядва, после си взема чашата с чая и отива в кабинета си. След десетина минути тя отива да види ефекта. Той седи, гледа в една точка, по-мрачен от всякога. „Що си мрачен?“ — пита го тя. „Ти носиш ли медальона?“ — пита той. „Нося го.“ — отговаря тя. „Покажи ми го!“ — нарежда той. „Защо?“ — дръпва се тя. „По-ка-жи ме-да-льо-на!“ — той се хвърля към нея, копчетата на блузата й летят в разни посоки, медальонът остава в шепата му. Мъчи се да го отвори, но пръстите му треперят. Накрая го счупва, изпадат снимчиците — на едната е той, на другата — дъщеричката им Люба.

Ана Григориевна: „Федя, глупав си ти, ей Богу! Как можа да повярваш на анонимното писмо?“

Той: „А ти откъде знаеш?“

Тя: „Как откъде, аз самата го писах!“

Той: „Това е невероятно!“

Тя му показва списанието...

Шегички.

През зимата на 1872 година Достоевски проревнувал Ана Григориевна от млад мъж. Тя просто разговаряла любезно с него. Закрещял, ударил по масата, съборил чашите с чай и хукнал да бяга, а навън — студ на кутийки. Тя търчи подире му с кожуха и шапката, моли го да спре. Водевил за семеен театър!

Като дошъл на себе си, почнал да се извинява... Какво нещо само! Преди трийсетина години е времето на Пушкин. При такава ситуация викали на дуел... Тъй прашасва с времето пагонът на честта!

В началото на декември 1877 година Достоевски е избран за академик. И понеже мечтаел да купи имение с парите си от „Братя Карамазови“, ходели по четения и гости, припечелвали допълнително. Както винаги, тя е в ролята на оръженосеца — носи шала, кърпи, лекарства — цяла торба. Веднъж на такава една вечер някой й целунал ръка. Веднага й направил сцена: „Върви при него!“ „При кого?“ „При тоя, дето страстно ти целуна ръка!“

63. ИМПРОВИЗАЦИЯ

През лятото на 1867 Достоевски, завладян от комарджийска страст в Баден-Баден, загубва всичко. Среца там Григорович и се одумва за пари, но той му отказва, може и да е нямал. Да не си сънародник в чужбина. Тогава отива при Тургенев.

След тази среща те не само скъсват отношенията си за цели седемнайсет години. Достоевски го окарикатурява и пародира в образа на Карамзинов от „Бесове“. Тургенев си го връща, като публично заявява, че „Престъпление и наказание“ не е нищо друго освен една „продължителна холерна колика“, тоест дрисък.

В писмо до Аполон Майков от 28 юни същата година Достоевски пише, че имал „идеологическо“ стълкновение с Тургенев, което завършило с пълен разрыв... В друго писмо от 28 август, пак до него, пише, че бил срещнал в Германия един руснак, който постоянно живее зад граница, мрази Русия и се връща в родината само да получи доходите от именията си...

В мемоарите си писателят Йероним Ясински пише, че веднъж Достоевски отишъл при Тургенев да се покае за извършено от него престъпление: „Ах, Иван Сергеевич, аз дойдох при вас от висотата на вашите естетически възгледи да измерите бездната на моята низост!...“ И когато Тургенев възнегодувал от разказа-изповед, Достоевски бил му рекъл: „Всичко това го измислих, Иван Сергеевич, единствено от любов към вас и за ваше развлечение...“

Според мен тук има доста барок и пудра.

Ще разкажа тази история, както я знам от моя преподавател по руска класика — Михаил Павлович Ерьомин.

В момента, когато загубва всичко и му трябват „денъги до зарезу“ — до рязане на гърло, той отива при Тургенев. Но по начина, по който го посреща лакеят, по изражението на лицето му, искриците в очите, по начина, по който му иска бастунчето, пардесюто, цилиндъра,

Достоевски разбира, че тук вече знаят за бедата му, че тук се е говорило за него и не само че няма да получи пари, но и ще го унижат.

И ето ти ситуация: лакеят настоява за бастунчето и шапката, Достоевски не ги дава. И от този момент нататък той поема главната роля в играта: аз за малко, само искам да се видя с Ивана Сергеича. Лакеят казва, че ще трябва да почака, господарят е в банята.

И тъй, без да се е съблякъл, Достоевски е въведен в приемния салон. Там чака унижително дълго, но той вече е приел ролята си. По някое време се отваря вратата и влиза сияещ, розов след банята, загърнат в копринен халат, самият Тургенев.

Тогава Достоевски, много притеснен, разплакан, хълцайки, почва да му разказва как преди седмица, късно през нощта, намерил на улицата бедно момиченце на десетина години — паднало там, премаяло от глад. Той го вдигнал, завел го вкъщи, нахранил го, то живнало, съвзело се постепенно и той го отвел в банята, окъпал го и накрая го изнасилил... Сега е дошъл да се изповяда, да си признае този най-голям грях и макар да не чака опрощение от никого, да му олекне малко, че иначе ще се пръсне...

Достоевски разказвал с диви, отвратителни подробности, неистово — така, както може да импровизира само той!

Истина е, че като дете имал другарче, момиченце на девет години, нежно, хубаво. Пиян мерзавец го изнасилил, направо го разкъсал и кръвта му изтекла. Той бягал да вика баща си, нали е лекар в болницата за бедни, а момиченцето било дете на огняря и готвачката, и докато се върне, то умряло върху сеното...

Тургенев на няколко пъти искал да го спре, да не разказва тези гадости, но пусто любопитство, не го прекъснал. Когато Достоевски млъкнал, оскандаленият слушател тихо промълвил: „Фьодор Михайлович, защо ми разказвате всичко това?“ „Всичко това ви го разказах, за да ви покажа колко много ви презирам!“ Станал и с бързи крачки се отправил към изхода.

64.

ПАМЕТНИКЪТ НА ПУШКИН

Паметникът на Пушкин в Москва, покрай който минавах пет години — на отиване и на връщане от лекции — е първият писателски паметник в Русия. Дотогава са издигали само на царе и пълководци.

Била определена датата на откриването — 26 май 1880 година, но умира императрица Мария Фьодоровна и го отлагат за 6 юни. Организационният комитет разпратил покани — не се отзовали Салтиков-Шчедрин и Лев Толстой.

Достоевски, един от поканените оратори, е настанен в луксозен апартамент и няколко дни, докато траят тържествата, той няма мира, че държавата му плаща скъпия хотел. Той е руснак с държавно, великоруско мислене и е дълбоко убеден, че „Русия, начело на обединеното славянство, тепърва ще каже на Европа, на целия свят и цивилизацията му своето ново, здраво и още нечувано от света слово.“

Три години преди откриването на паметника Тургенев написва писмо на Достоевски. В него има такива трогателни думи: „Аз се реших да ви пиша това писмо независимо от възникналите между нас недоразумения, вследствие на които нашите отношения се прекратиха. Вие, аз съм уверен, не се и съмнявате в това, че тези недоразумения не са могли да имат някакво влияние на моето мнение за вашия прекрасен талант и за онова високо място, което вие по право заемате в нашата литература.“

Дай Бог всекиму такава сдобряване, но Достоевски си затрайва. И връща топката едва сега, при откриването на паметника. Когато говори за Пушкиновата Татяна, той казва: „... такава красота на положителния тип руска жена почти не се повтори в нашата художествена литература освен, разбира се, образа на Лиза от «Дворянско гнездо» на Тургенев.“

Присъстващите там разказвали как при тия думи Тургенев рипнал прав, целунал си дясната длан и духнал към трибуната — пращал на оратора въздушни целувки. А в ресторант „Ермитаж“ на

Тръбния площад, по време на тържествения обяд, организаторите така натаманили нещата, че ги турили да седят един до друг...

Когато говори за „руския особен път“ на обществено развитие, Достоевски осъжда западното влияние и пророкува, че Русия ще гради бъдещата си световна мисия с братска любов, с обща хармония в името на Христа. При последните думи на тази реч един студент се хвърля към трибуната — тържеството е в сградата на Московското дворянско събрание — с викове: „Достоевски! Достоевски!“, и припада, преди да стигне до трибуната. Присъстващите в залата започват да се прегръщат, ридаят, кълнат се да служат всеотдайно на матушка Рус. Изтръгват се викове: „Достоевски, вие сте нашият светец! Нашият пророк! Вие сте повече от гений!“

Половин час присъстващите не седат по столовете, редът се обърква. Иван Аксаков, който е следващият оратор, се развиква: „След Достоевски не искам, а и не мога да говоря! Всичко е разяснено, всичко е ясно!“

Публикувана, речта вече няма този ефект. Доказателство, че Достоевски бил голям ритор, хипнотизатор, могъщ дух и изключително витален човек. Това го признават и най-запалените му противници.

Срещу речта на Достоевски пише Глеб Успенски, който изпитвал суеверен страх от него, смятал го за сатана. Нарича речта робска. Пишат и други. Той се защитава яростно. „Сега мене ме цапат с кал даже тези, които тогава ме прегръщаха!“ Казва: „Ако всички бяха откровени, то от великата им нравствена смрад щяхме да се задушим!“

Литературни нрави. Но неговият вопъл, изтръгнат от гърдите пред първия паметник на писател в Русия, още кънти в ушите ни: „Смири се, горди човече, и работи на родната почва!“

На другия ден в хотела пристигнал художник-фотографът Панов, поискал да го фотографира. Така станала най-сполучливата му снимка. На нея Достоевски е кротък, спокоен, гледа те право в душата.

65.

КРАЯТ

Когато настъпва новата 1881 година, Достоевски вече е изплатил дълговете си. Най-последно! Дори имат заделени пет хиляди рубли. Чувствал се отлично, та той е само на шейсет години!... Вече е академик, почетен член на няколко комитета. Портретът му, нарисуван от Валентин Серов, виси в Третяковската галерия. Печатат го. Четат го.

На 25 януари имали гости, нищо особено. През нощта си изтървал перодръжката. С нея не само пишел, но си и набивал тютюна, като си правел цигари. Навел се, търсил я тук-там, наложило се да повдига тежката етажерка, отрупана с книги. Напрягането било голямо и изглежда от самото напъване скъсва белодробна артерия, от устата му блъвва кръв, но за малко.

През деня ги посещава приятел. Добър човек, но обича да спори. Ходи и такава мана по хората. Гостът най-накрая си тръгва и — ужас! — масиран кръвоизлив. Достоевски загубва съзнание. Търчат за доктор.

Когато идва на себе си, пожелава незабавно да повикат свещеник, да се изповяда и причести. Знайна е неистовата му любов и вяра в Христос. Докторът ги успокоява, че няма нищо страшно, но повикват отец Мегорски от близката Владимирска църква.

Изповядва се дълго и пламенно, приема светото причастие.

Когато свещеникът си отива, той повиква Ана и децата. Благославя ги. Заръчва им да живеят в мир и любов. Отпраща децата, остават само двамата. Той ѝ благодари за щастието, което му е дала. Извинил се за огорченията.

През целия ден бил спокоен. Но тя си пренесла постелята на пода, срещу кревата му.

Вестта за заболяването на Достоевски разтревожила Петербург. Пред къщата, в която живеят, мълчаливо почват да се групат хора.

Сутринта към седем тя се събужда и вижда, че той втренчено я гледа. Казва ѝ, че днес ще умре. Макар и несвястна от мъката, тя

реагира веднага, оспорва, това са глупости. Но той остава твърд — ще умре днес, на 28 януари.

Помолва я да запали свещ и да му я даде. И Евангелието. Същото, подарено му от жените на декабристите Аненков, Муравьов, Фонвизин. Тя заплакала, той почнал да я утешава, казал ѝ: „Помни, Аня, винаги горещо съм те обичал и не съм ти изменял, дори мислено!“

Викат децата да се простят. Заръчва Евангелието да дадат на Федя.

Умира вечерта, в осем часа и трийсет и осем минути.

На другия ден в единайсет часа пристига пратеник от Министерството на вътрешните работи, носи пари за погребението. Ана Григориевна ги отказва. Пратеникът съобщава, че децата ѝ стават стипендианти, докато учат.

В същото време в много църкви по Русия правят панихиди в негова чест. Идват траурни депутации, включая и на морския корпус с моряшкия хор.

Изнасят го от къщи на 31 януари. Няколко църковни хора и много свещеници го опяват тържествено.

Официалните оратори на гроба са петима — загубата, която понася Русия, е огромна.

И за първи път в тези тежки за Ана Григориевна дни някой я ожалил, казал ѝ съчувствени думи. И тя му целунала ръка. И си дала обет: колкото дни ѝ остават, да ги посвети на Достоевски.

Седем пъти издава и популяризира събраните му съчинения. Съставя им библиографски указател.

Когато я видял за пръв и последен път, Толстой се удивил, че много прилича на мъжа си. (Както София Андреевна на него!) Казва ѝ, че много руски писатели биха се чувствали по-добре, ако имаха жени като нея! И още: „Съжалявам, че никога не се срещнах с вашия мъж. Достоевски ми беше скъп човек и може би единственият, когото можех да попитам за много неща и който би ми отговорил...“

66. ВАРИАЦИИ

Тази история е на ранния Чехов. Търсих я в изданията му на български и тъй като не я намерих, ще разкажа каквото е останало в паметта ми от нея — ако има нещо притурено, то е с добро чувство.

Младият Чехонте описваше как някакъв генерал в оставка пътува със свитата си нейде из Средна Русия. Всъщност пътуват за Москва, където се прибират за зимата. Лятото са изкарали в генералското имение и освен богатото и разнообразно плюскане нищо друго не се е случило.

Но ето че се случва.

При едно от слизанията от каретата генералът стъпва накриво и изкълчва крака си. То ахкане, то охкане. Цялата свита страда наравно с генерала, някой и повече, единствено конете са безразлични.

В първото по-голямо село потърсват лекар. Оказва се, че има — млад човек, завършил скоро и практикува, генералът ще му бъде първият пациент.

Докторът квартирува у местната дворянка, трийсет и няколко годишна прилежна вдовица, смирена с тъжната си вдовишка съдба. Всяка сутрин те закусват заедно и винаги хазайката задава един и същи въпрос, след като налее запарка от чая и кипяток от самовара:

— С лимонче или с млекце?

— С лимонче — отговаря той.

Всеки път.

Свитата спира пред селската амбулатория. Като го подпират от двете страни, довеждат генерала при доктора, полагат внимателно телесата му на кушетката.

Младият доктор отпъжда важно близките, опипва леко подутия глезен, прави компрес и старателно го превързва. Пак с подпиране отвеждат пациента до каретата, укрепват го с възглавнички. Не забравят да платят и щедър хонорар.

Това е.

Но на първия бал след няколко чашки водка, глътнати почти инкогнито, генералът се вижда обкръжен от дами и една от тях го запитва как е минало пътуването. Той им разказва за нещастния си крак и че ако не е бил селският доктор, изключителен специалист и благороден човек, сега можело и да не е жив. Какви интеллигентни хора, призвани за велики дела, гаснат в затътената провинция!...

Че вие можете да го изтеглите оттам — крякват дамите. — Да му дадете препоръка, щом е толкова талантлив, да му дадете път в обществото!

И ето, младият доктор е получил депеша, куфарът му е готов и изнесен в антрето — скоро ще мине пощенската кола, с която ще отпътува към столицата.

Отново чай.

— С лимонче или с млечице — пита нещастната хазайка.

След толкова години самота ето и над нея се смили Бог, прати й този млад човек, замириса в празната къща на мъж. А ето че той си отива...

Докато пият чая, тя му поднася листчето със сметката, както я е помолил той. Докторът го взема и чете: за наем — толкоз. Пране на бельо, колосване и гладене — толкоз. Чай с лимонче — толкоз. И отдолу една едра сума. Срещу нея не е написано нищо.

— А това за какво е? — пита младият доктор.

— За любовта.

Няма начин.

Въздухът наоколо е нажежен, ще избухне, ако щракнеш с пръсти.

Няма начин да не е посегнал. Камериерката й я къпала. Преди това слагала уханни билки и разни треви, да ароматизира водата. Изтърквала е тесния й гръб, изваяния наедрял ханш, коравите гърди. После я подсушавала с чаршаф, обличала я в бяла коприна — бяла блуза с набрана дантела на широките ръкави и дълбоко деколте, бяла фуста, бели копринени чорапи. И както била порозовяла и топла след банята, й прилошавало. Камериерката, разбира се, търчи за доктора. После се потулва някъде. Той пристига начаса, тя вече прибелва и върти очи: ох, тук боли, там прищраква... Докторът разгръщал коприната като листа на бяла роза, докосвал гладката и влажна кожа, златистата лехичка от косъмчета под пъпчето. Тя затваряла очи: ах, недейте, моля ви, умолявам... И горещите й длани притискали

пръстите му — уж ги отблъскват, пък не ги пускат. Накрая шепотът ѝ опарил ухото му: ах, оставете, аз сама...

Млад човек, не знае още, че в живота е тъй — жената първо дава, после иска. Жената предявява сметки — мъжът ги плаща.

А Чехов го е знаел. И въпреки това не ги избегнал. Олга Книпер редовно му ги поднасяла. Плащал ги. Мислено я наричал кучка и плащал.

67.

ЧИСТО ЧЕЛО

Като всеки попарен от сланата на живота и Чехов се пазел от категоричното определение, от безпардонното.

Присъствието му в онова, което е написал, е присъствие на свидетел — умен, тънък, точен.

Толстой се вживява в героите си. Горки извайва, при това пресметливо. Прави ги по свой образ и подобие, както иска да ги види. А Чехов е около героите си. Между тях и него винаги има луфт. Той и в писането си е лекар.

Присъствието на лекар винаги впечатлява и винаги е необходимо. На лекаря всичко се казва, всичко се показва и нищо не се отказва. Той съблича, оглежда, почуква с два пръста. Дишай, издишай, задръж. Ако има рентген — гледа те на рентгена. Чехов е винаги „около“ и никога „вътре“ в героя. Той не се превъплъщава, не се описва. В разказа му липсва мемоарът. Самият той много рядко се мярка и в чуждите мемоари. Дори и спомените за него са оскъдни. А Толстой описва близките си и ги прави герои на романите си.

Когато Чехов отива на остров Сахалин, за три месеца анкетира десет хиляди тамошни жители. Сега тази работа я я свърши цял институт за една година, я не. Това са десет хиляди живота, десет хиляди съдби — уникални, драматични, омотани — в ръцете му. И какво? В нито едно художествено произведение не споменава Сахалин.

Тогава е на трийсет. Докато пропътува Русия до Сахалин, се изостря туберкулозата му. Връща се с параход през Индийския океан. От това време е деликатният му упрек към събратята по перо, че „водят безполезни спорове за оптимизма и песимизма, че пишат посредствени повести, незначителни дисертации, развратничат, лъжат за парче хляб“.

В писането стига до съвършенство — в неговите разкази говорят не толкова изказаните думи, колкото неизказаните. Малък разказ, няма и десет страници, а виждаш цяла една епоха.

Чехов няма недописани произведения в литературното си наследство. Всичко е завършено. Дори всички молби до него са изпълнени. Не преработвал никога. Знаел, че дните му са преброени, и нищо не оставял наполовина свършено.

Имал невероятен слух. Много случки в разказите му започват от слуха.

Александър Куприн пише, че кабинетът му в ялтенската къща излъчвал моминска чистота. Около него винаги се долавял тънкият мирис на френски парфюм.

Немирович-Данченко казва, че на младини Чехов имал голям успех сред жените и даже пийвал. За това си твърдение привежда куп аргументи, но главният е следният: „Нищо в мъжа не може да увлече руската интелигентна жена толкова всеотдайно, както талантът.“

Ставал сутрин рано, пишел до обяд.

Никой не го е сварвал да пише.

Никой не го е виждал небрежно облечен.

Никой не го е виждал да плаче. Ядял малко. Бил висок, слаб, походката му — бавна, сякаш коленете му били леко присвити.

Имал нежна слабост към кучетата, към дакелите. Голям народ са дакелите, казва поетът Никола Инджов, който също е кучкар. Горди, емоционални, своенравни. Тъгуват, когато те няма, ревнуват като любовници. Почти винаги се домогват до своето. От присъствието им ти става съвестно. Чехов казва: „Добрият човек се срамува и от кучето си.“

Ирисът на дясното му око бил по-тъмен и това му придавало израз на разсеяност. Гледал през долната част на стъклата на пенснето си и главата му била леко изтеглена назад. Смеел се беззвучно, в края на очите му към слепоочието се събирали ситни бръчици. Над веждите — широко, бяло, чисто чело...

Като чело на кораб.

Или на църковна камбанария.

68.

СЪПРУГА И ЛЮБОВНИЦА

„Медицината е моята законна жена, а литературата — моята любовница“ — казва Чехов за себе си. И както става в живота, и както го правят порядъчните мъже, към съпругата се отнасят с уважение, с любовниците живеят.

Животът му никога не е бил лесен. Той постоянно трябва да припечелва. Вали, гърми — при него трябва да капе. От писателския му труд се прехранват и живеят родителите му, трима братя и сестра. В едно писмо до приятеля и издателя си Алексей Суворин: „Няма нищо по-скучно и по-непоетично, така да се каже, от прозаичната борба за съществуване, която отнема радостта от живота и докарва апатия.“

Той не си позволява този лукс — апатията.

На двайсет и шест години казва: „По-рано, когато не знаех, че ме четат и преценяват, пишех безгрижно, като че ли ядях палачинки. Сега пиша и ме е страх.“

Една година по-късно: „В литературата малките чиновци са също така необходими, както и в армията.“ И „... има и такива, които колкото повече се запознават с житейската кал, толкова по-чисти стават.“

Това, разбира се, го е казал за себе си.

Същата година, в която е написал шейсет и пет разказа. На всеки пет дни — разказ. Самоиронията му е подигравка към другите: „Писателите са ревниви като гълъби.“ И още: „Когато господарите отсъстват, лакеят показва на гостите си стаите.“ За да сложи ред в обществото и да намести нещата, произнася следната фраза: „Лекаря поканете, фелдшера — повикайте!“

И десет години по-късно, когато е получил признание, когато е на върха на славата си: „Аз съм зает, зает до гуша: пиша и зачерквам, пиша и зачерквам.“

„Всичко, което съм написал, след пет-десет години ще бъде забравено.“ Това той изрича няколко години преди смъртта си, когато

се отказва от почетното звание академик. А колко живи класици познаваме ние, предобрий читателю! Преживяваме живота си сред гиганти, от гений нагоре. Гиганти на мисълта и пола, омръзнали на съпругите и децата си, на читателите, ако са имали такива. И само наистина талантливите на моменти се съмняват в себе си. Със сатанински смях Станислав Сивриев казваше: „Този шибан свят не остана на Баязид Светкавицата, та на нас ли?...“

Едни от най-тъжните и най-точни констатации за нас, източноправославните, принадлежат на Чехов: „Странно нещо е руският човек! В него като в сито нищо не се задържа!“ И още: „... честният човек е нещо като коминочистач, с когото бавачките плашат малките деца.“ Да не говорим за славянския мързел!

Като дете се къпе в езеро и настива. След простудата високата температура попарва дробовете му. Да си лекар и да си неизлечимо болен, е все едно куче и котка да живеят в една колибка. Да се примириш със смъртта, да усещаш постоянно как ти диша във врата. Да си млад и да я приемеш като нещо неизбежно. Когато ти е присъщо да вярваш, че си безсмъртен. Той е знаел и усещал как се рушат дробовете му.

Макар и рядко, лежал в болница. В кишавия следобед на 28 март 1897 година Толстой го посетил в клиниката. Тогава Чехов е на трийсет и седем, Толстой на шейсет и девет. Дошъл графът на свиждане, седнал до леглото на изтощения от кръвоизливите Чехов и без прекъсване два часа му говорил за себе си, вайкал се — колко болен е и колко се бои от смъртта!...

69. КУМИС

Двамата се срещат за първи път в Художествения театър на репетицията на пиесата му „Чайка“. След репетицията Станиславски го представя на трупата. Тя, Олга Леонардовна Книпер, е примадона на театъра, двайсет и осем годишна, със зряла плът, която дава щастие, но иска и работа. По нейните думи той бил стеснителен, направо смотан. „Да го схрускаш!“

Разбира се, че я харесал. Както монах след дълъг пост — шилешкия курбан. Но и друго се разбира — тя е искала да бъде харесана. Всъщност тя го сваля, казано на сегашен жаргон. Като зряла круша капва меко на тревата. Фраза на Чехов: „Вие сте влюбен? Да, отчасти.“

Той вече е собственик на малко имение в Мелихово, на дванайсет версти от спирка Лопасня на Курската железница, чист юг от Москва.

Няколко пъти Олга му ходи на гости.

Купува парцел и в Ялта, почва да строи. Вече е пролетта на 1899 година. Наел е стая в хотел „Марино“, но по цял ден е на строежа в Алупка.

Тя също пристига, настанява се у доктор Средин, близка е на семейството.

После, когато му става жена, много пъти той ѝ праща телеграми да дойде в Ялта, да бъде при него. Средна актриса и капризна жена, тя се протягала и галела в него като котка с такива бележчици — послания: „Обичам те... Целувам те... Не мога... Много съм заета... Скъпи, изпрати пари...“

Но тогава постоянно го канели на гости. Той отива веднъж и — толкоз. Храни се лошо, предимно сухоежбина. Когато покриват къщата, тя тръгва с него за Москва. Нейна идея е да минат през Бахчисарай, през планината Ай Петри, с файтон с меки ресори и гумени шини. Стари номера: придрямване, леки докосвания на лакти и

колене, постоянна възбуда. Наесен той пак се връща в Ялта, пишат си писма.

Венчавката е на 25 май 1901 година в московска забутана църквица. Сватбеното пътешествие е по Волга, Кама, Белая, та до Уфа. В Нижни Новгород гостуват на Горки, който е под домашен арест. Черпи ги с кумис. Кумисът се прави от кобилешко мляко. В един речник пише, че кумисът се употребявал в терапевтиката като средство за възстановяване на силите. И аз съм пил от това чудо нейде из бурятските степи отвъд Байкал. Но тогава най-бързо ме вдигаше водката. Сега и кумисът не го вдига.

Кумисът ги възстановил набързо или им е омръзнал и през Самара отиват в Ялта.

След три години Олга Книпер-Чехова остава вдовица. И е вдовица цели петдесет и пет години...

Преди женитбата Чехов пише на издателя си Суворин: „Аз не ще издържа щастие, което продължава от ден на ден, от утро на утро. Обещавам да бъда великолепен мъж, но дайте ми жена, която като луната да не се явява на моето небе всеки ден.“

Как са живели като семейна двойка? Тя е свикнала с театъра, със сцената и задкулиския живот. Уединението е неговата страст. В един от бележниците си е записал: „Ако се боите от самотата, не се женете.“

На 30 август 1969 година съветският писател Юрий Нагибин отбелязва в дневника си, че общо взето Олечка била лесна и не се нуждаела от много кандърми. Но Чехов бил наясно с тази нейна креватна дейност, дълбоко убеден, че изневерилата жена мяза досущ на голямо студено кюфте, равнодушно я мразел и не го криел. Впрочем на Алехо Карпентиер принадлежи точната фраза: „Когато мъжът и жената се разбират в леглото, то си личи дори когато се карат.“

70.

ЧЕРНА ПЕПЕРУДА

Чехов умира на 2 юли 1904 година в една хотелска стая в курорта Баденвайлер, Южна Германия.

През деня на няколко пъти се унася и заспива — кръвоизливите са го изтощили до крайност.

В началото на нощта се събужда и за първи път в живота си сам помолва да повикат доктор. В хотела са отседнали двама руски студенти — отиват да го доведат.

В стаята при него са жена му и сестра му. Докато чакат, натрошават лед, увиват го в кърпа и го слагат на гърдите му.

Под сърцето.

Лекарят разбира, че нищо не може да се направи, и казва да му дадат чаша шампанско.

Донесят бутилка, почти безшумно я отварят, наливат.

Той се мъчи да се надигне, помагат му да седне, подпират го с възглавници, поема чашата и казва: „Отдавна не съм пил шампанско.“

Изпива я до дъно.

Той говори лошо немски. Казва: „Их щербе!“, което значи: „Аз умирам!“

Полягва на лявата си страна и замлъква.

Докторът се покланя на двете жени в знак на съчувствие и си тръгва.

През отворения прозорец нахлува черна пеперуда, мята се в млечнобелия полилей, блъска се в електрическата крушка.

Почва да развиделява, от близките храсти се обажда славей. С пукот излита тапата от бутилката с недопитото шампанско, удря се в тавана.

Ковчегът с тялото пристига в Петербург. Поради объркани телеграми на гарата не чака никой. Прехвърлят ковчега в зелен вагон, на който има надпис с едри букви: „За стриди“, прикачват го последен на ешелона за Москва.

Там пристигат сутринта. Докато освободят вагона, става обяд — гаровият началник не е чувал за писател на име Чехов.

Денят е горещ, в Москва не се диша от прах и безветрие. Московчани са се изпокрили из дачите в Подмосковието.

Пред ковчега, най-отпред, на бял кон язди дебел пристав, след него — стотина души.

Преди да пуснат ковчега в гроба, писателят Александър Куприн побутнал Арсений, лакея на писателя, който плачел, приближил се до Евгения Яковлевна, майката на Чехов, целунал ѝ ръка. Тя го помилвала по косата и прошепнала: „Ето каква мъка ни налегна... Няма го Антоша...“

В спомените си за Чехов Горки пише, че веднъж били тримата — той, Толстой и Чехов, и Толстой се възхищавал от Чеховия разказ „Душенка“: „... Това е сякаш дантела — говорел Толстой с голямо възмущение, със сълзи в очите, — изплетена от целомъдрена девойка; имало е едно време такива девойки — плетачки на дантели, които не се омъжвали и целия си живот, всичките си мечти за щастие влагали в дантелата. Чрез дантелата мечтаели за най-скъпото, вплитали в нея цялата си неясна, чиста любов.“

Чехов имал температура и седял с наведена глава, с червени петна по лицето. През цялото време, докато говорел Толстой, той бършел с кърпичка пенснето си и мълчал. Накрая въздъхнал и казал тихо и смутено: „Там има печатни грешки...“

71. НЕНАПИСАНА КНИГА

Някога се канех да напиша книга за лейтенант Пьотр Шмидт, но останах с каненето. Един наш литератор бе издал навремето книга за съветски държавен и културен деец и Емилиян Станев го беше сръфал: абе те са голям народ, имат хиляди писатели, не са опрели до тебе... Те ще си напишат книгите за техните хора, ти седни и напиши книга за българин!

Тези думи на стария класик ме възпираха и все отлагах. Сега вече знам, че няма да я напиша, пропуснал съм момента. Но историята на лейтенант Шмидт дълго ме занимаваше. Тя е красива, драматична и завършена, и звучи като измислена. Може би с нея започва мъжеството на нашия век, все пак това са събития от 1905 година. После идват откриването на полюсите и гибелта на Робърт Скот, трагедията на генерал Умберто Нобиле, гибелта на Амундсен, прелитането на Северния полюс от Валерий Чкалов, войната, Гагарин, кацането на човек на Луната и т.н. Списъкът на големите мъже на планетата е дълъг...

Навремето, още като матрос, прочетох книгата „Черно море“ на Константин Паустовски. Тази книга ми даде много, обикнах морето. После изчетох целия Паустовски, стана ми любим писател. Знаех, че е идвал у нас и е писал с любов за България, за Созопол.

След време прочетох Исак Бабел и обожанието към любимия писател някак отслабна. Престана да е обожание. Както и да е. Тогава ме смути фактът, че двамата са живели по едно и също време, писали и заради писанията си единият е бил убит, а другият оцелял. В едно жестоко време на репресии, а Паустовски няма отрицателен герой в книгите си. Мир на душата му! Обичам го и сега, препрочитам го, но повестите му не ми действат така, както преди. Обяснимо е. Животът загуби душата ми, романтичните настроения взеха да изчезват, камо ли да се подклаждат от романтични писания.

Говорили сме със Станислав Сивриев, че Паустовски бил вече известен писател, когато при него се явява един енкаведист и му казва почти интимно: „Константин Георгиевич, вие имате вече три книги, а никъде в тях не се споменава името на Йосиф Висарионович. Внимавайте, има хора, които следят за това...“

Паустовски се изплашил не на шега, знаел какво става наоколо и се покрил... Отишъл в Таруса, купил си там къщичка и почти десет години не публикувал нищо. В книгата си „Златната роза“ пише, че бил отишъл да изучава живота, сиреч да бъде сред масите. Не казал истината.

Та прочетох на двадесет и една години повестта на Паустовски „Черно море“, а в нея имаше страници и за мъжеството на лейтенант Шмидт. След време, когато бях в закрития за чужденци Севастопол и разгледах Морския музей, разбрах, че Шмидт бил голям моряк, известен мореплавател. Тогавашното руско звание лейтенант отговаря на днешното капитан I ранг. В Севастопол научих, че лейтенант Шмидт е водил руска военна ескадра в Атлантика. Това доозари ореола му...

Да разбереш точно подвига на този мъж, трябва първо да си обясниш времето, в което е живял.

Това е тъй нареченото Чехово време, когато интелигенцията масово тръгва сред народа. Да го просвещава. Закъснелите идеи на Дидро, Монтескьо и Русо — бащите на френския век на просвещението, което завършва с революции и реки от кръв. Самото Чехово време, самият период, който подготвя революцията през 1905 година, е наречен „Идти в народ“. Още е жив Лев Толстой. Закъснелите идеи на френските просветители сега избуяват на плодородна девствена почва — богатата славянска душа... Младите хора отиват в най-глухите места като учители, лекари, чиновници. На този благороден повик се отзовал и морският офицер Пьотр Шмидт. Потомствен дворянин, семейството му е близко до императорската династия Романови, той се оженва за проститутка с цел да я превъзпита. Взема я направо от улицата, ограмотява я, ражда му син. След време се разделя с нея, но продължава да я издържа. Разбира се, тя си остава по манталитет проститутка — след неговата смърт, когато гръмва името му по света и става легенда, за да припечелва, тя често

давала обяви: продава се кителът на лейтенант Шмидт... или цигулката му...

Продала бая кители и цигулки — абсолютна пазарна търговия.

Когато го повлича въртопът на събитията през 1905 година, той вече е в оставка. Пътува от Кишинев през Киев за Севастопол, за да уреди някои свои дела по излизането в пенсия. Тогава е към петдесет и пет годишен — висок, строен, с късо подстригана брадичка, бял кител и бели ръкавички, с позлатен кортик.

В Киев пристига сутринта, там ще смени влака чак вечерта.

Както подобява на дворянин, деня прекарва в разходки из града, отива и на конни състезания. На хиподрума, сред гъмжилото от суета, изрядни тоалети и високопарни приказки, вижда една жена. Както казват руснаците — с небесна хубост...

Много пъти съм мислил за тази жена, сънувал съм я дори — с теменужени очи, античен нос и голяма красива уста. Роклята от естествена китайска коприна е стегнала кръста, налетите корави бедра, мощната гръд. Обикновено хубавите и здрави жени са големи егоистки. Спят дълбоко, хранят се добре, не го слагат на сърце и се радват на живота. Те са родени, за да изпитат удоволствията, които предлага плътта, и последствията от страданията, които в изобилие създават на близките около себе си, въобще не ги докосват.

Но по-често си мислех за лейтенант Шмидт, за онова неописуемо трепетно вълнение, което поражда присъствието на хубавата жена. Представях си го, виждах горящите му тъмни очи как гледат към тази жена. И как тя усеща и с тила си този поглед. Как на няколко пъти с крайчеца на окото си го зърва за секунда, как на капризните ѝ вишневи устни се появява едва забележима усмивка. Той вече усеща в душата си да пърха онова шеметно чувство на влюбеност, на щастие и печал и си тръгва от хиподрума строен и лек, вгълбен в себе си, просветлен от несподеленото чувство.

Вечерта се качва на трена за Севастопол — старите влачета с тесни купета за по четири души, с восъчни свещи и плюшени перденца. Шмидт седи сам в първокласното купе, крак връз крак, сплетени дълги пръсти върху коляното, ръкавичките — небрежно хвърлени на масичката. И като в приказките завесата пред вратата се люшва, люшва се и пламъчето на свещта и в купето влиза жена. Жената с небесната хубост...

Какво е станало след това — един Бог знае. Разбира се, той станал — лек поклон, представил се. Тя също си казала името. Докъде пътува? До дачата си в Дарница, ще слезе от влака след около час...

В живота на всеки мъж има мигове, когато нищо не може да го спре да хвърли живота си в краката на една жена. Това направил и Шмидт.

След пристигането си в Севастопол почва да ѝ пише писма. Сега тези писма се намират в тамошния военноморски музей. Чел съм ги — в тях има толкова порив и любов!...

Нататък е кратко, както е кратък пътят до Голгота.

Започва революцията. В навечерието ѝ — митинги и шествия. Въстават матросите от броненосците „Потьомкин“ и „Георгий Победоносец“, от учебния кораб „Прут“. При опит да разбият вратите на затвора, за да освободят политическите, комендантът на града адмирал Чухин заповядва стрелба на месо — падат покосени осем души. На другия ден, 25 октомври, е погребението им.

На гробището се струпва целият град. Лейтенант Шмидт държи траурна реч. Бил изключителен оратор. Може би защото земята е била зейнала пред него, но словото му звучало потресаващо като клетва. Можел да поведе струпания народ, да помете града.

Не го направил.

Сутринта при него пристигат матросите от стачния комитет — Сергей Частник, Никита Антоненко и Александър Гладков. На тях им трябва „знаме“, молят го да оглави революцията...

Мълчал през цялото време. Накрая им казал да го чакат с лодка на южния кей.

Преди да тръгне, написва в дневника си: „Революцията е обречена на гибел.“

Качва се на борда на „Очаков“ и издига флаг: „Командвам флота. Шмидт.“

Нататък следват кървавият от жертвите залив, погромът, съдът. Името му вече тръби по света.

Той може да се спаси от смъртта, да тръгне на доживотна каторга и изпраща сестра си да потърси Зинаида, киевчанката. Сестрата е близка на императорското семейство, иска да отиде да моли за милост, но той е непреклонен.

Киевчанката отказва да дойде. Съпругът ѝ, като разбира, че лейтенант Шмидт я моли за среща, пада на колене пред нея, настоява да замине.

Когато Зинаида пристига на остров Березан и влиза във влажната килия на крепостта, той се надига, тръгва към нея, но спира и пита: ще дойде ли тя с него в Сибир? Както преди повече от осемдесет години са сторили жените на декабристите. Жената едва надмогва ужаса си от този непознат за нея човек, викът ѝ е неистов.

Екзекуцията се ръководи от приятеля му Ставракис. Разстрелват го на острова. След единайсет години пренасят костите му в Севастополското гробище, полагат ги точно на мястото, където е държал своята реч.

В Севастопол пристигнах на борда на стражевия кораб „Смели“, гост на адмирал Иван Добрев.

Не беше трудно да открия улица „Суворов“. На дома с номер 12 имаше паметна плоча: „Тук е живял лейтенант Шмидт“.

Влязох в тунела на входа, пробяга котка и се блъсна в краката ми. Инстинктивно отскочих. Във вътрешния двор на тънки въжета бе простряно пране. Вятърът издуваше чаршафите като парус. Почуках на вратата на вътрешната къща. След много време се показа жена. Лицето ѝ беше наплескано с маска от сметана и стъргани краставици. Тя бе пострашна и от котката и не знаеше нищо за лейтенант Шмидт.

С тролейбус номер 6 стигнах до гробищата. Бързо се ориентирах по спомена от прочетеното и с бавни крачки се запътих към гроба.

В огромна купчина от морски камъни, обрасли с лишеи, бе вбита котва. Веригата ѝ опасваше каменния постамент като леери. Погледнах нагоре, а там побито ламаринено знаме разваляше паметника. Избелялата му червена боя бе станала на юфка.

Излязох от гробището и се метнах на тръгващия препълнен автобус. Задната врата изтрещя и се затвори автоматично, притисна лакътя ми. Болката бе ужасна, исках да извикам, но ми притъмня и се свлякох, провиснах на вратата като мъртвото ламаринено знаме...

72.

НАСАМЕ С ПАУСТОВСКИ

Краят на юли 1976 година. Плаваме от Танзания за Индия. Океанът е разлюлян, небето — мрачно. Тук е зима, сезонът на мусоните. Седми ден корабът се люлее върху вълните, от време на време пристъпите на морската болест ни довлачват до койките...

През нощта четох Паустовски — в едно от чекмеджетата на корабната библиотека намерих неговата книга „Златната роза“. Сред разлюления океан прозата му ми подежда с особена сила. Спомних си студентските години в Москва, пътуванията по Русия.

Веднъж белоруската поетеса Алла Кабакович ми разказа как като малка видяла писателя Константин Паустовски — някаква почивна станция в Крим, мраморни стълби, светъл юг, лозя наоколо, сини вечери и ароматен дим от самовар в безветрието. Наметнат със сако, въздребен, с късогледни очи, Константин Георгиевич слизал по стълбите — тя се сепнала, понечила да се дръпне, но той я щипнал по бузата, усмихнал се и отминал.

С годините Алла често се връщала към своя детски спомен и разбрала, че в оная далечна вечер Паустовски е бил уморен от напрегнат труд през деня, от поетичните си видения, от щастieto да живееш в безплътен свят като вълшебник.

Тогава той пишел книгата „Златната роза“. Може би същия ден е написал трогателната история на колониалния войник Жан Шамет и малкото момиченце Сузи.

Всъщност целият живот на Паустовски е преминал в уединение и труд. В кратките почивки между отделните книги на своето огромно творчество той е пътувал по света и най-вече по Русия, дружил с пазачи на фарове, с библиотекари, с капитани далечно плаване, с известни и самоуки художници, с венециански гондолиери, с рибари от Балтика и северните морета, с писатели от близки и далечни страни, с които го срещала щедрата му писателска съдба.

Паустовски е имал сърце и памет за всичко. Затова и в последните си творчески години той се връща в своето детство, в ранната си младост, в зрелостта си, за да оживее в книгите му нашето жестоко и прекрасно време.

И други хора, които са работили и общували с Паустовски, са ми разказвали за него, но какъвто го описа Алла тогава, такъв остана у мене: спретнат, вгълбен в себе си, с бакърено красиво лице, с бавен дълбок глас и тъга в очите.

Много пъти се канех да отида в Таруса, където той е живял, да видя Мешчорските гори наоколо, Ока и езерата — местата, които той обичал и описал, но винаги нещо се случваше да ми попречи. Когато бях вече там, не съжалявах за закъснялото си пътуване. Разбрах, че е трябвало да поживея няколко години в Русия, да посетя различни краища на тази огромна страна, да създам приятелства и тогава да стигна до Таруса.

Оказа се, че това малко старинно градче не е толкова далече от Москва — просто трябва да станеш сутрин рано и да тръгнеш, да смениш пет превозни средства: метро, влак, автобус, катер по река Ока, за да стигнеш до този кът от древната руска земя.

Шофьорът на таксиметровата кола, който ни караше от Серпухов към Таруса, човек на възраст, се оказа съсед на писателя. Не беше от приказливите, а и като разбра, че отиваме при Паустовски, думите му отведнъж станаха особено подбрани и това беше уважение — уж към нас, а всъщност към големия майстор на художественото слово.

Колата прекоси градчето и спря — оттук нататък започваше бяла брезова гора. Шофьорът каза да навлезем в нея, да свием после вдясно и като повървим, ще стигнем огромен дъб — единствения наоколо. Там лежи Константин Георгиевич.

Благодарихме, изчакахме колата да тръгне, навлязохме в гората.

Руската есен е ярка, обагрена в жълто, оранжево, кафяво, виолетово, мораво, червено, ментово, ореховозелено, бяло. Окото на чужденеца трепва пред този пейзаж: отдалече всичко изглежда запалено, сякаш гори цялата земя. Всъщност руската есен е мълчалива, вгълбена, с много печал и затаена страст, кратка и неповторима.

Ние вървахме, около нас бе истинска есен, между клоните на брежите прозираше далечно слънце, в нозете ни свиреше шума.

Спиряхме — ставаше тихо, пристъпвахме бавно, смутени от спокойствието и великолепието на гората.

Ето го дъба! На стръмния бряг на река Таруска сивее суров камък. В него са вбити бронзови букви: „Константин Паустовски. 1892 — 1968“. Тук лежи изключителен човек, тук е краят на един красив и благороден живот. През клоните на близкия клен се вижда реката — тя тече долу спокойна и величествена, тече като времето. Водите ѝ извираат от девствени дремотни лесовете, протичат хиляди версти, минават и отминават, но не свършват. Реката винаги е пълноводна и вечна като живота.

На триста метра оттук е къщата, в която Паустовски е живял. В нея писателят е прекарал последните си петнадесет години, в тази проста дървена къща сред ябълкова градина, с две стаи горе и почти отвесна като корабен трап вътрешна стълба за долния етаж, където са кухнята и трапезарията. В края на градината, над самата река, има беседка. В нея Паустовски е седял, оставал насаме с щедрата есен на своя живот. Тук довършил многотомната си автобиография „Повест за живота“, събрала в себе си поривите и страданията на няколко поколения.

Посреща ни жената на Паустовски Татяна Алексеевна — жена с благородна красота дори и сега, в напреднала възраст. Гласът ѝ е мек и развълнуван, ръката — енергична; тя ни отвежда в неговата стая. Всичко в нея си стои така, както той го е оставил: проста дървена маса и стол, две етажерки, претъпкани с книги, удобен кожен фотьойл край загасналата камина. В зимните вечери Паустовски седял тук, вземал старинна книга, прелиствал познатите страници или просто мълчал с часове, загледан в разпалените главни. В ъгъла е поставен дървен миндер, застлан с красиво родопско халище.

„Българско е!“ — оживява се Татяна Алексеевна, спомня си дните, прекарани във Варна и по Черноморието. От постоянната скръб по изгубения другар сълзите в очите ѝ са застинали — свеждаме глави, мълчим: така няма да разчовъркаме болката от спомена...

Паустовски е писал с нежност и любов за България. Неуморим пътешественик, обиколил почти целия свят, в последните си години отново се готвел да дойде у нас, да чепарува край Несебър; още веднъж да погали с ръка древните амфори в созополската базилика, още веднъж да подиша солен упоителен въздух.

Тръгваме си. След час по Ока ще мине катерът за Поленово и Серпухов. Речната гара е старинна дървена къща — качваме се по изтритите стълби. Те скърцат протяжно — сухо е. На малката тераса чакат и други пътници, размесваме се с тях. Дъхва на пелин, извърщам се: зад мене старица държи кошница с току-що набрани димитровчета. До мен стои Татяна Александровна Архипова, която ми е подарила днешния празник. Облечена е в синьо. Заговорват я. Тя е млада, с прекрасни сиви очи и нежен профил, проста и женствена като героиня на Паустовски.

Откъм Ока е излязъл вятър, бръсне над реката, тръгнала със седефени вълни към дървеното мостче. Брезите трептят и се огъват — пясък, ситен като брашно, дими в прегорялата трева.

Когато катерът се зададе, слязохме долу да го изчакаме. Вятърът се усилваше, небето потъмня и падна ниско — лицето на рулевия, който се взираше напред, се изопна. Неделният ден си отиваше, но аз знаех, че ще го запомня завинаги.

Един час по-късно, когато слязохме с Татяна Александровна до моста над Серпухов, закапаха първите капки — след дългата суша небето се продъни.

Започваха есенните бавни дъждове.

73. БИТОВА ДРАМА

Вратата с трясък се отмята — влиза сибирякът Василий Машин, вади бутилка водка и нежно я слага на масата. Прави го от уважение и към мене, и към водката — той от няколко дни е в запой.

Човек и без повод може да се отцепи, ей тъй, от чист спортен интерес, както се вика, но сега има повод. Превел съм разказа му „Кладенец“ и варненският комсомолски вестник „Полет“ го е отпечатал. Пратили са ми два броя от вестника, дадох му ги и оттогава Василий място не може да си намери. Преводът, публикацията в чужбина, е лястовичка на безсмъртието. И тази лястовичка сега е кацнала на неговото рамо!...

Вася е сибиряк, работил в тундрата, после в Иртишкото параходство, душа сродна. Висок, русоляв, очите му сини, та сини. Мре да се здрависва и току подава ръка. Не ръка, а менгеме. Но си намери майстора — няколко пъти го побеждавах на канадска борба, а последния път му отнех една трофейна лула от времето на адмирал Колчак, с която се фукаше навсякъде, и миряса. Вече сме си свои, избягва да ми подава ръка.

Преди три седмици Василий изчезна. Както изчезнал черният хайвер от пазара след войната.

Хайде, хайверът тогава отивал за експорт, нужна била валута, а Вася, медна копейка, къде пропадна?

Не се губи калпавата пара. Връщам се от лекции, а Василий пред вратата на стаята ми — чака. Докато отключвам, той припява: „Там-тарам... там-тарам...“

— В родния си край бях, Коля, в Сибир!... Там-тарам...

Влизаме, той разгръща балтона си и от бездънния му джоб вади армаган — бутилка „Сибирская“ с червен етикет, тънко, източено гърло. Капачката не е на винт, а отлята — пломба. Вади и две кисели краставички, увити в парче вестник. За сериозни мъже като нас това е достатъчно да си почнат празника.

— Живот, Коля, разбираш ли, не сюжет!... — Той придърпва ръбестите водни чаши, оглежда ги на светлината — чистотата им е относителна, поодухва ги, разлива.

— Всичко ще ти разкажа — казва Василий и трясва чашата си в моята, с вдъхновение изпива водката, отхапва от корнишона.

Той вади папироса, смачква на кръст мундщука, реже ме с присвитите си очи, сякаш се колебае дали съм достоен за онова, което ще сподели, махва с ръка:

— Кацаме в Омск. Полунощ. Омската аерогара, Коля, ти не я знаеш, хич не ти и трябва. Един хангар, куче да вържеш, ще избяга. Додето хвана такси... Абе два беше минало, като се прибрах. Отключвам и веднага ми се наби — мъжка ушанка на закачалката, метната свойски отгоре... Поглеждам надолу — ботуши, най-малко четирийсет и осми номер, сякаш са на богатира Добриня Никитич, знаеш го, полагал си изпит по древноруска литература. Постарала се е тоя път, викам си, мойта Наташка, мамка му! Бая работа ще ми отвори тоз богатир!... Събличам се аз, нахълтвам в кухнята. И какво виждам? Масата била наредена, личи си, чиниите — още от сватбения сервиз на тъщата. Покривката колосана — забележи! Едната бутилка опразнена, втората — изпито само три пръста... Сериозна е работата, викам си. Да не допият водката! Ужас! Водката да обидят! Не, Коля, помисли, водката да не си допият! Какво значи това според тебе?

— Нищо не значи.

— Не, Коля, помисли, бутилката да не си допият... Това е Русия, Коля! Това в Русия не се случва!...

— Хайде и ти! Голяма работа, кой знай какво станало, бутилката не допили!

— Не, Коля, глупав човек си ти, повърхностен, нищо не разбираш. Това е любов, Коля! Така им се искало да бъдат в леглото, че водката пренебрегнали, водката обидили... Да-а. Изпих стакан, бучнах маслинка... Ще ги убия, реших и хванах кухненския нож... Изпих още един стакан. Не му беше лоша водката на моя опонент, на място легна!... Надникнах в тенджерата — борш, в тигана на масата — пържени картофи, пушен салам в чинийка... Гледай ти, знаела да посреща мойта Наташка! Първо него, после нея, право в невярното сърце, мисля си... Боцнах парче от салама, вкусно ти казвам, топи се в устата... Докато размишлявах, а този размисъл не беше лека работа,

Коля, одрънках и мойта бутилка, дето носех от Москва, добре си подложих с мезетата. Този пушен салам, тъй тънко нарязан... Прав е Маркс за битието и съзнанието, Коля, марксист си, няма какво да те агитирам! А и преходен е животът, сам знаеш, Толстоя четеш! Съзнанието за тая преходност вземе ли да те гризе, свършен си. Почна да разсъмва, аз седя и мисля... И какво направих? Кажи, Коля, какво направих?

— Вася, омръзна ми, откъде да знам какво си направил?

— Не си дълбок човек ти, Коля, млад си, а вече си равнодушен!... Станах, прекосих коридора, отворих вратата на спалнята, светнах лампата... И?! Какво мислиш, че казах?

— Знам ли? С ножа. Първо него, после нея. В невярното сърце.

— Виждаш ли, Коля, ориенталец си ти, а и малко познаваш живота. И Достоевски слабо си чел... Казах твърдо: „Няма да бия!“ А те като мишки в трици — мигат, мигат, жал да ти стане...

Битова драма.

Битовата драма, предобрий читателю, е пълноценна художествена творба, в която са изградени правдиви характери и която разкрива съществени страни от живота на народа. Но ако продължа да разказвам какво е станало в оная зимна сибирска нощ, сигурно ще изпадна в битовизъм, а това не бива да се допуска. Защото битовизмът е самоцелно изобразяване на бита, бих добавил в случая — клеветене на съветската действителност. Ненапразно Виктор Богданов ни набиваше клинците: помнете, колеги, крайният битовизъм нарушава вътрешния ритъм на повествованието, дори прекъсва сюжетната нишка и ще задоволи повече интереса на етнографа, отколкото на обикновения читател. А закъде съм без теб, предобрий читателю, твой покорен слуга си оставам. Затуй ще завърша своя разказ не като битова драма, а поучително и оптимистично, както подобава на мене, писателя соцреалист.

Вася, Вася, сибиряко мой! На изчезване сме вече големите мъже, бели мечки сме, казва морякът Атанас Стойчев, направо за Червената книга!... Като най-скъпа реликва благоговейно пазя адмиралската ти лула от времето на Колчак. Минаха трийсет години оттогава, но аз никога не забравях онова, което ми разказа. И много пъти се случваше, Вася, заради водката да пропусна да уважа някоя жена, достойна за яко

уважение, и с това, естествено, да я обидя. Признавам си: жени съм обиждал, но водката — никога!

74.

ФОРМА И СЪДЪРЖАНИЕ

Пием кафе със Станислав Сивриев в сладкарница „София“, питам го да ми обясни с две думи единството на формата и съдържанието, как го вижда той. Оглежда ме през хелиоматичните стъкла на очилата, казва:

— Ти отиваш при известен началник. Той трябва да ти реши важен проблем. На всяка цена и в твоя полза. Носиш си молбата, на която той трябва да напише в горния ляв ъгъл едно „Да“ и да тури параф... Преди да я напишеш, ти все пак знаеш нещо за този началник, за инстанцията, която представлява, и в началото пишеш „Уважаеми...“, а накрая — „С уважение“, и подпис. Значи ти трябва да го погъделичкаш с учтивия тон на молбата. Ти молиш. Но забележи, без да се унизяваш. Така трябва да изложиш искането си — хем да го поласкаеш за поста, който заема, да почетеш самочувствието му, хем да стане на твоята. Така е и с читателя. Трябва да го кажеш не само кратко и ясно, но и да го впечатлиш, да му стане интересно, да го дочете до края. Това е за единството на формата и съдържанието.

75.

ОТ ЧАСОВНИКА ДО КАЛЕНДАРА

На млади години майор Сивриев се връща от някъде в малките часове. Вкиснат от загубеното време да слуша празни приказки на пияната литературна тайфа, а и му се спи.

Като приближава къщата на тъста си на Слатинския редут, вижда, че прозорецът на спалнята свети, и това го довършва. Ветка не е ревнива, но той много добре знае, че го е прекалил.

Качва се по стълбите на втория етаж, старе се да отвори вратата леко, но тя скърца и сякаш скърца нарочно. В антрето сменя фуражката, съблича шинела, събува ботушите. На пръсти прекосява салона, стъпва на пети — и дъските на пода, и те скърцат издайнически, а стъкларията в насрещния бюфет тънко прозвънва.

Подпряна на две възглавници, Ветка чете книга. Затваря най-спокойно томчето, слага го внимателно на нощното шкафче и с ръка му показва стенния часовник, който в момента отброява четири удара.

Сивриев кипва:

— Какво ми показваш часовника? Какво го показваш? Навремето тате като се прибираше, мама показваше календара!...

76.

ПЕДАГОГИКА

Последните дни на октомври 1975 година, върнал съм се от Бразилия с кораб „Вежен“ и дванайсет хиляди тона соев шрот на борда му за нашата месна промишленост и колбасарство, за ден-два съм отскочил до София, докато разтоварват.

Намирам Сивриев в Съюза на българските писатели на улица „Ангел Кънчев“ 5, в кабинет, с телефон „петолъчка“ — председател на контролната комисия. Не е за него, макар да е избран на писателски конгрес. Шило в торба не стои, няма да минат и два месеца и той ще хвърли папките и ще подаде оставка.

Кафеджия човек, донесъл съм му кафе на зърна от Порто Алегри, радва се като дете. Звъни на Ветка: дошъл е кумецът, идваме на обяд, виж там...

Докато „удари“ един-два телефона и разменим лаф, стана дванайсет. Махаме крачоли през площад „Славейков“ — той с елегантно реглан-пардесю и спортно бомбе от същия плат, аз в униформа на старши офицер от гражданския флот, целият в злато, както казват в Одеса, и малките дечица по площада дърпат младите си майки и викат: „Мамо, виж, жив морски капитан!“ Приятно е, ако трябва да се знае...

Свиваме надолу по „Раковски“, хващаме десния тротоар. На първата пресечка, където е Сатиричният театър и където — на гърба на Унгарския ресторант — живее моят приятел Сашо Гелеменов, имаше магазин за скъпи плодове и зеленчуци. И досега помня — на витрината бяха натрупани домати, бледочервени, малко по-големи от орехи, в тънки памучни мрежички. Два лева и девет стотинки килото.

— Чакай да купя — вика ми Сивриев. — Ще пийнем по една ракийка, донесъл съм от Боженци.

Тактисва ми двете папки и хлътва в скъпия плод-зеленчук. Връща се, подава ми мрежичката, взема си папките. Като във филм на Чаплин — нали сме пред Сатирата...

Продължаваме пътя, преди театър „Сълза и смях“ свиваме по „Славянска“. След няколко минути сме в асансьора, той пуска една стотинка в касичката му, бавно поемаме към третия етаж.

Сивриев натиска бутона на звънеца — звънецът е „пеещ“, чува се шляпане на чехли и преди Ветка да отвори, той сякаш се засилва, дръпва от ръката ми мрежичката. Стана за по-малко от секунда и бе толкова неочаквано, че политнах, без малко да падна. В това време вратата се отвори и той с лек реверанс подаде доматиите.

Докато се ръкувам с кумата, докато свалям капитанския шинел, Сивриев ми прави знак да вляза в хола. Там, оставайки насаме, като ме гледа строго с пъстрото си око, слага показалец напреко на устата си и прошепва:

— Запомни от мене, кучето трябва само от една ръка да взема!...

77.

ПОБЕДАТА НА ПОБЕДИЛИЯ БЕЗ ПОБЕДА

Тогава той беше на тридесет и осем, а ми изглеждаше на много повече. Завеждаше литературния отдел на списание „Български воин“, аз бях матрос и не само пишех стихове, но и пращах. Той ми отговори с писмо: стиховете са за коша, да пратя други, да се убеди, че е прав.

На двадесет години да пишеш и да пращаш не е толкова трудно. Този път ми написа дълго, грижливо писмо, че предлага на вниманието на редколегията три — излезе едно. Написа писмо и на адмирал Иван Добрев, тогавашния командващ флота, да ме командирова за седмица в списанието. Така през 1963 година за първи път стъпих в София и развях панделки и матроски крачол по жълтите павета. И първият човек, при когото отидох, и първият човек, който ме прие, беше той, Станислав Сивриев.

Оттогава не съм се разделял с него. Сближиха ни годините, прекарани заедно, писмата, които си пишехме, житейски и творчески успехи и удари, разочарования от приятели, болести и погребения на близки — всичко онова, което се претърколи през живота ни.

Препрочитал съм неведнъж онова, което е написал. Слушал съм много за другото, което не смогна да напише. Общуването с него обогатяваше, той бе мъдър сладкодумец, заразяваше с идеи, понякога сякаш на шега, импровизирайки, изричаше прозрения, към които си вървял години.

През 1968 година ме заведе в своя край. С нас дойде и Ламар. Раницата на големия поет бе пълна с пищовчета — стограмови шишенца с гроздова и мастика. Вечер слагаше раздрънканата си пишеща машинка на някой камък, срязваше домати, ръсваше му солчица, пийваше си и пишеше стихове направо на машинката.

Стигнахме и Златоград. Беше ранна вечер, стояхме на гърбавия Бабичетенски мост над река Сютлийка — мостът и реката на неговото детство...

Нямаше и помен от камиларските кервани, които дигали тютюневите низи, нямаше ги козите и овчите стада с посребрени чанове. Отдавна ги нямаше и майка му, и баща му. В юлското свечеряване белите златоградски къщи излъчваха особено сияние и по онова време аз все още вярвах, че светът е непреходен.

Беше як човек, със здрави ръце и набито тяло, обветреното му лице грееше от оживялото в приказката му детство. Вече бе издал книгите „Хората са навсякъде“, „Завръщане след бягство“, „Светът е стар“, вече се бе върнал при корена си. Това е съдбовното връщане в родината. След тях Сивриев издаде доста книги — проза и публицистика, писа за много неща, но с нищо не отстъпи и не накърни тази своя духовна територия.

Тогава панелът и мраморът още не бяха напъззели парвенюшки по площадите, влизахме в стари кафенета, където ни поднасяха кафе, закърпило в заровено в горещ пясък медно джезве. До граничната застава Ломска чука се качихме на коне — дотогава знаех Родопите от неговите книги и дъхът на дъбова шума и конска пот ме замайваше. Имах очи и душа за всичко...

Вечерта в дома на неговата леля видях майка му на снимка: млада, хубава жена, стегната в рокля от мораво кадифе. И него видях — петнадесетгодишен, с две учудени очи — и ми заприлича на Екзюпери, когото боготвореше, или на Малкия принц — все едно.

На другия ден тръгнахме за Света Неделя. С нас дойде и съученикът му Кирко Профиров, имаше и други хора, напалихме огън, живна жар, цвърна върху нея лой, тръгна и шише ракия. Отвори се лаф, той събуди предания за бабайта Брахъм Кавас, за мъже и жени не по мярка, населявали тази древна планина. Времето се превъртя и отново стана непреходно. Те оживяваха с греховните си страсти, с песните и мъката си, изправяха исполински ръст и аз го гледах с предани и възхитени очи, благодарен, че ме въвежда в своя свят... Назад остана Райковската гимназия, в която през 1941 година бе станал ремсист и от която го бяха изключили на следващата година. Долу пред нас беше Ксанти с нацърбената стена на Момчиловата крепост, ксантийската гимназия и прегръдката на родственика му, поета Кирил Маджаров, бягството след пръснатите позиви, пътят до Лъдженската климатична гимназия, вторият арест по време на часа по география и няколко месеца по-късно — партизанството му в отряд „Кольо

Шишманов“ на Втора родопска партизанска бригада. Сивриев е бил богатски син, на баща му Стефан са думите: „Ние сме хора имотни и сме тръгнали да ставаме курбан на идеал, не да се наядем!...“

Командирът Братан Шукеров е учил зъболекарство в Швейцария, а сега води отряд. Вечер баирите оглася песен, хората преправят песните за Петко войвода в песни за Братан войвода, а Братан още не знае, че ще бъде смъртоносно ранен в деня на победата. Там някъде, в късното лято на 1944, се задава среща с майор Милър от Английската мисия, може да се получи и оръжие за партизаните. Майорът е пожълтял от зъбобол, но си остава англичанин с насмешката: подвигът на зле въоръжените е по-красив, а деветнайсетгодишният Сивриев — Колька, му напомня, че един техен крал е предлагал цяла Англия за кон, за да избяга от бойното поле... С няколко души слиза в близкото градче, разглобяват зъболекарска крачна машина и до съмнало на два катъра я докарват в партизанския лагер — Братан е зъболекар, колко му е да настъпи педала...

Там някъде, в тези нощи около партизанския огън на андартите, капитан Тудор пие красаки, бузуки му свирят, въртят се чевермета от късен агнец... Капитанът се надига за сиртаки.

Играе капитан Тудор, отмята глава в забрава и в отмятането под черните мустачки проблясват вълчи зъби. В такт със сиртакито капитанът обикаля английския чувал, натъпкан с пуловери, чорапи и ризи, взема по нещо и в такта го дарява на някой от българските партизани. Към него се приближава млад андарт с кръщелно име Илия, шепне нещо на командира си, сочи към Кольката — били конвоирани в едно арестантско купе, Сивриев го хранил, дал му и пари. Сега капитан Тудор играе пред него. Сиртакито е мъжки танц, играе се от мъже и на мъже. Танцът свършва, капитанът спира, сваля от кръста си белия колан, на който виси колт с дълга цев, подарява му го с поклон...

На Девети септември четният политкомисар Колька осъмва с четири бона от по хиляда лева в джоба. Скъсва ги с велико презрение към презрения капитализъм и тръгва да прави народна власт в Златоградска околия. Това е тема за повест. Месец по-късно, на кон, в бойна униформа на помощник-командир, тръгва за Унгария, за да се върне оттам с бинтована глава и бинтовани нозе в претъпкан санитарен ешелон. За да го намери в общовойсковата болница майка му — Василка Стоянкова. Тя пропътувала пътя от Златоград до София

с длан върху дясното око. Една майка ще пропътува още толкова, ще стигне до края на света, ако трябва, но ще докаже на сина си, че може да се живее и с едно око...

От двайсетгодишна възраст Станислав Сивриев гледаше света с едно око и го виждаше по-добре от другите.

Той рано видя и прозря, че светът е стар и — както сам казваше — собствената биография е нещо, което не ни принадлежи, защото други определят нейната стойност. А усилията да имаш биография винаги са уморителни и за тебе, и за околните. Затова и разглеждаше пребогатите си преживелици като партизанин и фронтовак откъм веселата им страна — той знаеше, че хората тайно ненавиждат праведниците, а чрез смеха всичко става приемливо.

Когато се засели в Боженци, отидох да го видя. Там заварих и Орлин Василев. Боженците бяха приказка — от снега къщите ставаха безплътни. И планината бе бяла и олекнала, и всичко. От тишина в ушите ни отекваше камбанен ек. Сивриев беше вече известен писател, мъж с огромна енергия, която трябваше да му стигне за сто години. Но не го свърташе — пишеше по цели нощи, а денем реставрираше къщата. Дъбовият талаш го упойваше — рендетата му бяха остри като бръснач, стръвта му към хубавото бе властна, претенциите му често засягаха хората около него, дори и близките, но той винаги е бил човек правач, човек, дете бие пъртина и оставя диря подире си. Той бе писател, който живя, без да се икономисва, който написа двайсетината си книги, без да се икономисва. Който има усещането за удоволствие от работата дори и тогава, когато му причиняваха страдания.

Какво се разказва в неговите книги? В тях кипи и се избистря народният живот с преданията и борбите, с миналото и настоящето; изстрада се духовна тирания и проблясва самосъзнание да я отхвърли; оцелява българинът с жилавата си душа — обгорена и възторжена; прелива мъченическият ни кураж — винаги, независимо от обстоятелствата да намираме смисъл в битието си.

Станислав Сивриев беше мъдрец и прозря първата цел на лъжата — да мине за истина. Знаеше, че най-тежкото посегателство върху човека е програмирано — да му внушиш чувство за вина; че съчетанието на властолюбие и власт е фатално; че понякога предателството може и да е на почит. Той маркира и безпогрешно подчерта чертите на нашето време: феминизирането на мъжете,

лекомисленият туризъм, обедняването на човека пред многото вещи, инфлацията на личността, тъгата на мислещия човек. Той ни предупреди за бездуховността и безкултурието на масовата култура.

Прозата на този писател е гъста, иносказателна и образна, той бе вслушан в народната реч и песен, в гнева и милостта на хората. С една-две фрази Сивриев умееше да ни внуши природна картина или душевно състояние, да бъде автентичен и мащабен — от детайла до голямото философско обобщение.

Станислав Сивриев си отиде на шейсет и четири, за последен път повален от неправдата. Изгасна в късен мартенски ден, в мир със себе си, отвратен от света. На поклонението ритуалната зала на Централните гробища бе претъпкана. Преди да влезем, Николай Хайтов се приближи, сложи ръката си на рамото ми и рече: „Ти си един от малкото хора, които го изпращат с чиста съвест, щото наоколо се навъртат и убийците му...“

Отиде си и поетът Иван Радоев, с когото пренесохме урната с праха му от София до Златоград. Малкото раздрънкано автобусче, почернено от опечалените близки, пропъпли гордата Родопа планина. Около шосето тревата се зеленееше, гората бе напъпила, тук-таме по припечите бяха избухнали листенца. Планината и тя се събуждаше за живот, а урната с неговия прах завинаги щеше да легне в майчиния му гроб.

В полунощ, след поминката, вървахме с Иван Радоев към хотела, градчето бе потънало в тишина и от дълбокото небе се долавяше жуженето на звездите. В паметта ми нахлу стихотворението на Радоев „Град на спасението“ и тихо заредих думите:

*Една вечер полъхна
от морето на миди.
И докато въздъхна,
младостта си отиде!
Младостта си отиде
само в пет-шест секунди.
Младостта си отиде
като „глория мунди“.
Ах, в небесната карта*

*фарът мига и стене!
Той упътва инфаркта
къмто моите вени.
Мен животът обаче
със въпрос ще ме гледа.
Аз бях бунт неудачен.
Победих без победа.*

В скръбната нощ стиховете отекнаха като пророчество, усетих ръката на поета и през сълзите си видях проблясването на неговите сълзи. Бяхме озарени от чистотата на тези кратки стихове, смаяни, че в тях се оглежда драмата на живота ни — на нашия и на мъртвия ни приятел...

Две години преди това Иван Радоев беше писал:

„Такъв човек е Станислав Сивриев. Човек с богатства. Той носи две огромни теми — родното и войната. Един живот няма да му стигне, за да запечата на книга изобилието на преживяното от него. Разказите му за войната нямат нищо общо с написаното досега в нашата литература. Той ги пише със суров бабеловски патос. Всичко е истинско, лишено от патриотарство. А родопските му истории са просто дар Божий. Той е гражданин от високо качество. Над него не лежи сянката на компромиса.“

78.

КАКТО ВИНАГИ

Като студент трябваше да карам двумесечен стаж в редакция. Председателят на съюза Георги Джагаров ме прати във вестник „Литературан фронт“, при Ивайло Петров, който водеше разказите и от когото щях да имам голяма полза, според думите му, стига той да ме приеме и аз да му вляза под кожата.

В малката стаичка сложиха още едно бюро и Димитър Канушев, тогава заместник-главен редактор, ми тактиса разказа на Стоян Ц. Даскалов — „Данък на царя“. Каза, че днес е понеделник, трябва да излезе в четвъртък. Зачетох се: Самоковската комуна е в силата си, две придворни дами отиват при Георги Димитров, за да платят данъка за царските гори и той — млад левент с огнен поглед, буквално ги покорява — идеологически и душевно. Придворните дами не само плащат с усмивка, ами са готови и друго да дадат...

Студентска ми работа — не плащам данъци тогава, нищо не разбирах от тези безбожни работи. Казах на Канушев, че разказът е слаб, героят сякаш е изваден от Холивуд. Той ме изгледа хем с погнуса, хем с ласкав поглед. Като моряк — корабна хлебарка.

В сряда се появи Ивайло Петров. Влезе и попита него ли чакам. Кимнах и замънках, че съм пратен да стажувам. По лицето му пропълзя тръпка, като че го прищрака зъб: „И ти ли? В литературата всичко е стаж!“

Той излезе от стаичката и след малко се върна с разказа на Стецето.

Не мина и час и Канушев застана на вратата: авторът дошъл, иска да чуе съдбата на произведението си, да иде и да му я каже. „Да дойде тук!“ — отсече Ивайло Петров.

След дълги уговорки се стигна до компромис — маститият писател не влезе в стаичката, застана на прага и преди да премине в словесна атака, Ивайло му каза, че разказът не струва, и му го тикна в ръката.

„Данък на царя“ излезе в петък във вестник „Народна култура“.

Но тогава Даскалов, изригвайки закани, си тръгна, тресна се насрещна врата и там загърмя гневният глас на Крум Григоров, комуто изглежда връщаха материал: „Ама аз от принципни партийни позиции.“

„И този от принципни позиции!“ — изръмжа Ивайло Петров и за първи път се взря в мене: „Пиеш ли?“ Кимнах. „Да идем нейде и да пийнем по една водка.“

Отидохме в Клуба на журналистите за по една водка — изпихме по седем.

В тези часове, докато седяхме в клуба, за първи път се докоснах истински до света на Ивайло Петров: в разказа му се претърколиха различни съдби и биографии, писани и неписани книги, впечатления от страни и хора, натрупана мъдрост и прозрения за живота. Той е изключителен събеседник — противоречив и точен, пестелив и лиричен, деликатен и безспорен. От тогава и до днес се гордея с приятелството му, а часовете, прекарани с него, са истински празници.

Помня, когато навърши петдесет, му честитих юбилея. „Да ти се връща!“ — сопна се той. Стана ми криво, гледай го: аз му говоря тъй, а той — инак. Докато се черпехме, ми мина. Просто разбрах, че в това е заложена част от същността на Ивайло: далеч от евтината шумна слава, далеч от суетата и дежурните каламбури на живота. И до днес е тъй — вземеш ли да му хвалиш разказ или книга — настръхва.

Четях го през тези години с настървение. Неговите книги ми бяха някак си по-близки от собствените ми книги. Изпитвам неудобство от това, но го признавам. В повечето от тях битът, говорът, обичаите са и мои — нали сме земляци... А мисълта и поетиката на писателя ме възторгват. Той ми стана близък още по времето, когато публикува в списание „Септември“ лирическата повест „Ако нямаше брегове“, която критиката набързо охули. А към двете томчета „Объркани записки“ имам особена слабост. Няма друг български писател да е откровен толкова, колкото е той в тях — до жестокост.

Пак по онова време в московския хотел „Пекин“ видях как пише. На ръка, с черна химикалка. Написва една страница и спира. На другия ден я редактира, преписва я на чисто, написва нова страница. На следващия ден я преписва и продължава. Всеки божи ден. Сигурно не е важно, че пише на ръка, но си мисля — може би отгук иде

хармонията в неговата проза, която се чете леко и свободно, както се диша свеж въздух. Ивайло Петров е писател, който през целия си живот е писал разкази, повести, романи. И нито ред журналистика, макар да е работил на младини в радиото, макар да е живял крайно бедно. Това говори за душевна хигиена. При него тя се проявява и извън писането: той не е участвал в никакви ръководства в писателския съюз, в редколегии. Не е вземал контрактации, пътуванията в чужбина е плащал от джоба си. И в същото време познава литературния ни живот в детайли, чете младите, окуражава талантливите.

Тези кратки и разхвърляни бележки започнах със запознанството си с Ивайло Петров преди трийсетина години в Клуба на журналистите. Пропуснах да кажа обаче, че от книгите му, от самия него, съм научил много неща. И че водките плати той. Както винаги.

79. ГОРЬКИЙ

Альоша Пешков е роден в Нижни Новгород, един от най-старите градове на Русия. Баща му — дърводелецът Максим, бил красавец и подир него тръгнала Варвара, дъщерята на собственика на местната бояджийска фабрика. Но Альоша не запомня баща си. Тригодишен е, когато той умира, завещавайки му охтиката. Майка му с наведена глава се връща при собственика на бояджийната Василий Каширин. В бояджийския занаят обаче също има възходи и сривове — дядото Василий се разорява, когато Альоша е на осем години, скоро след това умира и майка му. Оттук нататък го поема животът.

Скита по Русия тринайсет години. Работи в обуцарница, мие чинии на парахода „Перм“, става иконописец в дюкян за икони, после чертожник. Отива в Казан, цани се във фурна, но горещият въздух не е за дробовете му. Попада в революционни среди и на двацет години тръгва агитатор по селата, докато го арестуват. Странстванията му го отвеждат до Тбилиси, тогава Тифлис, където се заседява.

Идва датата 12 септември 1892 година, когато двацет и четири годишният Алексей става Максим Горки — с това име отпечатва в тифлиския вестник „Кавказ“ разказа „Макар Чудра“. С това име го знае светът, това име е на кремълската стена, където е положен прахът му в края на юни 1936 година.

Приживе му издигат паметници по Русия, кръщават на него училища, библиотеки, улици и площади. Приживе преименуват на него и родния му град.

След първата публикация се връща в Нижни Новгород и засяда зад масата. Пише денонощно, комай това прави цял живот. Шест години след „Макар Чудра“ издава наведнъж два тома с очерци и разкази, става известен. На следващата година публикува романа „Тома Гордеев“, който му донася световна слава. През септември пристига в Петербург, запознава се с Иля Репин, с граф Толстой, с Чехов, с Бунин и Куприн и сядат на масата им като равен.

През 1902 година го избират за академик, но император Николай II лично се разпорежда да не му се дава почетното звание. В знак на протест Чехов и Короленко се отказват от своите звания. В Москва пиесите му „Еснафи“ и „На дъното“ не слизат от сцената.

По време на въстанието през деветстотин и пета отново го арестуват. След ареста болшевиките го пращат в Америка да събира пари за партията.

На 10 април 1906 година пристига в Ню Йорк на борда на параход „Кайзер Вилхелм“ с втората си „гражданска“ жена — актрисата Мария Андреева. За посрещането му бил създаден комитет, в който на челно място е Марк Твен. Двамата се харесват още на първия обяд. Но след няколко дни пресата подхваща Горки, че живее незаконно с жена. Атаката е пуританска, бясна и разтурва комитета.

През месец юни започва да пише романа „Майка“, поръчан, както разправят, от Ленин. Написва го бързо и заминава за Капри — тук живее цели осем години. Много неща излизат изпод перото му. През 1921 година, когато отново се изостря туберкулозата му, пак се връща в Италия — този път в Соренто. Пише непрекъснато — събраното му творчество е двайсет и пет тома — жизнена, страстна, горчива и прекрасна проза.

80.

ПРИЯТЕЛИ

Три години след Горки се ражда друг огромен талант — Леонид Андреев. Двамата се запознават на Курската гара в Москва. Но преди запознаването, през пролетта на 1898 година, Горки прочел във вестник „Куриер“ великденския празничен разказ „Бергамот и Гараска“, който му харесал с това, че човек, макар и рядко, може да бъде великодушен до сълзи. И взел, че написал писмо на младия непознат автор. Той обаче, макар и поласкан от мастития вече Горки, му отговорил със странно самочувствие: „На сития така му е приятно да бъде великодушен, както когато си пие кафето след обяда.“

Тъй... Но на Курската гара, когато видял Горки, Леонид Андреев бил толкова възторжен и възбуден, чак заеквал и гълтал думите и Горки нищо не разбрал от бързата му реч. Запомнил само последните думи: „Да бъдем приятели!“

След няколко месеца вече се срещнали нарочно и Горки забелязал, че на едната му длан има белег от куршум и пръстите му са свити, не могат да се изпънат докрай. „Юношески романтизъм — казал му Леонид. — Сам знаете, че човек, който не е правил опит да се самоубие, струва евтино.“

Още на тази среща между тях припламва искра и съдбата ги вкопчва един в друг, на моменти приятелството им припламва със змийския съсък на волтовата дъга. Андреев бил наследствено обременен от алкохолизъм, Горки рядко посягал към чашката, отворен от запоите на кундурджиите и другите занаятчии от съседните работилници. Но понякога му уйдисвал и тогава се зареждали мрачни, с шарено настроение запои.

Руският запой е шеметна фиеста на духа, нещо непредвидимо, с резки амплитуди на фабулата. Класическият запой, утвърден от вековни традиции, обикновено трае от три до десет дни. Понякога и повече. Пие се денонощно. Изпиват се несметни количества алкохол. Дремва се час-два в денонощието, но дрямката е заешка — за части от

секундата. Заспиваш с отворени очи на масата, докато говорите. Или прав, с чаша в ръка, като антилопа гну, ужилена от мухата цеце.

Думата дума отваря: веднъж под Серенгети, в резервата Микуми, докато се въртахме като калайджии да снимаме с фотоапарати лъвчета и лъвици, жирафи, носорози, маймунски фамилии, африканецът мистър Н'Гамило, тогава съветник на танзанийския президент Юлиус Ниерере и размекнат като течен шоколад между мене и търговския ни представител, изрева на кристален руски език, че в колата има муха цеце. Едва не обърнахме закрития ландровър, докато я убием. Мистър Н'Гамило беше завършил висше образование в Осло, второ — в Ню Йорк, и трето — в Москва. Той изглежда разбираше от много работи, не само от мухата причинител на сънната болест. Но от жени не разбираше...

Нощувахме в един лодж, някъде на повече от триста километра от брега, в пъпа на джунглата. Думата лодж на български значи хан. Но въпросният хан беше доста изискан и нямаше нищо общо с хановете на Йордан Йовков. Та мистър Н'Гамило, след като изпи две кутии бира — то колко ли алкохол му трябва на един африканец! — си поръча дама, черна като него и според моите разбирания сто пъти по-грозна от неговата жена, която приличаше на току-що разпъпила черна роза. Въпрос на вкус, както казва в подобни случаи кучето. По-важното в нашия случай е, че и в Африка върви поговорката: чуждата кокошка патка се вижда... Там ми разказаха случай, станал в България. Стояхме пред абаносова желязна гора, попиляна от разярени слонове. Африканският слон е свиреп, не подлежи на дресиране. Индийските са друго нещо, те карат училище, обучават ги и после вършат много работа, дори детегледачи стават... Та преди бая години, когато старият зоокът бе срещу Орлов мост, слоницата — африканска била, почва от ден на ден да се държи особено, да нервничи и да реве. Този рев е непоносим за квартала, хората не могат да мигнат, а слоницата се тръшка, разкътва стоманените релси на кошарата. Става правителствен въпрос, докарват войници със зенитка — ако падне оградата, да я застрелят... Тогава звънва телефонът на вътрешния министър: индийският посланик иска да бъде приет, което по онова време се смята за прецедент в дипломатията. Приемат го начаса. Влизайки, той заявява: За слоницата идвам! Може да се укроти само по един начин. Намерете мравуняк и без да го разбутвате, сложете го с

кран в кошарата. Тъй и правят. Няма и минути, слоницата млъква, вдига нагоре хобота и застава мирно. Какво се оказва? Най-дребната земна твар е смъртоносният враг на най-едрата. Мравките нахлуват през хобота, стигат до мозъка и го изяждат. Слонът умира мъченически. Тази история звучи притчово, уйдисва кога се приказва за много богати и много бедни...

81. ТЕМПЕРАТУРА

Като момче Горки става свидетел на много деликатна сцена. Пияни занаятчийски калфи събличат гола една проститутка, слагат четири медни таса. В двата тя стъпва, а в другите два слага дланите си. Заливат дъсчения под с олио, за да се плъзгат тасовете, разпасват поясите и започват да си я тласкат един на друг така, както е надупена. Нищо ново под слънцето, както казват древните, груповият секс е стара история и не е измислен от днешните тийнейджъри. Или както тъжно — иронично казваше моят състудент Иван Евсеенко: „Коля, Коля, иде краят на света, вече и френската любов тръгна по руските села!...“

Потресът и погнусата, които изпитал невръстният юноша, се отразили на чувствителната му душа. Скоро му се случило да се натъкне на родилка, която раждала мъчително и го накарала да помогне да излезе бебето, а после да прегризе пъпната връв...

Бил вече младеж, когато вижда как мъж, хванал жена си в изневяра, я съблича гола, завързва я за врата към впрегнатия кон и покачен на каруцата, шибва с камшика и препуска из градчето. Хвърля се да помогне на жената, но тогава сеирджиите го смилат от бой. Бие го цялата тълпа, че разваля зрелището, едва остава жив, захвърлен в локвата край пътя. Но изпочупените му тогава ребра го болят цял живот...

До пълното си възмъжаване Горки изпитвал смут и боязън от жените. После като повечето туберкулозно болни, които поддържат температура трийсет и седем и нещо, тъй наречената сексуална температура, бил доста безцеремонен с жените. Забърсвал ги мимоходом, безскрупулно. Самият той казва, че от жената, както и от смъртта, не можеш да избягаш никъде.

Отвратително прав е.

82. ДИНГИЛ

Горки вижда за пръв път Сергей Есенин през 1914 година. Стояли, подпрени на Семьоновския мост в Петербург, и Есенин плуел през парапета върху черното кадифе на реката, окована в гранит. Така го запомнил Горки. След осем години се срещнали в Берлин, в квартирата на Алексей Толстой, където поетът се бил настанил с Айседора Дънкан. Есенин бил в неудържим запой. Наредили маса, турили пиене, следват стихове. Но Горки озаптявал чашката си, поетът се напил вече порядъчно, карал Айседора да танцува. Тя поразмятала тяло из стаята, „разглежено от слава и любов“, както изискано пише Горки. Накрая Есенин рухнал под масата, а Горки посегнал на Айседора. Американката му се опънала... И той взел, че я омаскарил в очерка си за Есенин — демек, ти знаеш, ама и аз знам!... Голямо е издънването на гения, когато реши да постъпи като нас, простосмъртните...

Айседора Дънкан е знаменитата жена. Децата ѝ се удавят в Сена. Тя играе смъртта им на сцената и така въвежда драматичния балет. След време отива в Русия, създава школа, слага началото на съветския балет. Там среща Есенин, доста по-млад от нея и — изстрадала, самотна, хубава — приема да му стане жена. Когато той се самоубива, тя изпраща единствената съболезнователна телеграма до правителството. Скоро след това умира трагично в Италия — шалът ѝ се намотава на колелото на откритата лимузина...

Очеркът на Горки за Есенин започва със следното изречение, което винаги ме е карало да се гордея: „В деветстотин и седма или осма година, на Капри, Стефан Жеромски разказа на мен и на българския писател Петко Ю. Тодоров историята на едно момче — селянче...“

А покойният български писател Емилиян Станев, когато искаше да каже, че никой не е пророк в своето село, винаги разправяше следния случай: срещат се двама еленчани на пазара във Велико

Търново, здрависали се, вързали приказка. „Ти от дека идеш?“ „От София“ — бърза да се похвали човекът. „А, от София! И какво има по Софията, видя ли някой от нашите еленчани?“ „Видях, видях!“ „И кого видя?“ „На бай Юрдана лапето.“ На бай Юрдана лапето е писателят Петко Ю. Тодоров. „И к’во прави наш Петко?“ „Ами какво прави... — софиянецът се навежда към ухото на съгражданина и шепне: — Каза, че пишел пиеси и царят ходел да ги гледа!...“ „А остави, бе — махва с ръка другият. — Нали го помня какъв дингил беше, като се качи на магарето, краката му се суркаха по земята!... Пиеси пишел, хайде холан!“

83.

ДУМАТА ЗВУЧИ, ЧОВЕКЪТ — НЕ

Първата книга на Леонид Андреев е посветена на Горки. Критиците се надпреварват да възхваляват гениалния му талант. Той е само на трийсет години, а славата му на писател е сякаш по-голяма от славата на Горки.

Горки е висок, сух, прегърбен, така, като говори, а Леонид е снажен, красив, облечен по последната мода, весел и духовит. Почват и да му завиждат — в пресата тук и там се появяват нелицеприятни анекдоти за него. Например обявяват на всея Русия и на света, че без да поеме дъх, изпивал цял аршин наредени двестаграмови чаши, пълни с водка. Един аршин е почти шейсет и девет сантиметра, чашите са широки седем и половина. Значи нашият богатир изпивал на един дъх два литра водка. Прекалили са го вестникарите, няма начин. Два литра на един солук не само мене, и Георги Борисов ще озорят...

На Андреев не му пука. Колкото по го закачат в пресата, толкова той е по-драстичен. Отсъжда, без да има предвид само Толстой и Горки, пък и себе си (той също от време на време води дневник): „Записките, изповедите и всичко подобно са изпражненията на душата, отровена от лоша храна.“ Не му дреме на сайдера дали ще засегне някого или какво ще кажат комшиите. Той е от тези, които предпочитат да са в устата на хората, нежели в краката им.

Запоите им — някъде в началото на века — са съпътствани от безкрайни спорове. Главното в тях е това, че за Горки думата човек звучи не само гордо. Човекът е винаги победител, дори когато е смъртно ранен и умира. За Леонид Андреев всички човешки дела на този грешен свят са суета на суетите, тленност и самоизмама. Човекът е роб на смъртта, вързан е за тежката ѝ верига и няма измъкване. Според Горки мисълта на човека е велика и благородна. Андреев твърди, че мисълта е „зла насмешка на дявола над човека — лъжлива и враждебна“.

Понякога споровете им се израждат в ожесточени кавги, макар Леонид Андреев да благоговее пред Горки, който приживе ще напише: „Нямаше почти нито един факт, нито един въпрос, на който ние с Леонид Николаевич да гледахме еднакво, но безбройните различия не ни пречеха години наред да се отнасяме един към друг с напрегнат интерес и внимание.“

Американският писател Ърнест Хемингуей е познавал добре руската класика, особено Горки...

84.

НАД ГОРЯЩА ГОРА

Според Горки Леонид Андреев бил талантлив по природа, с изумителна интуиция. С други думи, Господ, като ръсил със светена вода — кого поръсил, кого не, но щом стигнал до него, натопил в бакъреното менче чимширената китка и го ударил с нея по челото, право между черните извити вежди. Като повечето талантливи хора обаче и той се отнасял към своя талант като лош ездач към чистокръвен кон — яха го безжалостно, а после хвърля юздата, вместо да му изтрие потта със стиска сено, да го поразтърпче, после да му сложи малко фий в яслата. Имал мощна и жива фантазия, но не я използвал от мързел. Затова повече обичал да говори за литературата, отколкото да я прави. Бил невероятен разказвач и импровизатор. Сам си признавал, че пише трудно, че перодръжките му са неудобни, перата им също, че процесът на самото писане е ужасно бавен, което е вярно, дори унизителен, а в това време мислите му прелитали като гарги над горски пожар. Не обичал и да чете. Казвал, че за него — за Горки, книгата е вълшебно и свято нещо, щото не е лъскал гащи по чиновете на гимназията и после по университетските скамейки. Твърдял, че цялата световна класика е олигавена от слюнките на тъпите учители. И още: „Като дете си казах, че или ще бъда знаменит, или няма защо да живея.“

Веднъж сложил глава на коленете на Горки и през сълзи прошепнал: „Ти знаеш колко съм самотен, Алексей!“

85.

РЕЖИ ЗА МЕЗЕ

По време на един запой попадат в трактира на файтонджиите, място важно, недалече от Нева и Зимния дворец. След полунощ, когато кръчмарят трябва да затвори и да поспи, те не си тръгват. Не са богаташи, но видът им вдъхва доверие, а и плащат добре, той им оставя мезета и пиене, на което те до сутринта виждат сметката. След третия ден вече водката почва да се съпротивлява, минават на коняк. Около тях се завъртат три момичета от бранша, все пак те са млади и хубави мъже — единият на трийсет и пет, другият по-млад. Накрая, както обикновено става, купуват бонбони, плодове, шампанско и ликьор (зелен и с мирис на изгоряла кожа — според израза на реалиста Горки), тръгват към квартирата на едно от момичетата — Елфрида, стройна сивоока естонка.

Естонката е гледала пиеси на Леонид Андреев, боготвори го и не откъсва очи от него. Почва да пее с плътен глас, по някое време хвърля китарата, скача на масата и танцувайки, се разсъблича... Когато се уморява от тази си дейност, полягва, гладейки острите си гърди. Тая работа хич не е по вкуса на Горки, той почва да припира да си ходят, но приятелят му набързо е обърнал няколко чашки и вече ни се води, ни се кара. Ти си отивай, аз оставам! Познати реплики от стара пиеса. Естонката все така с неподвижни очи гледа към Андреев, но успява да прошепне на Горки: „Страх ме е от него, такива стрелят с пистолет...“

Скарват се, развалят компанията. Колко ѝ е да се развали една пияна компания, двамата си тръгват.

Леонид, вече доста на градус, му казва: „Ти въобще не си добър човек — пиеш много, а не се напиваш, затова пък твоите деца ще бъдат алкохолици.“

Къде да отидат сега в полунощ? Тук, там, та пак в трактира на файтонджиите. Най-хубавото на кръчмата е туй, че винаги можеш да се върнеш в нея. Отново водка! Да стегне душата. Водката действа на душата като обръчите на кацата — да не ѝ се разпаднат дъгите. Мезе,

момче, мезе носи! Водката обича да ѝ подложиш, въобще — маслото не порти кашата!

На масата чиниите се застъпват: селъодка с лук и зехтин, маслини, шунка от варен свински бут, пушен сух колбас, хайвер и краве масло, мариновани гъби рижанки, пелмени със сметана, кисели корнишончета с копър и яйца на очи в чугунени тигани. Настъпили са минутите на алкохолния глад. Като се опустоши всичко, следва чай. От самовар, напален с борови шишарки. Чаят всъщност е кондензирано слънце и осветява човека. Леонид го пие в неограничени количества.

Разгеле, покрай масата минава проститутка и за да завърже разговор и да не е без хич, поисква папираса. Горки ѝ дава и я отпъжда. Но Леонид ѝ помахва с пръстче. Тя се приближава до него, покланя му се, изважда едрата си цица, грабва празната чиния от масата, слага я под нея и извиква: „Режи за мезе!“

Когато тя си отива, той казва на Горки: „В цинизма усещам печал, почти отчаянието на човека, който съзнава, че не може да не бъде животно, иска да не бъде, но не може!“

86. РАЗРИВЪТ

Разривът между двамата става след няколко години в Капри. Жената на Леонид, Александра Виелгорска, умира при раждане и той отива при Горки да сподели скръбта си. Но Горки е затънал в писане, писането по чудо върви, сякаш Господ диктува, и епидермисът на душата му се оказал непробиваем. Не потръгнало от първия ден. И на втория — също, и на третия.

Раздялата им е без скандал и затова още по-неотвратима.

След като се прибира по море от Италия, пътьом, в Одеса се оженва за Ана, дъщеря на тамошния журналист Иля Денисович. Не носил дълго траур — нему принадлежи пикантната фраза: „Една година след брака жената заприличва на добре разширена обувка — не я усещаш на крака си.“

Отива да живее в имението си в Райволи, Финландия. Много пъти е казал: „Само на село съм човек.“

Не се срещат цели десет години. През 1916 година уж се сдобряват — все пак Леонид е единственият от писателите приятел на Горки. Андреев му подарява избраните си съчинения в осем тома със следния трогателен надпис: „Като се почне от «Бергамот» в «Куриер», тук всичко се е писало и е минало пред очите ти, Алексей.“

Негови са думите: „Горчива, много горчива бива понякога участта на руския писател, но велико щастие е да бъдеш такъв.“

Леонид Андреев умира през 1919 година, на четирийсет и осем. Същата година Горки публикува спомените си за него. Надживява го със седемнайсет години.

Епилогът на това приятелство, възхищавало интелигенцията на половината свят, идва след време, когато намират в дневника на Леонид Андреев следните кошмарни редове:

„... Моята ненавист и презрението ми към Горки ще останат бездоказателствени: трябва да се напише цял обвинителен акт, за да се докаже престъпността на Горки, степента на неговото участие в разрушаването и гибелта на Русия.“

Тези думи, крити и премълчавани повече от седемдесет и пет години, аз, Никола Радев, изравям от пепелта на забравата и ги хвърлям на тезгяха на бъдещите историци на руската обществена мисъл.

87. ЗА ПРЕВОДА

Октомври на 1986 година, парк-хотел „Москва“, една от поредните международни писателски срещи в София. За първи път участват писатели от Китай и аз съм натоварен със задачата да ги придружавам. Групата е внушителна — осем души. Като отида при тях и се смесим, ставаме девет китайци. И ето че искат да се срещнат с Христо Радевски и аз съм уредил срещата. Старият поет е на осемдесет и три, а водачът на китайците Чжу Цъци е по-възрастен от него. Двамата са се срещали в Пекин през 1958 година, Вълко Червенков водил делегацията тогава.

Разговорът — един говори, другите слушат, върви криво-ляво, ще навъртим кажи-речи цял ученически час. Изпили сме по два чая. Радевски си спомня, че в Китай са му превеждали стихове. Цъци пък си спомня, че ги е чел... Приветливи усмивки. Разговорът се завърта около превода.

— Корней Чуковски разправяше — казва Христо Радевски, — че преводът на поезия е като жената. Ако е хубава — не е вярна. Ако е вярна — не е хубава...

88.

ЗА ЕТИКАТА НА РЕДАКТОРА

На зачот при професор Николай Василиевич Ге ми се падна „Етика на редактора“. Много-много не му мислих, седнах пред катедрата и като гледах предано, подадох си студентската книжка, после билета — да види той с очите си темата на нашия предстоящ задушевен творчески разговор.

Той си сложи очилата, погледна билета, остави го, свали очилата и се взря в мене — благосклонно, окуражаващо.

— Чудесен въпрос ви се е паднал. Етиката на редактора, това е едно от най-важните неща на социалистическото книгоиздаване. Слушам ви. Етика на редактора...

— Няма такава — казах аз, като го гледах още по-предано.

— Моля? — наклони се професорът напред. — Не ви чух добре.

— Просто няма такава.

— Вън — оттласна се той, — вън оттук!

Пресегнах се, най-нахално си взех студентската книжка и тръгнах към вратата на аудиторията. Чух, че асистентката нещо му каза за мене, сигурно, че съм чужденец. Догони ме гласът му:

— Минутка! Вие слушате ли моите лекции?

— Разбира се.

— Тогава защо говорите глупости?... Как да няма етика на редактора!

— Ами няма, има принцип на гъбаря. Мога да обясня.

— Моля — посочи ми стола той. — Обяснете!

И обясних. Кратко, със свои думи. Етика няма, има принцип на гъбаря. На истинския гъбар. Той, като се съмнява в някоя гъба, я изхвърля. Иначе ще отрови някого. Особено с гъба, която има двойник. Така е и с текста. Онзи текст, в който се съмнява, редакторът го задрасква. Особено текст, който звучи и тъй, и инак. Не го ли изхвърли, може да му изстине после мястото.

Професор Николай Ге се засмя накъсано, повече в себе си.

— Интересно, интересно!... — И замълча за дълго. — Е и? Говорете, слушам ви...

Нататък историята става банална — мънках предано, получих зачот.

Години по-късно, когато ми се наложи на практика да прилагам тази етика, беше по-особено.

След като се уволних от Параходство „Български морски флот“, постъпих на работа като редактор в издателство „Отечествен фронт“. Идвах от четиригодишно интензивно плаване из световния океан — без Канада и Австралия. Бях преживял два урагана в Атлантика — в Сарагосово море през август 1974 година и в Бискайя през юли 1976, циклон в Индийския океан и тайфун в Тихия океан през септември същата година, когато умря Мао Цзедун. Най-необичайното в мореплаването ми е било това, че щом минем Екватора и запълзим под Земята по Южното полукълбо, водата в мивката се върти обратно, като се източва. А най-необичайното в смяната на професията и попрището се оказа, че след като години наред съм държал екипаж в ръцете си и съм бил сред мъже, изведнъж се оказах в една стая с три дами, при това млади и хубави. Те говореха постоянно по телефона и аз, подпрял чело, уж чета и редактирам, можех спокойно да ги оглеждам и да им се радвам... Но това вече е друга етика!

И тъй, първата ми етична редакторска проява бе върху текст на писателя Стоян Бойчев, който с новелите и романите си одуха и забърса праха на позабравената в нашата родна литература милост към човека. Става дума за книгата му „Дъждовно време“ — сборник от четири новели. В една от тях има такъв пасаж — героят бил помагач на нелегалните преди 1944 година, а след победата е най-обикновен работник и не подава документи да го признаят за активен борец против капитализма и фашизма, да получава народна пенсия, карта за безплатен градски транспорт и безплатен билет за градската баня... Всички му се чудят на глупавия акъл, а той мърмори: „Имал съм, давал съм. Гонени хора бяха, помагах им. За добро съм го правил...“

Извиках автора, запознахме се, показах му отровната гъба и му върнах ръкописа. Срок да оправи текста — седмица. Видя ми се кротък човек, разбран.

След десетина дни идва Стоян Бойчев. Първото, което сторих, като поех ръкописа, бе да отворя на онази страница и да видя какво и

как го е направил. И какво виждам? Въпросителната отстрани и линиите, подчертали редовете — изтрити с гумичка, нищо не е бутано по текста. Поглеждам го, той стои прав пред бюрото ми. И той ме гледа, но кротките му черни очи са станали стоманени. Гледаме се няколко секунди, затварям папката и ставам, вземам си шлифера от закачалката и тръгвам. Той — подире ми. Сядаме в първата кръчма на булевард „Дондуков“ и на третата ракия вече се усетих етичен редактор...

За втори път ми се случи да прилагам принципа на гъбаря няколко дни след 10 ноември 1989 година, вече като печен директор на мощното издателство „Профиздат“. Това стана върху текст от документалната книга на Марко Недялков „Моят и твоят приятел Пеньо Пенев“, писана и мъчена години наред, дълго събирала после прах по редакторските лавици и чекмеджетата, докато тръгне за печат. Накрая пот от челото над този ръкопис бе лял самият Кирил Гончев, гърмян редактор заради „Фашизмът“, почти гърмян заек. Но за това по-нататък.

И тъй книгата вече е минала на втора коректура, всичко е готово, дето се вика, да се завърти ротомашината. Секретарката Правда отваря вратата на кабинета ми и кани при мен мастития редактор. Той е само на три ракии и носи последната кола на шпалти, подава ми я и измърморва с погнуса:

— Виж там, ще го пускаш ли това?...

Зачитам се — върви добре, положително. За всеки текст си има читател, казва писателят Атанас Мочуров. Много положително върви, нищо опасно няма. И хоп — първият наш партиен и държавен ръководител отива в Добромирка, родното село на поета, отива при майка му, целува ѝ ръка и просълзен казва: „Какво Донке, какво момче загубихме, а?“

Ами сега! Хубаво казано, трогателно, ама нали преди няколко дни го свалиха от всички постове като първи човек на партията и държавата!...

Казвам на Правда да ме свърже с автора. След малко лампичката на телефонното табло почва да мига, поемам разговора:

— Марко — викам на поета, — здрасти! Какво ще го правим този текст накрая. Много ми е мил и на мене нашият човек от Правец, но падна завалията, виж какво става на улицата...

— Ей, братче — боботи Марко. — Махай го! Задрасквай, братче, то без това не е вярно, аз го измислих за финал...

89.

ВРЪЧВАНЕ НА НОБЕЛОВАТА НАГРАДА

В първите дни на 1982 година поетът Евтим Евтимов провежда съвещание в директорския си кабинет в издателство „Народна младеж“. Присъстват главните редактори, заместниците им, завеждащ редакциите, редакторите, заместник-директорът по производството и художниците. Към края на дългото си изказване директорът хем констатира, хем се жали, хем предупреждава, че още може да се желае, че не бива да се отпускат и да намаляват оборотите. Но гласът му е спокоен и бодър, което означава, че нещата са в здрави ръце:

— Хубави книги издаваме, дума да няма — казва той със сипкав глас и оглежда присъстващите. Зад рунтавите вежди сините му очи са весели. — Ама на мене ми трябва книга — събитие, книга за Димитровска награда, а нямаме такава!...

— Как да нямаме — рипва от стола редакторът Кирил Гончев, роден за барикада, не за канцеларско бюро. — Ами „Фашизмът“ на Желю Желев? Направо е за Нобелова награда!

Минават месеци.

Книгата вече е излязла, скандалът около нея е в разгара си, секретарката е написала заповедта за освобождаването на редактора Гончев от работа, поднася я за подпис. Евтим Евтимов я подписва, но не ѝ я връща — червендалестото му лице е огнено:

— Извикай го, да му връча Нобеловата награда...

90. ГЪРМЯН ЗАЕК

На лов сме в землището на Йоаким Груево, при нашия приятел и ятак Костака. За зайци.

Сутринта ошарихме едно ябълково поле — краят на ноември, студ, снегът — десетина сантиметра, хванал кора, хрупа под ботушите. Тук-там по дърветата жълтеят замръзнали ябълки. Кой ударил заек, кой не ударил, аз — два. Писателят подводничар Константин Площакков ми е свидетел, който не вярва, да го пита, има го телефона му в тефтерчето на Съюза на българските писатели.

Към обяд излизаме вече от ябълковата градина и както сме наредени в редица, през двацет и пет — трийсет метра, опасваме цялото поле пред нас. Насреща, на два километра е шосето, там са наредени колите, с които ще се приберем. Костака е заклал прасе сутринта и ни чака.

В това време, също като на кино, пред нас, я има, я няма петдесет крачки, успоредно на редицата ни се дига и хуква заек — сивата му опашчица заподскачва на белия фон.

Първият отдясно му гърми. Два пъти. Вторият. Заекът бяга. Третият. Бяга заекът. Четвъртият съм аз — и аз правя дубъл. Бяга. Петият — Сашо Гелеменов. Заекът продължава да бяга. Тишина между изстрелите. Дори димът от пречупените пушки не се разнася. Природата сякаш е спряла да диша. Десетият гърми, единайсетиет. Не пада заекът. Бяга хайванчето. Гърми последният. Заекът се шмугва в храсталациите покрай рекичката. И изведнъж — четиринайсет мъжки гърла избухват в смях...

Ето, това е гърмян заек. С двацет и осем патрона. А нито е редактирал „Фашизмът“, нито е сдавал зачот при професор Николай Ге, нито си е имал работа с моя и твоя приятел Пеньо Пенев!

91. ХИМН

Първата международна среща на писателите в София, парк-хотел „Москва“, юни 1977 година. Преводач съм на Евгений Евтушенко, минали са само два месеца, откакто съм слязъл от корабите и напуснал флота.

Висок, слаб, с блестяща белозъба усмивка, Евтушенко е облечен екстравагантно — раиран американски панталон, карирано английско сако, пъстра като папагал вратовръзка, жълти мокасини. Прилича на чичо Сам, както го изобразявахме едно време по страниците на вестник „Стършел“. Откъдето минем — събираме погледите. До него аз, със строго официален костюм, подстриган като ченге, за какъвто ме е и помислил в началото, както сам си призна после. Ченге, ченге, ама очите на поета все в ръкавелите на ризата ми. Там блестят „позлатените“ копчета със зелени едри стъкълца. Моряшка стока, купувал съм ги от сергиите на Сингапур. Свалям ги и му ги давам. И щипката за вратовръзката, те вървят заедно. Радва се като момче.

Поет със световна слава, книгите му са в милиони тираж, той е умен колкото си иска и мозъкът му — бръснач. Не Евтушенко — Ларошфуко! Говори с Ана Мария Матуте на испански, а гледа влюбено преводачката ѝ. Преводачката наистина е за сваляне — хубава, цветът на очите ѝ се мени от кафяво към ореховозелено и обратно — от зелено към кафяво.

Евтушенко назнайва езици — с лорд Чарлз Пърси Сноу и Уйлям Сароян прави шпяхен на английски. Бях на четири водки, когато се наложи да превеждам разговора му с нашия държавен глава. Докато превеждах — отрезнях. По гръбнака ми през долните гащи и панталона към обувките потече река.

Запихме се в новия руски клуб на улица „Шипка“. Водка, гореща курбан чорба, кебап, гъмза. Три пъти идва мерцедес да го отведе на среща с члена на Политбюро Цола Драгойчева, три пъти той отпраща колата. Махваше с ръка: „Коля, на нас тука не ни е лошо...“

Никак не ни беше лошо наистина, но вечерта ме отстраниха като преводач. Най-безцеремонно, без обяснения. Заради провалената среща. Като че можех да го нагрябам под мишница и да го занеса в колата...

Сега спокойно мога да се изкарам пострадал от тоталитаризма, инакомислещ интелектуалец, както с късна дата го направиха някои мои много активни и преди, и сега колеги, хора вече на възраст, с бели коси и челяд, с научни титли и тестета членски карти от творчески и всякакви съюзи... Да седна сега и да разправам, че аз още тогава съм бил наясно с нещата и нарочно съм провалил срещата. И по този зловещ начин и аз съм подкопавал строя, ударил съм няколко мощни кирки в темела на тоталитаризма. А не да разправам как просто съм си гледал чашката и сладката приказка с поета, докато моите колеги със статиите си за Априлския пленум и лично за неговия творец замазваха като с мистрия подкопаното от мен... Впрочем те цял живот с писането си са ласкаели властите, както би се изразил Антон Павлович Чехов.

Вечерта кукнах на високото столче на барчето и се напих. Отляво до мене седеше италианецът Джани Родари и пиеше „Бърбън“. Уйдисах му и аз на акъла и изпих пет големи бърбъна. Сега за този бабаитлък няма да ми стигнат три заплати...

Гост на международната среща е и Андрей Вознесенски. Двамата с Евтушенко не си говорят, разминават се във фойето на хотела като кораби в океана. Любомир Левчев, приятел и на двамата, ще ги сдобрява, със зъби и нокти ще разхлабва натегнатия възел на техните отношения...

В „Зимната градина“ на хотела влиза поетът Сергей Михалков — дядя Стъопа. Той е автор на текста на стария „сталински“ химн на Съюза на съветските социалистически републики. И на новия, наскоро влязъл в сила, утвърден с указ. На ревера на сивото му сако блести звездата „Герой на социалистическия труд“. Евтушенко се гаври:

— Сергей Владимирович, скъпи, не може да се вреди човек от вас! След четвърт век, ако сменят химна, пак вие ще го напишете! То бива, бива, ама вашата упоритост край няма...

— Женя — застава до масата Михалков и заеквайки, казва: — Женечка, не ти харесва, да? Не ти харесва! Но като го засвирят, няма

къде да идеш, ще станеш!... Ще станеш, синко, ще станеш, мирно ще
стоиш!

92.

ЗА СМИСЪЛА НА СВЕТА

Преди двайсетина години, когато се запознах с Иван Пауновски, той, макар и вече болен, строеше къща. От дърво, край София. Строеше я с въображение, по свой тертип, със същата непримирима страст, с каквато подхождаше към литературните текстове и комай към всичко.

Строителството вървеше на тласъци, в зависимост от скромните хонорари, които получаваше и влагаше в материали и дюлгерски надници. И когато бе готова, когато Таня Натан, жена му, нареди книгите в нея, тя стана хубава и уютна, прилегна му като удобна и топла дреха.

Иван Пауновски обичаше уюта — работната му маса бе винаги чиста, моливите — подострени, хартията — бяла и гладка. Докато върху нея със ситен почерк редеше думите, Таня като безплътна сянка шеташе в кухнята, а всъщност трепереше над него — отзивчива и добра, мила и предана.

Като запролети, му занесох здравец от моя двор край Трявна, разсадихме го пред къщата. Здравецът захвана и плъпна наоколо, а той самият неумолимо вехнеше...

В тази къща, която все доизкусуряваше, Иван Пауновски, надмогвайки болките, написа книгите „Впечатления“, „Минало несвършено“, „Точка разни“, „Но защо?“ и ни остави страници за още книги. Там съм слушал брилянтните му разкази за ловни кучета, за смъртоносни гонки и пусии за дивеч. Забравяйки за собствените си несъвършенства, говорехме за срещани и измислени шеметни жени, жени с неземна хубост и осанка. За пропаднали безследно библиографии, съдби и ръкописи, за цената на бензина и за вечно липсващите авточасти. За работата му във вестник „Литературни новини“, в издателство „Народна култура“ и списание „Пламък“. Говорили сме за преподавателите от Литературния институт „Максим Горки“ в Москва, за съветски писатели, много от които са ни общи

познати, за плаванията ми по море, за полярните нощи, ревящите ширини и вълните убийци. Докато кафявият дратхаар Бъни и котката Марфа Ивановна спореха надпартийно за територия и влияние в къщата и се блъскаха в краката ни, аз слушах неповторимите му импровизации за Ботев и Пишурката, за духовните мъже на България, за Пушкин и Гогол, за цялата метежност на Русия, която умом не понятия. А онова, което написа за Бабел, е връх в световната литературна портретистика и макар много да са писали за Исак Бабел — и руснаци, и евреи — те си остават в подножието. Защото Иван Пауновски по-добре от мнозина със семитска кръв отгатна и разпозна великия смисъл на мъките на еврейството, посичано и громено през вековете и поради това вкопчено в живота — жилавият му корен пробива и камъка, щом трябва да оцелее, да пребъде. След всяка вечер, прекарана с него в дървената къща, съм си тръгвал щастлив и занесен, сякаш съм заверил цял университетски семестър.

Иван Пауновски беше личност, която респектиреше. Когато имаше защо, той ставаше хаплив и язвителен, дори безпardonен. Но и тогава бе справедлив. И онова, което казваше за хора, за събития или книги, бе прецизно и астрономически точно. Самотата от физическото страдание, в която живя години наред, бе нажежила сетивата му, бе го направила мъдрец и той — вгледан в себе си и в отвъдното — с мефистофелски смях посрещаше глупостта човешка. Цветистият му език разхвърляше всекидневната слама на живота и отсяваше афоризми-прозрения като златни зрънца. В такива мигове бе недосегаем и в синьо-зелените му очи проблясваха мълнии — мислех си: а го е докоснал някой с пръст, а го е зашлевил...

Зрелите си творчески години Иван Пауновски преживя тежко болен. Пред очите ни могъщото му тяло на римлянин се рушеше, но никой от нас не го чу да изохка. Неговата чиста и горда порода, неговият неистов характер го заставяха не само да търпи нечовешките болки със стиснати зъби, но дори да иронизира страданието си и предателството на плътта. От самоиронията му ние, здравите тогава, получавахме смъдене под лъжичката...

Той беше полемичен и категоричен, издирвач и откривател на философски и естетически пластове, скрити или загатнати в отдавна наложени текстове, и в домогванията и прозренията му имаше нещо пророческо.

Той писа за Бабел, а сякаш за себе си: „... продължавал изтощителното си бдение над своите думи, чувствителни като сетивата, с които улавяше смисъла на света.“ Още тогава знаех, че Иван Пауновски като малцина богоизбрани владее до съвършенство словото, че в писането си използва целия обем на думата.

Когато зачитах току-що завършен негов ръкопис, от очарованието на словореда му, от неочаквания смислов блясък на думата, съчетана с друга дума, от свежестта и магията на вплетените различни глаголни времена, които правят фразата мускулиста и жива, ми се натрапваше видението, че той си играе с думите така, както съм гледал да си играят със зарчетата измирските изпечени табладжии: въртят ги ловко в шепа и винаги хвърлят онова, което им трябва — за капия или чифт. Но неговото беше божа работа...

В ледената неделя на 2 декември 1979 година, след масиран кръвоизлив в една от болниците на Прага, бе ми писал: „Въздухът на Отечеството — ето кое ми трябва срещу анемията, дете ме люшка. Ако бях възрожденски емигрант, всяка зима бих минавал Дунава по леда, та ако ще да би давали десет хиляди гроша за главата ми.“

След името си бе добавил: „Нездрав, но жив.“

Цели единадесет години той се бори с коварната болест, по няколко пъти на ден гълташе с шепа хапчета и им се заканваше да си вършат работата, за да може той да гледа своята. Рядко, но имаше дни, когато се чувстваше добре и цигарата му се услаждаше, позволяваше си и чаша мерло или водка и спомени за голямото пиене на младини. Бях вече директор на „Профиздат“, голямо издателство, от чийто конвейер всеки работен ден тупваше нова книга, топла като хляб. Замисляхме да направим поредица с полемики за духовните първенци на нацията, като почнем от Ботев. Виждахме ги десетина дебели тома с коментар за всичко спорно и безспорно около живота и творчеството им. Той почна Ботев, работеше с Илия Тодоров и това щеше да бъде крайгълният камък, от който ще тръгне градежът на една нова духовна българска крепост.

Не би. Здравето му се влошаваше — престоите му в болницата зачестиха. Последния път, когато трябваше да постъпи, там — изглежда или сякаш — им беше омръзнал и все не можеха да намерят свободно легло...

На 26 септември 1990 година се почувствал много зле, вечерта с ладата на съседско семейство го откарали. Бил с температура, трескав. Но в болницата казали, че нищо му няма, че неведнъж е бил на това дередже, въобще позната история е това му състояние... Почти го напъдили. Таня, разплакана и безпомощна, запротестираше, а той скръцнал със зъби: „Я не се унижавай! Да си вървим!“

Едва го качили в колата, поели по околоръстното. Било вече към полунощ — блед като платно, той мълчал, гледал към София, прощавал се с любимия град...

Изгасна на другия ден, пренебрегван и издаван в нищожни тиражи, неоценен дори от тези, които уж бяха призвани да въздават по достойнство. Беше почти на петдесет и пет, писател с мисия, прозрял и изстрадал докрай преходността на битието и безсмъртието на човешкия дух.

Месеци след него си отиде и Илия Тодоров.

„Паметта е може би най-силното нещо, което се бори с времето и го надвива“ — това са думи на Иван Пауновски...

Тези, които го познаваха и са общували с него, няма да го забравят, докато са живи. За другите и за онези, които идват след нас, остават чудесните му книги.

Амин.

ЕПИЛОГ

Тъжен е епилогът на тази весела книга, предобрий читателю. Разбира се, мога да разказвам още истории и преживелици със съветски и български писатели. Те не са по-малко смешни от разказаното дотук, но докато пишех, все ги отлагах за по-нататък, по към края, а ето, натрупаха се страници, краят дойде и не стигнах до тях.

Много от тези писатели вече не са между живите и понякога, ровейки се в спомените, имам усещането, че сякаш вървя през гробище, в което лежат най-близки роднини...

Не написах и за всички класици на Златния деветнайсети век на руската литература. Впрочем няма книги, които да обхващат всичко от край до край — поне аз не съм чел такива.

Отдавна го няма и Пауновски, с когото си говорехме и търсехме някое забравено трънче в петата на руската класика. Тревяса пътеката към дървената къща...

Затова тръгвам към теб, предобрий читателю! И ако си имал търпението да прелистиш тези страници за прекрасния писателски труд и за нерадостната съдба на писателя, приеми моята благодарност за раздумката. Тази раздумка за мен е утеха и надежда.

Тревненски балкан, махала Койчовци
Октомври, 1998 г.

Издание:

Никола Радев. Когато Господ ходеше по земята

Редактор и коректор: Радостина Караславова

Предпечатна подготовка: „МТ-студио“

Формат 1/32 от 84/108. Обем 14 п.к.

Печат ПК „Димитър Благоев“ ООД

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.